

1960

ՀԱՄԻԱԾԻՆ

2854

ՌՆԸ
ԺԷ ՏԱՐԻ

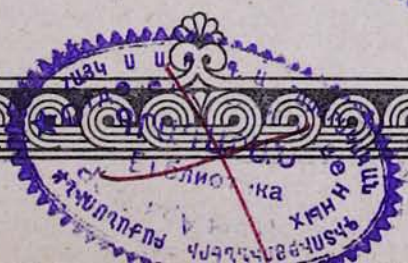
ՓԵՐՐՈՒՄ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

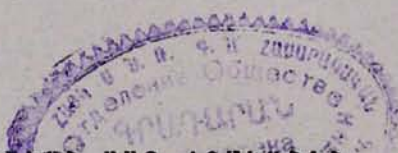
Բ

1960

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	էջ
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ— Եղիշե արքեպիսկոպոս Դուրյան	3
Խաղաղության պաշտպանության դիրքերում	7
ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՒՄ	14
Կարծիքներ Եղիշե արքեպիսկոպոս Դուրյանի մասին	16
ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿՅԱՆ— ճշմարիտ արժանիքին մարդը	19
ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ— Երեսուն տարի առաջ...	21
Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ— Եղիշե պատրիարք Դուրյան	23
Համայն վրաց Պատրիարք-Կաթողիկոս Մելիսեդեկ Գ-ի մահը	31
Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը պատմության լույսի տակ	34
Հ. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ— Լմբառավանքը և նրա վիմագրությունները	50
Զեկույց Դալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության	58
ԼՈՒՐԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ	59

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ, ԷՉՄԻԱԺԻՆ

«ԷՉՄԻԱԺԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала „Эчмиадзин“

Redaction of the monthly review „Etchmiadzin“, Etchmiadzin, Armenia. USSR

Երևան, 1960 թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ Տ. ՎԱԶԳԵՆԱՅ ԱՌԱՋՆՈՑ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Խ Մ Բ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԵՂԻՇԵ ԱՐԻԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐՅԱՆ

(1860—1930)

ետրվար ամսին լրանում է երջանկանիշատակ եղիշե պատրիարհ Դուրյանի ծննդյան հարյուրամյակը, իսկ ապրիլին՝ մահվան 30-ամյակը:

Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետը հայ հոգեւորականության և հավատացյալ հայ ժողովրդին ուղղված 1959 թվականի հուլիսի 10 թվակիր Իր սրբառառ կոնդակով սրտագին հրահանգում էր, Կոստանդնուպոլսի ամենապատիվ Ս. Գարեգին պատրիարհ Խաչատրյանի գլխավորությամբ, հորելյանական պատշաճ հանդիսություններով նշել «Արմաշի Դպրեվանոց նախկին վանահայր և վերատեսուչ, Կոստանդնուպոլսի և Ս. Նրուսաղեմի պատրիարհ երջանկանիշատակ Ս. եղիշե արքեպիսկոպոս Դուրյանի ծննդյան հարյուրամյակը»:

Եղիշե պատրիարհ Դուրյանի կյանքը ուսանելի է և մոռումեռալ, իր ամբողջ գրավորության, պարզության և վեհության մեջ: Դուրյանը եղել է հայ եկեղեցականի փնտոված և սիրված մտատիպարը և ժողովրդի լուսավորության, ծառայության նվիրված վաստակավոր մշակը:

Վեհափառ Հայրապետը գեղեցիկ կերպով է բնութագրել իր կոնդակով Դուրյան սրբազանի վաստակը որպես ՈՒՍՈՒՅԶԻ և ՀՈԴԵՎՈՐԱԿԱՆԻ, մտածողի և բարոյախոսի, հայկաբանի և հայագետի, բանաստեղծի ու գրողի:

«Հոգեւույս Դուրյան սրբազան իր առափնագարը հոգիով, իր բովանդակ կյանքով ու վաստակով, Հայ եկեղեցիի և հայ ժողովր-

դի հանդեպ ունեցած իր խորունկ սիրով և մեծ նվիրումով, աներեւ կանգնած է մեր՝ շնորհներով լեցուն հայրապետներու լուսափառագին մեջ և հավետ կենդանի պիտի մնա առոր ֆաղցր հիշատակը՝ որպես Աստուծո շունչը կրող ընտիր անոր, որպես ֆարգիշ, բանաստեղծ և լեզվաբան, որպես տեսլապաշտ մտածող և մեծ բարոյախոս. «ՄԱՀԱՍՆԱՑՈՒ ՄՆԵԱՆ՝ ԱՆՄԱՀ ԶԻՒՆ ՅԻՇԱՏԱԿ ԵԹՈՂ, ՊԱՏՈՒՆԱՑ ԶՊԱՏԿԵՐՆ, ՊԱՏԿԱՌԵԱՑ Ի ԿՈՉՆԱԿԱՆԷՆ, ՓՈԽԱՆՈՐԻՆԱՑ ԶԿԵԱՆՍ» (Խորենացի):

Արդարև Դուրյան սրբազանը, որպես մարդ և հոգեւորական, որպես նկարագիր և անհատականություն ունենալով մի ամբողջություն է: Նա ժԹ դարի մեր ազգային-եկեղեցական, հասարակական և մշակութային զարթոնքի ամենաինքնատիպ և անկրկնելի մեծություններից մեկն էր:

Դուրյան սրբազանը իր ուսուցչական, հովվական, գրական, բանասիրական մեծ վաստակով, իր առափնագարը և անբասիր կենցաղով և մեր դասական մատենագիրների և եռամեծ վարդապետների տեսլականով, լուսավոր և անմոռանալի հիշատակ է թողել մեր եկեղեցական պատմության նորագույն շրջանում և իր աշակերտների և ծանոթների հիշողության մեջ:

Եղիշե պատրիարհը եղեբարախտ բանաստեղծ Պետրոս Դուրյանի կրտսեր եղբայրն էր, ծնված 1860 թվականի փետրվարի 23-ին (հին տոմարով), Կոստանդնուպոլսի ամենահին, բայց հայկական շնչով հարուստ մեկ թաղի՝ Սկյուտարի մեջ, համեստ հայ երկա-

թագածի ընտանիքում: Դուրյան սրբազանը իր աշխատասիրությամբ և բնատուր ձիրքերով ընտանեկան համեստ հարկից հասել է բարձրագույն դիրքի և գիտցել է այն վերածել լուսավոր առաքելության՝ հայ հավատացյալ ժողովրդի և Հայ եկեղեցու ծառայության անդաստանում:

Հայկական հավատավոր ընտանիքի և սրբության մեջ բողոքած ու սնած մարդը եղավ նա, ինչ որ հետագայում էլ կազմեց նրա հեղափոխական գեղեցկության և բազմակողմանի առաքիչության աղբյուրը:

Դուրյանի կյանքը և բովանդակ գործունեությունը ամփոփվում են երկու հիմնական և լուսավառ զգեստի մեջ: Նա գերազանց տիպարն է հայ ուսուցչի և անբասիր հայ հոգևորականի: 1876 թվականին նա ասպարեզ իջավ նախ որպես ուսուցիչ՝ Սկյուտարի ճեմարանում: 1878 թվականին Դուրյան սրբազանը ընդմիջտ իր անունն ու կյանքը կապում է Հայ եկեղեցու ծառայության գործին որպես հոգևորական:

Դուրյան սրբազանը, եկեղեցական կյանքի հետ, հոգևորականի իր սքեմի տակ գուրբերացաբար առաջ է տարել միշտ կրթական գործը: Նրա կյանքը այս երկու ասպարեզներում եղել է ներշնչող ուղեցույց և փառոս: Դուրյանի բովանդակ գործունեության ամենից ավելի հիշատակելի կողմը եղել է միշտ կրթական գործին տված մղումը և հայ նոր հոգևորականության պատրաստության մտահոգությունը:

«Դուրյան սրբազանը, — գրել է Վեհափառ Հայրապետը՝ բնութագրելով հոգևորականն ու ուսուցիչը նրա մեջ, — ԱՎԵԼԻ ՔԱՆ ԿԵՍ ԴԱՐ ՈՒՍԱՎ ԵՎ ՈՒՍՈՒՑ, աղոթեց ու գրեց, դասախոսեց, դաստիարակեց և փառքեց ու իր պաշտոնը փառավորեց սրտեղանդ նվիրումի մը բարի արդյունավորությամբ, «ԳՆՐԱ-ԶԱՆՑՆԱԿ ՔԱՆ ԶՍՄԵՆԱՅՆ, ՈՅՔ ԶԱՅՆՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱՆ ԷՆ ԱՌԱՔԻՆԻՔ» (Խորենացի):

Դուրյան սրբազանի կենսագիր և նրա արժանավոր աշակերտներից մեկը՝ Թորգոմ արքեպիսկոպոս Դուրյանյանը, Դուրյանի փառանշանության հիսնամյա հոբելյանի առթիվ իր գրած «Եղիշե պատրիարք Դուրյան» արժեքավոր մենագրության մեջ (Երևանում, 1932 թ., էջ 326) նրան բնութագրում է որպես գերազանց ուսուցչի և եկեղեցու մեծ վարդապետի, «որուն ամբողջական կյանքը նվիրված է եղել ժողովրդական դաստիարակության, եկեղեցական դաստիարակության» նվիրական գործին:

Դուրյանի կյանքի առաջին և մեծ փառքը կազմում է նրա ուսուցչությունը: Ուսավ ու ուսուց Սկյուտարի ճեմարանից, ապա Պարտիզանում, Արմաշում, Զմյուռնիայում, Կոս-

տանդնուպոլսում, Երևանում: Նրա շնչի տակ հասավ հոգևորականների և մտավորականների խոստումնալից մի սերունդ: Դուրյանը ուսուցչի և հոգևորականի իր պատկանուհի և հմայքը պահեց մինչև իր կյանքի վերջին օրը:

Եկեղեցու բեմը Դուրյանի համար հանդիսացել է «ուսուցանելու մի ուրիշ ամբիոն, հոգեկան դաստիարակության վարժոց, ուսկից հենդո ձայնը ավելի սրտերու մեջ պետք է արձագանքե»:

Դուրյանը մի ամբողջ շրջանի ուսուցիչն էր ու վարդապետը միանգամայն:

Ուսուցչական և հոգևորական այս գույգ ասպարեզներում Դուրյանը ներկայանում է մեզ ՆՎԻՐՅԱԼԻ և ԱՌԱՔՅԱԼԻ լուսապսակով: Դուրյանը հոգով նվիրվեց հայ ժողովրդի մտավոր և հոգևոր շինության գործին: Այդ սրբազան աշխատանքի մեջ առանց մնացորդի նա դրել է իր սիրտը, անհկուն կամքը և հարուստ գիտելիքները:

ՍՈՎՈՐԵԼ ԵՎ ՍՈՎՈՐԵՑՆԵԼ. ահա Դուրյանի հոգու մշտական, կենդանի հրայրքը: Դուրյանը ժողովրդի ծառայության և Հայ եկեղեցու սպասավորության նվիրված մշակի և հոգևորականի սրտառույ մտատիպարն է: Այս իմաստով նա Արմաշի դպրեվանքը և Երևանում հայոց վանքը վերածեց բարոյական գաղափարական հաստատությունների: Նա ոչ միայն Արմաշի և Սաղիմական դպրոցների գլուխն էր, այլ մանավանդ հոգին:

Մեծ է նաև Դուրյանի փառքական, մատենագրական վաստակը և արժանի լուրջ գեղանատության: Նա մեր եկեղեցական գրականության, մատենագրության, բանասիրության տվել է մնայուն արժեք ներկայացնող աշխատություններ, որոնք նրա անունը միացնում են հայ մշակույթի մեծ երախտավորների խմբին: Այդպիսի աշխատություններ են նրա գրադար լեզվի ուսուցման ձեռնարկները՝ «Ընթացի Ի Բոց բարբառ» (Ա, Բ և Գ տարի), իրենց «Բերականական լուսաբանություններով, մեթոդի ավելի գործնական առավելություններով և առձեռն դասագրքի բոլոր մատչելիությամբ», որոնցով շատեր տիրապետել են մեր ոսկեդարի լեզվին, «Պատմություն հայ մատենագրության»-ը, որտեղ «որքան խոր է իր տաղանդին ու գրչին, իր տեսությանց և մեթոդին ինքնությունը» (Թորգոմ արքեպիսկոպոս Դուրյանյան) հայ մատենագրության առաջին, հայ մատենագրության սկզբնավորության, զարգացման, գրերի գյուտի, հայերեն լեզվի ծագման և լեզվաբանական դիրքի և մեր մեծ մատենագիրների և նրանց երկերի վերլուծման հարցերում: Դուրյանի մատենագրական, բանասիրական վաստակի մեջ

առանձին արժեք են ներկայացնում նրա բըն-
նադատական աշխատություններն ու տեղե-
կագրերը՝ նվիրված Հայ Եկեղեցուն, հայ և
հույն եկեղեցական հարաբերությունաց, մա-
տենագրական և լեզվաբանական բազմաթիվ
հարցերին, որոնց մեջ հանդես է գալիս ող-
ջամիտ գիտնականը, պատմաբանը և մեծա-
հմուտ բանասերը:

Ուսուցչական իր երկարամյա դասախոսու-
թյանց և պրպտումների խղճամիտ արգա-
սիքը հանդիսացան նաև նրա մի շարք դասա-
գրքերը, «ուսուցչի գործը ամենեն ավելի
եռանդուն աղյուսակներով ամբողջ առաջ տա-
նելու համար», ինչպիսիք են «Ազգային պատ-
մություն»-ը, «Կրոնների պատմություն»-ը,
որը այդ միջոցին բոլորովին նորություն էր
հայ դպրոցներում «թե՛ իբր գիտություն և թե՛
իբր ուսուցում», ինչպես նաև «Հին կրոն հա-
յոց կամ Հայկական դիցաբանություն»-ը, մի
լուրջ ուսումնասիրություն, նվիրված հայկա-
կան հեթեոսության, հեթանոս Հայաստանի
մեհյաններին և նշանավոր դիմերին:

Իրավ հոգևորական, բազմավաստակ ուսու-
ցիչ ու բազմահմուտ գիտնական Դուրյան
սրբազանը նաև նույնքան իրավ բանա-
ստեղծ էր: 1873 թվականին նա, «տակավին
պատանի դեռահասակ», գրական ասպարեզ
է իջել ոչ միայն որպես «բանաստեղծ Պետ-
րոս Դուրյանի եղբայրը», այլ նաև որպես
նոր և շնորհավի բանաստեղծ:

Դուրյան սրբազանը ծնունդով բանա-
ստեղծ էր ինչպես իր եղբայրը՝ Պետրոս
Դուրյանը, և այդպիսին էլ մնաց նա «ամեն
տեղ», իր կյանքի և գործունեության բոլոր
բնագավառներում, «իբր մշակույթի բոլոր գի-
ծերուն վրա և բոլոր անկյուններուն մեջ՝
ան նույնն է միշտ, բանաստեղծը՝ նախ և
ամենեն ավելի» (Թորգոմ արքեպիսկոպոս
Դուրյակյան):

Բանաստեղծ Նդիշե Դուրյանի ֆերթոդա-
կան առաջին վաստակը նախ 1909 թվակա-
նին հրատարակվել է Զմյուռնիայում «Հով-
վական սրինգ» վերնագրի տակ: Ապա 1936
թվականին Երուսաղեմում տպված «Սրբազան
հեռ»-ում ամփոփվել է նրա ինքնագիր և
թարգմանած բանաստեղծական վաստակը:

«Հովվական սրինգ»-ը բնադատության
կողմից ժամանակին ընդունվեց շերտորեն և
գնահատվեց որպես «հայտնություն» իր
հոգևոր և կրոնական ճկարագրով մեր կրո-
նական նոր պոեզիայի բնագավառում, «իբր
իմացական և բարոյական կյանքի հովիտնե-
րուն մեջ, իր հոգիին սնունդը փնտռող ֆրիս-
տոնյա բանավոր հոտի մը ուղղված և ազնե-
րական հովվի մը եղանակված»:

Արդարև, Դուրյան սրբազանը իր բովան-
դակ կյանքում, և՛ ամեն տեղ և՛ ամեն տա-

րազի տակ, նախ հոգևորական է եղել: Նա
մեծ էր նաև որպես հոգևոր-բարոյական
բարձր նկարագիր: Հայ ժողովուրդը, միշտ
հարգալից վստահությամբ, Դուրյանի բազ-
մաշնորհ անձնավորության և այլազան ձի-
րերի տակ տեսել, գնահատել և պատվել է
մանավանդ հայ հոգևորականը, որը, իրա-
կան, շոշափելի ծառայություն է մատուցել
իր եկեղեցուն և ժողովրդին, անվերապահո-
րեն արժանացել է համատարած հարգան-
քի, որպես պարկեշտ և ազնիվ մարդ և մա-
հուր հոգևորական, որովհետև նա ունեցել է
ուսուցչական ասպարեզի և հովվական կոչ-
ման նվիրականության հատուկ զգացմուն-
քը:

Դուրյան սրբազանը խորունկ սիրով և
պաշտամունքով սիրել է Հայ եկեղեցուն,
որպես հայ ժողովրդի միության և պահպա-
ման միջնաբերդը, հայ ազգային դիմագծու-
թյան պահպանը, մեր ժողովրդի տոն-
մային առաքինության և ազգային նկարա-
գրի ներշնչաբանը:

Հոգևորականի կոչումը և ուխտը սրբազան
երդում էր նրա համար՝ ծառայելու հայ ժո-
ղովրդին և Հայ եկեղեցուն:

Եվ Դուրյան սրբազանը չի դրժել իր հո-
գևորական ուխտը և իր պարտքը հատուցել
է հայ ժողովրդին և Հայ եկեղեցուն: Դրանով
նա արժանավորապես դարձել է գաղափա-
րական, նշմարիտ արժանիքների տեր մար-
դը, մտքի և սրտի շնորհներով զարդարված
հոգևորականը, «մեր օրերու Շնորհալին,
սիրված, հարգված բոլորեն»,—ինչպես
նշում է Վեհափառ Հայրապետը:

Հայ եկեղեցու հանդեպ Դուրյան սրբազա-
նի պաշտամունքը և հայ հոգևորականի գի-
տակցությունը բարձրացրին նրան:

1929 թվականին, Երուսաղեմում, իր հո-
բեյանական հանդիսությունների ժամանակ,
Դուրյան սրբազանն ասել է.

«Իհարկե պիտի չգարմանաք, եթե ըսեմ,
թե հուզված եմ խորապես... և ավելի պիտի
ընտրեի լույս ու խոկալ, քան թե խոսիլ: Բայց
որովհետև կվախեմ կտաք մը ըլլալեմ, պետք
է որ շրթունքներս շարժին:

Իմ հիսնամյա ՔԱՀԱՆԱՅՈՒԹՅԱՆՍ հոբել-
յանն է միայն որ կկատարվի այսօր, և եթե
ուրիշներ տարբեր արժանիքներ ալ տեսան
անձիս վրա, այդ իմ ուզածս չէր: Ես հավա-
նեցա այս հանդիսավորության, ո՛չ թե ինք-
զինքս փառավորելու, այլ՝ միջնորդաբար՝
առիթ մը ընծայած ըլլալու համար ամեն ա-
նունց, որ կսիրեն իրենց եկեղեցին, և նա-
խանձալնդիր են պատվելու անոր մեկ պաշ-
տոնյան, որ իր պարտքը կատարած է լույս:
Գիտեմ՝ թե Հայ եկեղեցիին համար կարևոր
ծառայություններով ապրող մարդեր չեն

պակսիր մեր մեջ, քեզ չեն ունեցած հոբելյանի մը արժանանալու բախտը: Տարիներու որոշ քիվի մը հետ կապ չունի այդ փառավորումը. ծառայության արժեքին մեջ կկալանա վարձը: Ես այդ բախտավորությունը ունենալով այս պահուս՝ չեմ նկատեր սակայն, քեզ ինձի ուղղված ըլլան ժողովրդային համակրանքի այս բոլոր ցույցերը, ծափ ու գովեստ, այլ այդ ամենը կուղեբռնվին Հայ Եկեղեցիին, որ ամենուս Մայրն է եղած, որ իր կաթը խմցուցած է մեզի ու պահած է մեր գոյությունը: Անո՛ր կպարտիմ իմ արժանիքս, երբ ունիմ, և վարդապետական կամ վարժապետական պաշտոնիս մեծ մասը անույլ է արդյունավորված:

...Իմ տկար ուժերս պիտի պահեմ Հայ Եկեղեցիին համար, երբեմնի ծիրանագգեստ այն 'Դշտային' որ հիմա ցնցոտիներ է հագած: Ան կսպասե իր բոլոր զավակներեն հավատքի և անձնուրացության փոխարինություն մը: Սիրեցեք զայն, սրբվեցեք անույլ, ու անոր մեծության գանձերուն մեջ պիտի գտնեք ձեր հոգեկան հարստությունը, պատրաստ ըլլալով, երբ հարկ ըլլա, պատռելու ձեր պատմութեանները և անոնց լավագույն կտորներովը վերստին հագվեցնելու և զարդարելու բովանդակ հայության այդ սգավոր ու դժբախտ Մայրը»:

Դուրյան սրբազանը իր պատվական անձով և անձնուրաց կյանքով փառավորեց

Հայ Եկեղեցուն: Իր բովանդակ պաշտոնավարության ընթացքում ամեն տեղ սեր ու հարգանք գտավ իր անձի հանդեպ և իր գործունեության ոգին հատկանշող ուղղամտության մասին, և՛ բարձրորեն և՛ արդար կերպով գնահատվեց քե՛զ ժողովրդից, քե՛զ իր աշակերտներից, քե՛զ իր գրչի և ասպարեզի ընկերներից, և սիրվեց քե՛զ իր կենդանության տարիներին և քե՛զ մահից հետո:

Դուրյան սրբազանը իր ետին բողել է լուսավոր, շոշափելի հետք և պայծառ հիշատակ:

Երախտագետ սրտերի խորումն է Դուրյան սրբազանի հիշատակը: Նա ապրում է, կապրի ընդմիշտ՝ իր անվան հմայով, իր վաստակով և մանավանդ իր նկարագրով ու շունչով՝ զալիք սերունդների սրտերում:

Դուրյանը, որպես տիպար հոգևորական, պատմության է պատկանում:

Օրհնությո՛ւն բարի հիշատակին Դուրյան սրբազանի, որ հիսուն տարի, իր իսկ բառերով ասած, «սրբազան բեմերե ավետաբանական հավատքը փարոզեց մեր Եկեղեցիի զավակներուն և նույնչափ ու ավելի տարիներով սուրվեցուց աննախանձաբար, դասարանական արձուներու վրա»:

Գալիք հայ հավատավոր սերունդների սրտի և հիշողության մեջ անշեշ լուսապսակով կհանդակվի Դուրյան ուսուցչի և հոգեվորականի սրտառուչ պատկերը:

ԽՆԴԱՂՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՐՔԵՐՈՒՄ

Փետրվարի 6-ին, Երևանի արվեստի աշխատողների տանը, մայրաքաղաքի և մեր Հայրենիքի հասարակայնության ներկայացուցիչների մասնակցությամբ, տեղի ունեցավ խաղաղության պաշտպանության ռեսպուբլիկական կոմիտեի ընդլայնված կոնֆերանսը: Սովետական կառավարության զինաթափման նոր առաջարկի մեջ Միության բոլոր եղբայրական ժողովուրդների հետ, հայ ժողովուրդն էլ տեսնում է իր շինարար կյանքի նոր հաղթանակը: Որովհետև հայ զինվորը նույնպես տուն է վերադառնում Հայրենի շենքերն ու քաղաքները կառուցելու, հողը մշակելու, կյանքը հարստացնելու համար:

Համագումարին ներկա էր նաև Ամենայն Հայոց Հայրապետ Նորին Ս. Օծուխյուն Տ. Տ. Վազգեն Ա Սրբազնագույն Կաթողիկոսը:

Զինաթափման հրատապ և այժմեական հարցին նվիրված զեկուցումով հանդես եկավ խաղաղության պաշտպանության ռեսպուբլիկական կոմիտեի նախագահ գրող Նաիրի Զարյանը: Այնուհետև ելույթներ ունեցան Հայաստանի ժողովրդական նկարիչ Արա Սարգսյանը, Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների ակադեմիայի վիցե-պրեզիդենտ Ա. Հովհաննիսյանը, բանաստեղծուհի Աղավինին, արվեստի վաստակավոր գործիչ կոմպոզիտոր Հ. Ստեփանյանը և ուրիշներ:

Հանուն Հայ Եկեղեցու, հայ հոգևորականության և հայ հավատացյալների, հավաքվածների բուն ծափահարությունների ներքո, ամբողջին է մոտենում Վեհափառ Հայրապետը և ողջունում Սովետական կառավարության խաղաղասիրական քաղաքականությունը, օրհնում աշխարհի բոլոր խաղաղասեր մարտիկներին և կոչ է անում չհաջնել բոլոր ջանքերը՝ ամրապնդելու համար խաղաղությունը ողջ աշխարհում: Իր ճառում Վեհափառ Հայրապետն ասում է.

«Էջմիածենն ղեպի Երևան՝ հանապարհին մեր երկնքի ջինջ կապույտ ֆոնի վրա կդի-

տեի վեհառեսիլ մեռ Արարատը, այսօրվա պայծառ արևի շողերուն ներքև: Եվ Արարատը ինձի կթվի խորհրդանշիչ հավերժական խաղաղության: Ինձի այնպես կթվի, թե խաղաղության ներմալ աղավնին, թռիչք առած Մասիսի կատարեն, այսօր կսավառնի համայն աշխարհի վրա հաղթական: Այս ոգեշնչումով եկա ձեր մեջ, այստեղ, ուր հավաված են մեր Հայրենիքի խաղաղության կողմնակիցներու արժանավոր ներկայացուցիչները: Թույլ տվե՛ք ուրեմն ձեզ բերել ողջույնը և սրտագին խոսքը Ս. Էջմիածնի: Հայ հոգևորականությունը Հայաստանեն ներս և ի սփյուռս աշխարհի, գլխավորությամբ Ս. Էջմիածնի, անվերապահորեն մասնակցած է խաղաղության համաշխարհային շարժման՝ առաջին իսկ օրեն: Մեր խաղաղությունը կրխի նախ մեր կրոնական հավատքեն, որովհետև մեզ համար Ս. Գիրքը, հատկապես Ս. Ավետարանը, ամեն բանն առաջ և ամեն բանն վեր սիրո և խաղաղության վարդապետություն մըն է: Մեր խաղաղությունը կրխի նաև անշուշտ մեր ազգային պատմության փորձեն և մեր ժողովուրդի գերագույն շահերու գիտակցութենեն: Մենք բոլորս հայ ենք և քաջ ծանոթ մեր անցյալի տխուր պատմության էջերուն, որոնք լեցուն են հափուր ողբերգություններով, ավերածություններով և նահատակություններով, բոլորը արդյունք պատերազմների, արշավանքների, մեկ խոսքով արդյունք խաղաղության պայմաններու չգոյության: Ահա թե ինչո՞ւ Հայաստանյայց եկեղեցին և Մենք, իբրև Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, Մեր խոր գոհունակությունը և երախտագիտությունը պետք է հայտնենք բոլոր խաղաղության պաշտպաններուն, հատկապես մեր հայրենի կառավարության, որ ինչպես միշտ, վերջին շրջանին անգամ մը ևս հանդես եկավ և խաղաղասեր մարդկու-

քյան սիրտը շարժեց ամբողջական և ընդհանուր գինաքափման առաջարկությամբ և հռահրդային Միության մեջ զինյալ ուժերու կրեատման որոշումով:

Մեր իղձն է և Մեր աղաբքը առ Աստված, որ խաղաղության ոգին առավել ամրապնդվի և դառնա անխորտակելի ամրոց մը և ապանովվի բարօրությունը, հառաչդիմությունը և եղբայրությունը աշխարհի բոլոր ժողովուրդներու: Հայաստանյայց եկեղեցին,

Համագումարի մասնակիցները միաձայն բանաձև ընդունեցին, որով ողջունում և ջերմորեն պաշտպանում են Սովետական կառավարության խաղաղասիրական քաղաքականությունը և հավանություն տալիս խաղաղությունը ամրապնդելու նպատակով նրա բոլոր միջոցառումներին:

Այնուհետև հաղաղության պաշտպանության ռեսպուբլիկական կոմիտեի նախագահ Ն. Զարյանը Հայաստանի խաղաղության

ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ՄՈՍԿՎԱՅՈՒՄ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԶԻՆԱԹԱՓՄԱՆ ՕԳՏԻՆ ԿԱՅԱՑԱՆՍ
ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

մեր ամբողջ հոգևորականությունը, մեր բոլոր հավատացյալները, ուր ուր ալ գտնվին, պիտի շարունակեն քառզել ու գործել հանուն խաղաղության և հանուն ժողովուրդներու տևական բարեկամության:

Այս մտածումներով, այս հույզներով, թույլ տվե՛ք վերջացնել Մեր խոսքը հին մաղթանքով մը հայկական.

«Տէ՛ր Աստուած հարցն մերոց,
Տո՛ւր աշխարհիս խաղաղութիւն,
Ազգիս հայոց սէր, միութիւն»:
Ամեն»:

մարտիկների՝ լուսավորության, գիտության, արվեստի, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության ֆրոնտում աշխատող 56 հոգու հանձնում է հաղաղության պաշտպանության Սովետական կոմիտեի պատվոգրերը: Վերջում ընտրվում են հաղաղության պաշտպանության Սովետական կոմիտեի կողմից փետրվարի 15-ին Մոսկվայում հրավիրվող Համագումարի պատգամավորներ: Այդ պատգամավորների թվումն է նաև Վեհափառ Հայրապետը:

Փետրվարի 7-ին Վեհափառ Հայրապետը ցանկանալով խաղաղության մասին իր

մտածումներին և հուզվածություններին համակից դարձնել նաև իր հավատացյալ զավակներին, հետևյալ բովանդակությամբ պատգամներ հաղորդեց, որը ձայնասփռվեց Երևանի ռադիոյից:

«Միրելի՛ հավատացյալ ժողովուրդ Մեր:

Երեկ, 6 փետրվար 1960, Մեզ համար ուրախության և մխիթարության մեծ օր մը եղավ, ու Երևանի Մայր Աթոռ Սուրբ Եկեղեցիում, մտածեցինք մասնակից ընել նաև ձեզ՝ Մեր հույզներին և Մեր ապրումներին, ձեզ՝ ի սփյուռս աշխարհի ցրված պանդուխտ զավակներ Մեր:

Երեկ մեր մայրաքաղաքի սիրուն դահլիճներին մեկտուն, Արվեստի տան մեջ, մասնակցեցանք մեր Հայրենիքի տաղանդության պաշտպանության կողմնակիցներու հանդիսավոր նիստին, որ եկվիւր ինչպէս Խորհրդային Միության կառավարության կողմէ՝ բոլոր պետություններուն ուղղված՝ ամբողջական զինաթափման առաջարկության, ինչպէս և Խորհրդային Միության զինյալ ուժերու կրճատման որոշումին:

Այս բարի, այս աստվածահաճ առաջարկի առթիւ, հանուն մեր Ս. Եկեղեցիին, հանուն մեր համայն հավատացյալ ժողովուրդին, Ս. Էջմիածնէն Մեր ողջույնը տվինք պատկառելի համագումարին, և անգամ մը ևս օրհնեցինք աշխարհի խաղաղության սրբազան գործը, անգամ մը ևս օրհնեցինք բոլոր խաղաղարարները, որոնց համար մեր Տերը Հիսուս երանելի օր մը ըսավ, թե անոնք զԱստուծոյ պիտի տեսնեն:

Մենք, իբրև Հայաստանյայց Եկեղեցւոյ Հայրապետ, խորապէս մխիթարված ենք, տեսնելով, թե ինչպէս օրե օր կամրանան ճիւղերը խաղաղության և ժողովուրդներու միջև բարեկամության, թե ինչպէ՛ս մեծ պետություններուն ղեկավարները կմոտենան իրարու, առավել կհասկնան զիրար, և միասնական ճիգերով կաշխատին հարթել նախապահը՝ ընդհանուր և ամբողջական զինաթափման: Մխիթարված ենք, այո՛, որ մարդկությունը քայլ առ քայլ կհառաջանա ղեպի խաղաղ ու շինարար գոյակցություն, ղեպի բարօրություն և երջանկություն, ղեպի բարօրությունը և երջանկությունը անխտիր բոլոր ազգություններուն:

Բայց, սիրելիներ՝ Մեր, այսօր, երբ մեր սիրտը լեցված է այս մտածումներով ու այս հույզներով, չենք կրնար անտեսել այն տագնապալի կացությունը, որ արտասահմանի հայ գաղութներուն մեջ, տեղ-տեղ սկսած է

դուռ բանալ ներքին խռովություններու և պառակտումներու:

Հայ Սփյուռքի եկեղեցական կյանքը հենու է խաղաղ ու շինարար բլրակ: Մայր տված խռովություններն ու պառակտումները ոչ միայն իրավ իմաստե գուրկ են, և ոչ մեկ շահ չեն բերեր մեր Ազգւոյն, այլ ուղղակի կհանդէմ մեր Ս. Եկեղեցին ու կցրվեն մեր հոգը: Եվ ավելին, ներքին այդ խռովությունները վնասակար ու անպատվարեք կդառնան հայ ժողովուրդին համար հաշտ օտար ժողովուրդներուն և հյուրընկալ պետություններուն: Միեղդեա բոլոր մեր եկեղեցիներուն և բոլոր մեր հավատացյալներուն անխտիր սկզբունք պետք է ըլլա հյուրընկալ երկիրներու մեջ ապրիլ իբրև օրինակ, կարգապահ ու խաղաղասեր քաղաքացիներ:

Ահա թե ինչու Մեր սրբազան պարտք կըկատենք, այսօր անգամ մը ևս Մեր իղձը հայտնելու և Մեր հորդորը ուղղելու Ձեզ բոլորիդ, սիրելի՛ զավակներ Մեր, բոլորիդ անխտիր, որ հայու սիրտ կկրենք, որ մեաք հավատարիմ մեր Տիրոջ և Փրկչին՝ սիրո և խաղաղության Ավետարանին, որ միշտ մտածեք խաղաղության մասին և միշտ գործեք հօգուտ խաղաղության, և մանավանդ սիրո և խաղաղության ոգիով առաջնորդվի՛ք ձեր եկեղեցական համայնքներէն ներս:

Եկեղեցի և անմիաբանություն, եկեղեցի և պառակտում իրար մերժող, իրար ժխտող հասկացություններ են. «Զի ոչ եթէ խռովութեան է Աստուած, այլ խաղաղութեան, որպէս համայն յեկեղեցիս սրբոց»: Ուրեմն ապրեցե՛ք և գործեցե՛ք և ձեր եկեղեցական, կրթական, մշակութային կյանքը կազմակերպեցե՛ք անաղմուկ, սիրով, միաբան, առաջնորդված մեր սուրբ հավատքի լույսով, որ ամբողջ մեր ժողովուրդին կբաշխվի ավելի քան տասնվեց դարերէ ի վեր, սրբազնասուրբ Էջմիածնի Լուսավորչյան անմար կանթեղէն:

Սիրո և խաղաղության ոգի կհայցենք ի Տյառնէ, նաև Մեր այն զավակներուն համար, որոնք թույլ կարծիքներով շփոթած, անջատումներու կդրստյան համբաներու վրա կբախտին: Ս. Էջմիածնի լույսով է, որ ամեն հայ պետք է գտնէ ուղիղ ճանապարհը իր հոգեւոր կյանքին, ուղիղ ճանապարհը ղեպի խաղաղության ու փրկության նավահանգիստը: Ս. Էջմիածնէն է, որ բոլորդ պիտի միացնէ, բոլորդ պիտի ամրացնէ, բոլորդ պիտի ուրախացնէ:

Ուրեմն, սիրելի՛ հավատացյալ որդիներ՝ Մեր, միացե՛ք, գորացե՛ք և շեն ու պայծառ պահեցե՛ք՝ ձեր եկեղեցիները, հայ դպրության ձեր օջախները: Անսպառ եռանդով ու աճայլալ լավատեսությամբ և միացյալ ուժերով հառաչ տարե՛ք ազգապաճապանման նվիրական գործը, միշտ հավատարիմ մեր եախնայաց լույս հավատիին, միշտ հավատա-
րիմ հավերժական լույսի փառոս Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին, միշտ հավատարիմ հայ ժո-
ղովուդի սրբություններուն:

Բոլորիդ ողջույն, բոլորիդ օրհնություն՝ Փրկչի Իշման Ս. Սեղանեն:

Բոլորիդ ողջույն, բոլորիդ օրհնություն սուրբգրական Մասիս սարեն:

Բոլորիդ ողջույն մեր սրտերեն, ձեզ միշտ սիրող կարոտավատ մեր սրտերեն:

Քոզ Տեր մեր ամենակալ մեզ ամենուս ողորմի և պարզե՛ն այժմ և միշտ՝ «խաղաղու-
թիւն աշխարհիս, սէր, միութիւն Հայոց Ազգիս»: Ամեն:

Փետրվարի 12-ին Վեհափառ Հայրապետը ընդունեց խաղաղության պաշտպանության Սովետական կոմիտեի պաշտոնական հրա-
վերը և ուղեկցող Մոսկվա՝ մասնակցելու զինաթափման օգտին սովետական հասարա-
կայնության համագումարին:

Առավոտյան ժամը 8-ին Վեհափառ Հայ-
րապետը, շրջապատված միաբանությամբ, Մայր Տաճար է՝ մտնում՝ Իշման Ս. Սեղանի
ոռաջ աղոթք մատուցելու, ապա միաբա-
նության հետ ճանապարհվում դեպի Երևանի
օդանավակայանը:

Երևանի օդանավակայանում Վեհափառ
Հայրապետին ճանապարհելու էին եկել Հայ-
կական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին առըն-
թեր Հայ Եկեղեցու գործերի խորհրդի նախա-
գահի տեղակալ պր. Ս. Հովհաննիսյանը,
Գերագույն Հոգևոր խորհրդի անդամները,
Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխա-
նորդը, քահանայական դասը, Մայր Աթոռի
միաբանությունն ու պաշտոնեությունը:

Դեպի Մոսկվա Վեհափառ Հայրապետին
ընկերանում են Մայր Աթոռի լուսարարապետ
գերաշնորհ Տ. Սահակ արքեպիսկոպոս Տեր-
Հովհաննիսյանը, հոգեշնորհ Տ. Հուսիկ Վար-
դապետ Սանթուրյանը և բարեշնորհ Սանդրո
սարկավազ Բհհրուդյանը:

Տեղական ժամանակով ժամը 10-ին, ինք-
նաթիռը կտրվելով հողից, ուղղություն է
վերցնում դեպի Մոսկվա և երեկոյան ժամը
7-ին վայրէջք կատարում Մոսկվայի Վնու-
կովոյի օդանավակայանում: Օդանավա-
կայանում Վեհափառ Հայրապետին դիմավո-
րելու էին եկել ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովե-
տին առընթեր Կրոնական պաշտամունքների
գործերի խորհրդի անգամ պր. Սուլվյովը,

Մոսկվայի հայոց հոգևոր հովիվ հոգեշնորհ
Տ. Պարզե վարդապետ Գևորգյանը, Տ. Խա-
չատուր ավագ քահանան, եկեղեցական
խորհրդի անդամները և հայ հավա-
տացյալներ: Պր. Սուլվյովը, հանուն Կրո-
նական պաշտամունքների գործերի խորհրդի
և խաղաղության պաշտպանության Սովե-
տական կոմիտեի, բարի գալուստ մաղթեց
Վեհափառ Հայրապետին:

Փետրվարի 14-ին, Կիրակի, Մոսկվայի
հայոց եկեղեցին լի է հայ հավատացյալ ժո-
ղովրդով: Մատուցվում է սուրբ պատարագ:
Պատարագին է գերապատիվ Տ. Սահակ
արքեպիսկոպոսը: Ժամը 1-ին Վեհափառ
Հայրապետը առաջնորդվում է եկեղեցի:
«Հայր մեր»-ից առաջ նորին Ս. Օծուխյունը
իր հայրապետական ողջույնն ու օրհնու-
թյունն է բաշխում բոլոր ներկաներին:

Փետրվարի 15-ին, երկուշաբթի, Վեհափառ
Հայրապետը իր շքախմբով առաջնորդվում է
դեպի Կրեմլ, ուր Կրեմլի թատրոնի շեն-
քում բացվում է զինաթափման օգտին սո-
վետական հասարակայնության կոնֆերան-
սը: Կոնֆերանսի դահլիճն էին հավաք-
վել Սովետական երկրի բոլոր միութենական
և ավտոնոմ ռեսպուբլիկաների, երկրամասն-
երի և մարզերի պատվիրակները՝ գորղներ,
գիտնականներ, հասարակական գործիչներ,
բանվորներ և ուսանողներ, որպեսզի մեր
Երկրի ամբողջ ժողովրդի միահամուռ կամ-
քը արտահայտեն հանուն ամբողջական զի-
նաթափման և խաղաղության ամրապնդման:

Նախագահության սեղանի շուրջ տեղ
է հատկացվում Վեհափառ Հայրապետին:
Դահլիճում հյուրերի թվում են խաղա-
ղության Համաշխարհային խորհրդի պատ-
վիրակությունը, չին գիտնականների պատ-
վիրակությունը, Բուլղարիայի, Հունգարիա-
յի, Գերմանական Դեմոկրատական Ռե-
պուբլիկայի, Հնդկաստանի, Ֆրանսիայի,
Ճապոնիայի և այլ երկրների խաղաղության
պաշտպանության կողմնակիցների շարժ-
ման ներկայացուցիչները, ԱՄՆ-ի կվակեր-
ների պատվիրակությունը, Սովետական
Միության կրոնական համալսարանների պետեր,
ղեկավարներ, ներկայացուցիչներ: Այդ տար-
բեր համոզմունքների և դավանանքի տեր
մարդիկ կողջ-կողջի են եկել քվեարկելու
հանուն ընդհանուր և լրիվ զինաթափման,
հանուն ժողովուրդների խաղաղության և բա-
րեկամության:

«Սովետական ժողովուրդը կողմնակից է
ընդհանուր և լրիվ զինաթափման» հարցի
վերաբերյալ ընդարձակ և բովանդակալից
զեկուցում է կարդում խաղաղության պաշտ-
պանության Սովետական կոմիտեի նախա-
գահ գրող Ն. Ս. Տիխոնովը:

Փետրվարի 15-ի առավոտյան նիստում ելույթ ունեցան նաև ակադեմիկոս Ա. Վ. Թոփչիևը, գրող Իլյա էրենբուրգը, Սովետական Միության մարշալ Կ. Ա. Մերեցկովը և ուրիշներ: Սրտառու էր բեկոռու ուսուցչուհի, նախկին պարտիզանուհի Ա. Կոզերի ելույթը, որն իր աչքերով տեսել էր պատերազմի արհավիրքները, իր հարազատների մորթումները: «Որպես մայր, ես չեմ ուզում, որ իմ երեխաները, ամբողջ երկրագնդի երեխաները, ապրեն այդ արհավիրքը: Իմ մեծագույն ցանկությունն է, որ երեխաները

վույ, որը լավեց մեծ հետաքրքրությամբ և բուռն ծափահարությամբ:

«Հայ ժողովուրդի հավատքի կեդրոն Ս. Էջմիածնեն թույլ տվե՛ք ողջունել այս համազումարը, ուր հավաքված են խորհրդային Միության Մեծ Հայրենիքի բազմամիլիոն խաղաղասեր մարդոց ամենաակաճավոր ներկայացուցիչները: Այս հանդիսավոր առիթով, իբրև Հայոց Հայրապետ, խանդավառ սիրով կուգանք անգամ մը ևս ողջունելու մեր Հայրենի կառավարության խաղաղասիրական աստվածահանո փաղափականու-

ՎԵՆԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ ԵՎ ԱԼԵՔՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺԸ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻՑ ԱՌԱՋ

ծպտան, ծաղիկներ աճեցնեն, դպրոցներ հաճախեն, ապրեն կյանքի բերկրանքը»:

Երեկոյան նիստում հանդես եկան ՍՍՌՄ ժողովրդական արտիստ, Վրաստանի խաղաղության պաշտպանության կոմիտեի անդամ Ա. Ա. Խորավան, ՌՍՖՍՌ Մանկավարժական գիտությունների ակադեմիայի պրեզիդենտ Ի. Ա. Կաիրովը, ակադեմիկոս Լ. Ի. Սեդուլը և ուրիշներ:

Երեկոյան նիստում ելույթ ունեցավ նաև Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ուսերեն լեզ-

քյունը և ի մասնավորի մեր Երկրի իմաստուն և մարդասիրական անսպառ եռանդով լեցուն Վարչապետ Նիկիտա Խրուշչովի առաջարկությամբ ամբողջական զինաթափման, ուղղված աշխարհի բոլոր պետություններուն:

Հարգանք և շնորհակալություն մեր կառավարության և բոլոր մեծ պետությանց ազնիվ ղեկավարներուն, որոնք միասնական ջանքերով կաշխատին հարթել ճանապարհը ընդհանուր և ամբողջական զինաթափման, որոնք կաշխատին մարդկությունը առաջ-

նորոգել ղեպի խաղաղ ու շինարար գոյակցություն և ղեպի ընդհանուր բարօրություն:

Ս. Գիրքը կ'ապավիրե մեզ բոլորիս՝ հրաժարի կյանքի հին զգեստներին «և նորագիլ հագավն մտաց» և «զգեճուզ գնոր մարդն» (Եփես. Դ 24):

Մարդկային ողբերգություններով լեցուն, երկար դարերու պատմության փորձեն հետո, ավելի քան երբեք անհրաժեշտ է իրոք, որ մեր օրերու մարդիկ, մանավանդ պետություն ղեկավար մարդիկ, եկեղեցիներու պետեր ու հասարակական գործիչներ, հետևան մտածումի և գործելակերպի հին կաղապարներին և համարձակ վճռականություն մ'առնեն զան իբրև նոր մարդիկ, նոր ոգիով, նոր խոսքով և նոր գործով: Մեր օրերու ճշմարիտ նոր մարդը խաղաղության մարդն է, մերկացած հին նախապաշարունակներ, հին բշտություններ, մերկացած անհանդուրժող ոգի, մերկացած՝ իր նմանին աշխատանք, հողն ու ազատությունը հափքըռակելու կիրքներ, կիրքեր, որոնք դարեր շարունակ բնորոշած են, ավա՜ղ, հարաբերությունները մարդկային հասարակության և միջազգային կյանքին, ծնունդ տալով անբխլ-անհամար պատերազմներու, արհավիրքներու և անավոր տառապանքներու:

Նոր մարդը, խաղաղության մարդը, պետք է ըլլա բարի ձեռներով կառուցող մարդը: Նոր մարդը, խաղաղության մարդը, իր նմանին մեջ պետք է տեսնե իր աշխատակիցը, իր օգնականը, իր եղբայրը:

Այսուհետև, խաղաղության ու մարդասիրության ոգիով նորոգված մարդիկ բոլր առջևն ունեն ժողովուրդները՝ ղեպի կյանքի ապահովություն, ղեպի հառաջդիմություն, ղեպի ծաղկումը գիտություններու և արվեստներու, ղեպի երջանկություն:

Հայ ժողովուրդը և Հայ եկեղեցին ևս խաղաղության դատին վերջնական հաղթանակին մեջ կ'տեսնեն իրենց կյանքի անվրտանգությունը, իրենց հառաջդիմության և բարօրության գրավականը և իրենց ոսկի ապագայի ապահովումը:

Հայ եկեղեցին, Ս. Էջմիածնի գլխավորությամբ, ինչպես ցարդ, նաև այսուհետև պիտի շարունակե իր ձայնը բարձր հնչեցնել և իր աշխատանքը շարունակել հանուն խաղաղության և հանուն ժողովուրդներու եղբայրության:

Մենք արդեն Մեր հոգիի աչքերով կ'տեսնենք, քեզ «արդ, ժամ իսկ է մեզ ի քնոյ ցարքեւոյ, զի այժմ մերձ է մեզ փրկութիւն՝ քան յորժամ հաւատացաք. զիշերն մերժեցաւ և տրին մերձեցաւ» (Հովմ. ԺԳ 12), զի «պոռմութիւն և ճշմարտութիւն պատանե-

ցին, արդարութիւն և խաղաղութիւն համբուրեցին» (Սաղմ. ՄԵ 11):

Ողբն ինչ և օրհնություն խաղաղության սրբազան գործին: Ողբն ինչ և օրհնություն բոլոր խաղաղարարներուն: Ողբն ինչ և օրհնություն խաղաղության պատվար տարերգային Միության:

Նաղաղասեր եղբայրներ և քույրեր, ձեզ բոլորիդ կ'մաղթենք անսպառ նախն ու պայծառ լավատեսության ոգի և փառավոր հաղթանակ:

Փետրվարի 16-ին, երեքշաբթի, առավոտյան նիստում ընթերցվեցին բաղմամբով ողջույնի հեռագրեր մեր Երկրից և արտասահմանից: Ապա ելույթ ունեցավ Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսիս, որն իր ելույթում նշեց, որ Ռուսական Ողջափառ Եկեղեցին, ինչպես միշտ, այժմ էլ աննկուն կերպով պաշտպանում է Սովետական կառավարության խաղաղասիրական առաջարկությունը և բոլոր խաղաղասեր մարդկանց հետ պահանջում է սրբից խոփեր և նիզակներից մանգաղներ կոփել:

Կոնֆերանսում ելույթ ունեցան նաև խաղաղության Համաշխարհային հորհրդի նախագահության անդամ, խաղաղության պաշտպանության կանադական կոնգրեսի նախագահ Զինյա Էնդիկոտը, խաղաղության Համաշխարհային հորհրդի քարտուղար պրոֆ. Վ. Մ. Զիսկվաձեն, ակադեմիկոս Ն. Վ. Ցիցինը, գրող Ն. Զարյանը և ուրիշներ:

Փետրվարի 16-ի երեկոյան նիստում ելույթ ունեցան խաղաղության պաշտպանության Անգլիական կոմիտեի նախագահ Գորդոն Շաֆերը, Իտալական խաղաղության շարժման ներկայացուցիչ Զոյա Լուսան, գրող Բորիս Պոլեկոյը, ԱՄՆ-ի խաղաղության կողմնակիցների անունից կոնֆերանսին սրտագին շնորհավորանքներ հաղորդեց ամերիկացի գրող Ալբերտ Կան: Կոնֆերանսը արտահայտեց սովետական ժողովուրդի և խաղաղասեր մարդը ժողովուրդների կամքը և ընդունեց բանաձև միջուկային զենքի փորձարկումները դադարեցնելու մասին, և դիմում՝ աշխարհի բոլոր խաղաղասեր ուժերին:

Փետրվարի 17-ին, չորեքշաբթի, առավոտյան ժամը 10-ին, Վեհափառ Հայրապետին այցելեց Ռիգայի և Համայն Լատվիայի արքեպիսկոպոս Գուստավ Տուրսը և երկու հայրապետների միջև տեղի ունեցավ սրտագին զրույց:

Փետրվարի 18-ին, հինգշաբթի, Վեհափառ Հայրապետը այցելեց ՍՍՌՄ Մինիստրների Սովետին առնթրեր Կրոնական պաշտամունքների խորհրդի նախագահ Պուզինին և եկեղեցական հարցերի շուրջ զրույց ունեցավ

ներա հետո նույն օրը, հետմիջօրերին, Վեհափառ Հայրապետը այցելեց Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսիին՝ Պատրիարքարանում։ Ընդունելությունը տեղեց մոտ մեկ ժամ և բույր Եկեղեցիների երկու Պետերը ունեցան շերմ զրույց, որի ընթացքում Վեհափառ Հայրապետը Ալեքսի Պատրիարքին հրավիրեց ամառը այցելել Ս. Էջմիածին։

Փետրվարի 19-ին, ուրբաթ, Վեհափառ Հայրապետը «Մոսկվա» հյուրանոցում ընդունեց արգենտինահայ տուրիստներին։ Նույն օրը, երեկոյան ժամը 7-ին, Վեհափառ Հայրապետը ընդունեց Մոսկվայի հայոց եկեղե-

ցական խորհրդի անդամներին և երգեցիկ խմբին և եկեղեցական հարցերի շուրջ զրույց ունեցավ նրանց հետ։ Ի պատիվ նրանց Վեհափառ Հայրապետը կազմակերպեց ճաշկերույթ։

Փետրվարի 20-ին, շաբաթ, Վեհափառ Հայրապետը հրաժեշտ առավ Մոսկվայից և վերադարձավ ինքնաթիռով Թբիլիսի՝ Իր շքախմբով մասնակցելու համար Վրաց նորընտիր Պատրիարք-Կաթողիկոս Ծփրեմ միտրոպոլիտի գահակալության հանդեսներին։

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

ՀՈՒՆՎԱՐԻ 13-ին, ՉՈՐԵՔՇԱՐԹԻ, «Տօն անուանակոչութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»: Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա, պատարագեց փոխ-լուսարարապետ հոգեշնորհ Տ. Եղիշե վարդապետ Սարգսյանը:

Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

ՀՈՒՆՎԱՐԻ 14-ին, ՀԻՆԳՇԱՐԹԻ, «Տօն ծննդեան Յովհաննու Կարապետին»: Մայր Տաճարում պատարագեց արժանապատիվ Տ. Մկրտիչ քահանա Մկրտչյանը:

ՀՈՒՆՎԱՐԻ 17-ին, ԿԻՐԱԿԻ, Մայր Տաճարում մատուցվեց սուրբ պատարագ: Պատարագին էր Մայր Տաճարին առընթեր եկեղեցական արվեստի թանգարանի վարիչ հոգեշնորհ Տ. Հուսիկ վարդապետ Սանթուրյանը: Պատարագից հետո, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսադրությամբ, կատարվեց հոգեհանգիստ նորոգ հանգուցյալ Համայն Վրաց Պատրիարք-Կաթողիկոս Մելիքսիդեկ Գ-ի հիշատակին: Հոգեհանգստի ժամանակ բարոզեց հոգեշնորհ Տ. Եղիշե վարդապետ Սարգսյանը՝ հանգուցյալ Հովվապետի կյանքի և գործունեության մասին, բնութագրելով նրան որպես Վրաց եկեղեցու զարթոնքին և խաղաղության սրբազան գործին նվիրված մեծ հոգևորականի:

ՀՈՒՆՎԱՐԻ 23-ին, ՇԱՐԱԹ, Հոգևոր Ճեմարանի հանդիսությանց մեծ դահլիճում տեղի ունեցավ ուսանողության կողմից կազմակերպված հերթական գրական երեկու Ընթերցվեցին ինքնագիր շարադրություններ, կատարվեցին արտասանություններ, մեներգեր, խմբերգեր և նվագ:

Երեկոյի վերջում փակման խոսքով հանդես եկավ Վեհափառ Հայրապետը:

ՀՈՒՆՎԱՐԻ 24-ին, ԿԻՐԱԿԻ, Մայր Տաճարում, Ավագ Ս. Սեղանի վրա մատուցվեց սուրբ պատարագ: Պատարագին էր արժանապատիվ Տ. Մկրտիչ ավագ քահանա Մկրտչյանը:

Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

ՀՈՒՆՎԱՐԻ 28-ին, ՀԻՆԳՇԱՐԹԻ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին այցելեց Չիկագոյի Նորդերն համալսարանի պրոֆեսոր, հնագետ և աստվածաբան Աննուլդ Շուլցը: Հարգելի հյուրը, բարեշնորհ Հովհաննես սարկավագ Եղիայանի առաջնորդությամբ, այցելեց Մայր Տաճար, եկեղեցական արվեստի թանգարանը, եղավ Հոգևոր Ճեմարանում, Մայր Աթոռի գրադարանում: Պրոֆեսորի խնդրանքով Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեց Վեհարանում ընդունել նրան և ջերմ զրույց ունեցավ հետը: Հյուրը Մայր Աթոռից մեկնեց լավագույն տպավորություններով:

ՀՈՒՆՎԱՐԻ 31-ին, ԿԻՐԱԿԻ, Մայր Տաճարում, պատարագեց արժանապատիվ Տ. Հովհաննես քահանա Մարուքյանը: Բարոզեց հոգեշնորհ Տ. Հուսիկ վարդապետ Սանթուրյանը՝ բնաբան ունենալով «Զի ամենայն որ բարձրացուցանէ զանձն՝ խոնարհեսցի և որ խոնարհեսցուցանէ զանձն բարձրացի» (Ղուկ. ԺԴ 11):

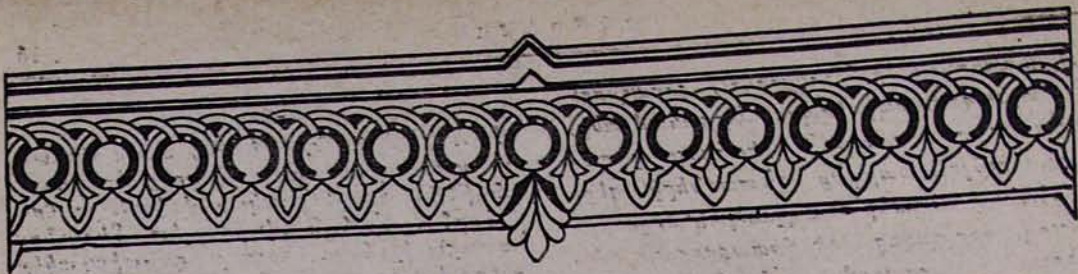
ՓԵՏՐՎԱՐԻ 3-ին, ՉՈՐԵՔՇԱՐԹԻ, Հոգևոր Ճեմարանի հանդիսությանց մեծ դահլիճում,

նախագահությանը վերատեսուչ գերաշնորհ Տ. Հայկազուն եպիսկոպոս Արարհամյանի, ատամնաբույժ դոկտ. Կ. Պետրոսյանը դասախոսություն կարդաց «Ատամների դերը ընդհանուր մարմնի առողջության մեջ» թեմայով, որը լավեց մեծ հետաքրքրությամբ: Վերջում սրբազանը շնորհակալություն հայտնեց հարգելի բժշկին շահեկան դասախոսության համար:

ՓԵՏՐՎԱՐԻ 7-ԻՆ, ԿԻՐԱԿԻ, Մայր Տաճարում սուրբ պատարագ մատուցեց Արարատյան թեմի առաջնորդական փոխանորդ հոգեշնորհ Տ. Վահան վարդապետ Տերյանը: Պատարագիչ հայր սուրբը դաստիարակիչ քարոզ խոսեց «Եւ որ հաւատայ յիս՝ ոչ երբեք ծարաւեսցի» (Յովհ. Զ 35) բնաբանով:

Սուրբ պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

ԿՆՐԺԻՔՆԵՐ ԵՂԻԾԵՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՐԳԵՆԻ ՄԵՍԻՆ

ուրյանի ամեննն ինքնատիպ և գրավիչ գիծը վարդապետի իր բարձր շնորհն էր, դասական կատարելությամբ օժտված ու շեշտված: Ան մեզի կհիշեցնեի մեր հինավուրց նարեկացիները, Շնորհալիները և Տաթևացիները. գիտուն, օծուն նկարագիրով և գիտակից բարեպաշտությամբ:

Վարդապետը Հայ Եկեղեցվո նվիրակետության մեջ է՛ն լուսավոր դեմքն է, Ս. Մեսրոպի մտատիպարով, որուն լուսապսակին քով կզավանա և կանշքանա ուրիշ տիտղոսներու փառքն ու շուքը:

Դուրյան իմաստասեր միտք և ներհուն աստվածաբան մըն էր: Փիլիսոփայական և աստվածաբանական հին դպրոցները և նոր գրությունները զաղտնիք չունեին իրեն համար, և մենք հիացմունքով կհետևեինք իր վերլուծումներուն:

Դուրյան սրբազանը հոգիով խոնարհ, մղտ-քով հզոր, նկարագիրով մաքուր ու աննենգ, բանաստեղծ և բազմաՀմուտ բանասեր, շնորհազարդ եկեղեցական, անզուգական դեմք մըն է մեր մեջ:

ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԱՐԵՏԱՆ

Իր սրտին ամեննն վառ հրայրքներեն մին եղած է սակայն Ազգին սերը: Անոր զգացումն է, որ զինքը մղած է ամեննն տընացում աշխատություններուն. իր գրականությունը ազգային գիտությանց ոլորտին մեջ շրջանակված արդյունավորություն մը եղած է գլխավորապես. իր ուսուցչությունը ազգային կրթության և մշակույթի գերազանց նվիրում մը եղած է ամեն տեղ, իր բնմը ժողովուրդին հոգևոր դաստիարակության դաշտը եղած է միշտ Ազգային Եկեղեցվո հովանիին տակ:

Ուսուցչի և քարոզչի, բանաստեղծի և բանասերի, նվիրակի և հովվի, առաջնորդի և պատրիարքի իր գործունեության գիծը ան-

ցած է միշտ Ազգին կյանքին մեջնն, անոր սիրտեն ընդունելով միշտ իր կորովին թափը, անոր ապագային մտածումնն՝ իր հույսին կենդանությունը, ու անոր ահավոր վիշտերեն՝ խորապես հզոր իր կամքին ներույժ մեծությունը:

Ու իր ասպարեզին բովանդակ տարածության վրա, Սկյուդարեն Պարտիզակ, Եվրոպայեն Արմաշ, Պոլիսեն Երուսաղեմ, իրմեն անբաժան եղած է շարունակ իր ժպիտը, պարտականության զգացումին սրբությունը՝ ճաշակած մարդու ներքին երանության ճառագայթումը իր կերպարանքին վրա:

ԲՈՐԳՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՐԳԵՆԱՆ

Կարող ուսուցիչներ, հմուտ բանասերներ, կորովաբան քարոզիչներ մենք ունեցեր ենք և այժմ իսկ ունինք, բայց Դուրյան Եղիշի սրբազանին մեջ անբացատրելի շնորհ մը, ներքին թովություն մը կզգացվի, որ անոր անձն ու անոր գործը (իր բոլոր մտավոր ձևերուն մեջ)՝ անդիմադրելիորեն սիրելի կդարձնեն, և այդ թաքուն շնորհը, այդ խորհրդավոր հրապույրը՝ անոր էության հիմը կազմող բանաստեղծական իսկությունն է: Այդ է, որ կրացատրե անսահման պաշտումն ու գորովազին պատկառանքը, զոր անոր բոլոր աշակերտներն ունեցած են իրեն համար, աշակերտներ, որոնցմե ոմանք իրենք իսկ առաջնակարգ դեմքեր դարձած են շատոնց ի վեր և իրենց տաղանդի և հմտության ամբողջ մեծությամբ հոծարակամ կխոնարհին վարպետներու ամեննն ներշնչողին, ամեննն հեղինակավորին և ամեննն սիրելիին առջև: Այդ է, որ կրացատրե մասնավոր հմայքը, որ կարտաշնչվի քարոզներեն այդ եկեղեցականին, որուն խոսքը, միշտ ծանրաբեռն հոծ մտածումով ու բազմակուտակ հմտությամբ, ունի նաև միշտ թրթռում մը ներքին, մտքի լայնաբաց թևերու համար այլ հզոր շարժման մը շունչը, որ այդ խոսքն իր բոլոր ծանրու-

թյամբ միջոցին մեջ կբարձրացնեն և ունկրնդիրներու հոգովուն վերև զայն կանկախե՛լ իբր թալ ու խոր ներդաշնակություն մը բարձունքներն իջնող: Չորս անգամ ես բախտն ունեցեր եմ Դուրյան սրբազանի քարոզները լսելու. առաջին անգամ Փարիզ, հայրենաշունչ հոյակապ քարոզ մը՝ սովորական պոետաբանություններեն ի՛նչքան տարբեր՝ արվեստագետ խորհողի մը տեսիլը վերածնվող Հայրենիքին. երկրորդ անգամ՝ դարձյալ Փարիզ՝ պատերազմի ատեն ինկած հայ և հույն նահատակներուն հոգեհանգրստյան պատարագին, զմայելի զուգակշիռ մը հայ ու հելլեն ճակատագիրներուն. երրորդը Երուսաղեմ՝ կրոնական բարձրագույն խորհուրդներու խորիմաստ ու վեհաշունչ մեկնաբանություն մը. և չորրորդը՝ նորեն Երուսաղեմ՝ Սահակա և Մեսրոպա տոնին առթիվ՝ հայ ազգային մշակույթի երկու հիմնադիրներուն գործին նշանակությունը բացատրող ճառ մը այնքան ճշտատես որքան խանդավառ դատումի. և յուրաքանչյուր անգամ՝ մտածող բանաստեղծի այդ սքողյալ հուրն զգացեր եմ իր խոսքին մեջ, ու ցավեր եմ, որ տարիներե ի վեր իր արտասանած բազմաթիվ քարոզներեն գեթ կարևորագույններուն սղագրությունն առնված ու հրապարակված չլլա:

ԱՐՇԱԿ ՉՈՊԱՆՅԱՆ

Մեր անմահ բանաստեղծ Պետրոս Դուրյանին եղբայրը, Եղիշե Դուրյան, անմահ պիտի մնա ժամանակակից պատմության մեջ իբր եկեղեցական, իբր վարչագետ, իբր ուսուցիչ և իբր գրագետ:

Իբր եկեղեցական, ոչ միայն քաջ ըմբռնած է Հիսուսի աստվածային վարդապետության ոգին, այլև յուրացուցած է զայն իր կյանքին բոլոր շրջաններուն մեջ: Ավելին ըրած է. տաճարին ամբիոնեն ու մամուլին բեմեն քարոզած է զայն հայ ժողովուրդին, որ մաքուր խոսքի ծաղիկն ուներ, մաքուր բերանն մ'արտասանված:

Իբր վարչագետ, իմաստություն մը կառավարած է իր հոտը Պարտիզավի, Արմաշի կամ Զմյուռնիայի մեջ, և, դժնդակ պարագաներու մեջ Կոստանդնուպոլսի և Երուսաղեմի Պատրիարքական Աթոռներուն վրա բարձրանալով, կրցած է խաղաղել փոթորիկներն ու բազմաբոլորն պաշտոնավարություն մ'ունենալ:

Իբր ուսուցիչ, իր մտքին ու սրտին անսպառ գանձերը բացած է իր աշակերտներուն առջև, որոնք իրեն կպարտին իրենց հոգևոր ու մտավոր զարգացումը և իրմ սորված են սիրել Ազգն ու ծառայել անոր, անպակաս իրենանք ըսել, թե Եղիշե Դուրյան, Եղիա

մարգարեին պես, իր մաշկակը ձգած է բազում Եղիսեններու վրա:

Իբր գրագետ, առաջնակարգ դիրք մը գրաված է հայ դպրության մեջ, թե՛ իր հոյակապ թարգմանություններով, և թե՛ մանավանդ իր գողտրիկ հեղինակություններով, որոնք, ոճին հրապույրն ու գաղափարին վեհությունն իրարու խառնելով, նվիրական օժտումով մը կպարարեն ընթերցողին միտքն ու սիրտը: Եթե հոգեփոխության հավատայի, պիտի ըսեի, թե ներսես Շնորհալին է, որ կվերապրի Եղիշե Դուրյանի մեջ, ավելի ճոխացած:

ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱՋ

Դուրյան սրբազանի բանաստեղծությունը կխտացնեն խորապես զգայուն հոգի մը, քաղցրը, անհունորեն ներողամիտ, Բայց տագնապահար ու վարանոտ, ավելի վարված լավագույն ալյուրի մը հույսին ըղձակաթ սերեն քան թերևս անհասանելի անայլալ պահովությունն: Ամեն ինչ կրոնքով օժված, ալյակերպված է հոն, և ամեն ինչ մաքուր է հոն կղերական արատներե: Ստաշի և զմուռի արեքցուցիչ խնկում մը կբուրումնանվետ զայն, ու կարելի չէ դուրս գալ այդ բանաստեղծությունն՝ առանց հոգիին մեջ բան մը զգալու զինքը տոգորող բուրմունքներուն հեշտանքեն: Կրոնքը, հոս, անձն հոգեկան վիճակ մըն է, զգացական (sentimental) միատիկականություն մը, որ ազատ կթողու իմացականությունը՝ իր կասկածներուն ու վարանումներուն փրկիսփայլական աշխատանքին մեջ: Եվ ասոր համար՝ բնավ հակասություն չկա ենթակային անձնական ամբողջության մեջ, որ անկեղծ է նորեն կատարելապես:

Հովվական սրինգը հայտնություն մըն է: Դուրյան սրբազան բազմաթիվ տիտղոսներուն, մաքուր եկեղեցականի մը և բազմահմուտ բանասերի մը համբավը կվայելի: Քիչեր իրեն չափ լավ գիտեն իրենց լեզվին գաղտնիքներն և շատ քիչեր արդի աշխարհաբարը կգրեն իրենին նման գեղեցկագետ ու մաքրաճաշակ հասկացողության մը համեմատ: Այդ բոլորը շատ ճիշտ է միայն անշուշտ, բայց արգարություն ընենք իրեն և ճանչանք նաև զինքն իբր մեր ամենն տաղանդավոր բանաստեղծներեն մին: Այո՛, արգարություն ընենք, ու բնավ չվարանինք զինքն ընդունելու իր եղբոր կարգին վրա, փառք և պարծանք հայ գրականության, ուր, ինչպես ամեն բանի մեջ, այնքան շատ են ինքնակոչները, բայց այնքան սակավ՝ ընտրվածները:

ԱՐՏԱՇԵՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Բոլորովին հակառակ կարգ մը հոխորտ ու ճղճիմ իմացականության, Եղիշե եպիսկո-

պոս համեստության տիպարն է: Ճշմարիտ ու մեծահոգի բանաստեղծը՝ որ իր առօրյա զբաղմունքներն դուրս ունի հոգեկից ներշնչումներու և միաստիկ վերացման իր պահանջներ, երբ իր հոգեաշխատ միտքն ու վաստակարեկ մարմինը հոգևույն սիրական հրճվանքներով կկազդերսկին ու անոնցմով կհանգչին, երազանքի բուռն ու խորհրդավոր վայրկյաններ, ուր բանաստեղծ միտքը կբաժնվի մերթ աշխարհի ունայն աղմուկներին, ու մտածումը կսլանա թևաբախ դեպքին, ու հոգեկանը, որ իրեն կսպասե արդեն անանուն և զգլխիչ նեկտարին բաղդրությամբ ամբքելու համար թռիչքին հոգեությունը:

Ինքը բանաստեղծ ծնած է արդեն, ինչպես իր եղբայրը: Եվ ի՞նչ մտերիմ, ի՞նչ սերտ շնչոտ մը, ինքնագլուխ զգացման, բառի ու բացատրության տեսակ մը ի՞նչ շնորհալի ու գողտրիկ բնականություն ունին երկու եղբայրներն ալ, որոնք կնույնանան մեր դատումին առջև: Միևնույն միջավայրին մեջ ծնած, Սկյուդարի մեջ միևնույն բանաստեղծականությունը շնչած, — ու մանավանդ արդեն իսկ բանաստեղծ ծնած, — Միհրանիկը վաղամեծ Պետրոսին հարազատ շարունակությունը կթվի ըլլալ: Կարծես միևնույն Դուրյանն է, որ կխոսի մեզի, միևնույն Դուրյանը՝ որ սակայն կրած է տարիքին ու կոշտմին հարկադրած փոփոխությունները. և մեծ հաճույք մը չէ՝ միթե տեսնել մեր վաղամեծ սիրական քերթողին շարունակությունը՝ իր հարազատին մեջ: Ու ո՞չ ապաքեն Եղիշն եպիսկոպոսը մեր երեակայած Պետրոսն է. հասուն սարիքին բանաստեղծը, նվազ մեղամաղձիկ, ավելի խոհուն ու հզոր, մի՛շտ քաղցր ու մի՛շտ խանդավառ:

Բավական երկար լուծթենն մը վերջ՝ բանաստեղծի իր տաղանդը, տեսիլքի մը, դյուբանկարի մը պես գունազեղ ու փողփողուն հիմակ, եկավ մեզի հիանալի փետրափոխության մը հմայքը վայելել տալ, ու մենք, որ վարժված էինք միօրինակ ու ձանձրացուցիչ հարթավայրերու տաղտուկին, մենք,

որ երկարածիդ ու հոգեեցուցիչ անապատի մը մեջ հազիվ երբեմն կրկներևութեներու պատիր հմայքը վայելած էինք լուկ, հոգիի ճշմարիտ հրճվանքով մը ըմբոշանեցինք իր սրբազեղ բանաստեղծություններուն թովթով:

Իր սակավաթիվ քերթվածներուն անբստգյուտ հորինվածքը, զգացումներու նրբին ընդելուզումը, երաժշտական բառերու աղամանդազարդ ազուցվածքը, ու վերջապես գաղափարներու ներույծ արտահայտությունը, իրարու միացած, բանաստեղծի բնածին տաղանդին հետ մեզի կհայտնեն նաև ճշմարիտ արվեստագետին տաղանդը, որ ազնվական ու շնորհալի մոգություն մըն ալ կավելցեն իր բանաստեղծությանց թռվանքին վրա: Ապաքեն, ո՞վ պիտի կրնար մատնանիշ ընել մեզ իր քերթվածներուն մեջ գաղափարի անճարակ կաշկանդումներ, բացատրության բռնազբոսիկ դարձվածքներ և զգացումի անճաշ արտահայտություններ. և մանավանդ ո՞վ պիտի կրնար այնքան զգայազեղ ու խանդաբորբ բնականությամբ մը ներկայացնել մեզ, օրինակի համար, Անառակ որդիին զղջումի այն հոգևոր ցավերը՝ պոռթկացող ուժգնությամբ մը տոգորուն:

... Ու մտածել, որ իրապես արժանավոր ու հոգեկից այսպիսի մտավորական մը այսքան ո՞ւշ հրապարակ կելլե, ամփոփված ըլլալով իր հուժկու և բանաստեղծ եսին մեջ, ու խոնարհած՝ իր կրոնաշունչ մտածումին սրբանուշ խորանին առջև. մինչ ուրիշներ, բանաստեղծի վատառողջ գոյություններ կամ շարված, սիրուն ուշնչություններ, միշտ երևալու, միշտ խոսվելու նիհար ու ճղճիմ փառասիրության մեջ մոլորած, և կամ իրենց անունին քով ներբողի երկու բառ տեսնելու շատ տղայական անձուկի բռնված, ասդինանդին կթափառին, հոս ու հոն ծիծաղելի ուրվագծեր նկարելով, և հուսկ հետո ինչպիսի տղայական և ունայնամիտ հոխորտանքի մը մեջ:

ՄԻՍԱԿ ՄԵՍԱՐԵՆՑ

ՃԵՄԱՐԻՏ ԱՐԺԱՆԻՔԻՆ ՄԱՐԴԸ

հծանուն բանասեր մը և պատվական մտավորական մը, պրոֆ. Աղոնց, 1929-ին, Փարիզի մեջ Դուրյան հոբելյանի առթիվ կատարված հանդեսի միջոցին ի պատիվ հոբելյարին արտասանված գեղեցիկ ճառի մը մեջ վերլուծելով անոր նկարագիրը, իբրև անոր հարացուցական պատկեր ներկայացուց Ս. Մեսրոպի մահվան առթիվ խորհնացիի Պատմութեան վերջին գլուխին մեջ տողված սա հատվածը. «...Գերազանցեալ քան զամենայն, որք զայնու ժամանակաւ էին առաքինիք: Քանզի ամբարտաւանութիւն և մարդահաճութիւն ի նորա վարս տեղի գտանել երբեք ոչ կարացին. այլ հեզ և լաւակամ և բարեխորհուրդ գոլով, և երկնայնոց զարդարեալ սովորութեամբք զինքն բոլորից ցուցանէր: Վասն զի գոյր տեսեամբ հրեշտակական, մտօք ծննդական, բանիւք պայծառ, գործովք ժուժկալ, մարմնով արտափայլեալ, սարասիւք անհաս, խորհրդականութեամբ մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերող, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձրոյթ»:

Հայ պատմահոր այս կտորը, դամբանական ներբող մեր գրականութեան հիմնադրին և Աղգին ու Եկեղեցիին մտավորական և բարոյական մեծագույն փառքին, գրված ըլլալով, ինչպիսի կհաստատե արդի քննադատութիւնը, սուրբին վախճանումն երկար տարիներ՝ շուրջ երկու դար ետքը, ա՛յդ պատճառով նույնիսկ կնեղակալեն մեծ կարևո-

րութիւն. անիկա մեկ կողմն կհասկցնեն, թե Աղգին սրտին մեջ դարեր ետքը որքան խոր և ջինջ պահված էր մեծ երախտավորին հոգւոյն տպավորութիւնը, և մյուս կողմն ցույց կուտա մեզի զաղափարական այն տարազը, տիպարը, որուն մեջ կկաղապարեր հայութիւնը մաքուր, բարի, արդյունաշատ, հայրենասեր և մտքի ու սրտի շնորհներով զարդարված կրօնավորին դեմքը: Այդպիսի մեկը միայն կրնա և պարտի եղած ըլլալ արդարն մեր եռամեծ սուրբը, Մեսրոպ. և իր Աղգին հոգեւոր և իմացական ծառայութեան լծված որեւէ եկեղեցական այնքան ավելի՜ ճշտիվ կիրազործն իր կոչումը, որքան ավելի իր ձգտումը մոտ տանի զինքը անոր նմանութեան: Աղոնց՝ հանդիսական պատշաճութեանց զգացումն թելադրված «գլուտ» մը չէր որ կընեն այդ միջոցին, Դուրյանի նկարագիրը մոտեցնելով իր գերազանց տիպարին՝ այլ իրականութիւնը միայն կմատնանշեր՝ որքան զգացումով նույնքան նաև համոզումով, մոտեն ճանչցած և սիրած ըլլալով անոր մեջ ճշմարիտ արժանիքին մարդը:

Ա՛յդ եղած էր զգացումը, արդարև, նաև ամենուն, իր բոլոր աշակերտներուն, Դպրեւանքի իր առաջին տարիներն, ուր ոչ թե իբր տեսակ մը մտազբոսութեամբ, այլ հետըզհետե մեր սիրտերուն մեջ բազմող մտածումով, մինչ մեր մյուս մեծ ուսուցչին և հոր, Օրմանյանի, այլապես և բարձրորեն այդ արժանավոր հոգեւորականին մեջ ճիգ կընենք տեսնելու մեծին Սահակա կազմա-

կերպող տաղանդին, մշտարթուն մտքին և անդանդադ կամքին պատկերը, Դուրյանի դեմքին առջև կանգ կառնեինք մտադուր, իբրև Մեսրոպի շնորհներովը կենդանագրված մաքուր կերպարանքի մը առջև: Իսկ հիմակ, իր մահն եռամյակ մը ետքը, նայվածքիս առջև իր խոսուն նկարը և սրտիս մեջ՝ իր խոկումն ու սերը, մինչ կկարդամ պատմահոր այդ հատվածը, վերստին կսենուվի իմ մեջս նույն համոզումը իր մասին. իր լուսատիպ ու այնքան ճշգրիտ պատկերեն ավելի՝ այդ տողերուն մեջ է, որ կտեսնեմ զինքը, իր հոգվույն այնքան ճիշտ քվումն մասանցովը, իր ձիրքերուն այնքան կենդանի արտահայտությունները նկարագրված:

Արդարև, իր ամենեն գործունյա եռանդի շրջանն, իր եպիսկոպոսացումն պիտի ուզեի ըսել՝ մինչև իր մահը, հայոց մտավորական եկեղեցականներուն մեջ, իրիմյանն և չափով մը Իզմիրլյանն զատ, դժվար պիտի ըլլար գտնել մեկը, որ նկարագրի բարձրությունը, մեկ բառով՝ առաքինությունը, հավասարեի իրեն. ինչ որ այս երկուքը ունեին իրենց անձին մեջ, իբրև հավատքով և հայրենասիրությամբ կազմված մեծություն, ինք ստացած էր զայն նաև իր զարգացումով: Իմաստասիրություն, գրականություն, բազմահմտություն, այս ամենը փոխարկված էին անոր մեջ բարոյականի. և ադո՛ր մեջ էր իր նկարագրին ամբողջ ձգողականությունը: Երբ միտքը կիջնե սիրտին մեջ, մարդը կատարելության ճամբան կգտնե անկե վերջը: Դուրյանի մեջ լրիվ կար այդ հոգեվիճակը, բարոյական բարձրության այդ սթանդինի գեղեցկությունը, Աստուծո և ճշմարտության մասին խորունկ և անկեղծ հավատքով մը ա՛լ ավելի աղվորացած: Հավատքի մարդն էր ինքը, այդ բառին ամենն անուշ և հզոր առումովը:

...Այսպիսի բարձր բարոյականի, զարգացման և կորովի ներգործությամբն էր, որ իր բովանդակ կյանքը եղավ ստույգ առաքինության հանդիսարան մը: Ծշմարիտ գիտնականի մը միայն վայելուլ բարքով, իր մեծ

հմտութենեն իրավունք չզգաց երբեք իրեն՝ խրոխտալ խոնարհներուն և սկսնակներուն հանդեպ, որոնց համար հարգանք և սեր միայն ունեցավ միշտ, ու անոնց շնորհները իր աջակցության և խրախույսին իպաստը. իսկ մեծերու, դիրքի, տաղանդի և արժանիքի ստույգ բարձրությանց վրա ապրողներուն՝ պատկառանք ներշնչեց միշտ իր նկարագրի: Հոխորտ կեցվածքը և սողոսկող մարդահամությունը իսպառ անձանոթ մնացին իր խաղաղ և անբիժ հոգիին: Իր սրտին հեղ քաղցրությունը և մտքին բարյացակամ հաղորդականությունը մոգիչ գաղտնիքը եղան իր հմայքին տիրապետությանը՝ իր աշակերտներուն և բոլոր զինքը ճանչցողներուն վրա, մարդկային հասարակ մեծություններն վեր բարձրության մը վրա պահելով միշտ իր անձը:

Այն խոսքը՝ թե մարդուն դեմքն ու արտաքինը պատկերն են անոր հոգիին, լրիվ ճշմարտված էր կարծես իր վրա մանավանդ. իր նրբեմնի հասակին բարձրությանը, իր շնորհալի գնացքին ու շարժվածքին վայելչությանը, իր անուշ նայվածքին ու ժպիտին բարությանը, իր բեղուն խորհուրդներուն խորությանը, իր ջինջ ու դաշն ձայնին ազնվականությանը, իր հրաշալիորեն առինքնող վարվեցողության կերպին վեհությանը և ուսուցումի գաղափարին ու գործին հանդեպ տածած իր անձկայրաց և անձանձրույթ նվիրումին սրբությանը մեջ գեղեցկորեն կարտափայլեին իր ուղիղ Հավատքը, երկայնամիտ Հույսը և անկեղծ Սերը: Այնպիսի որ մեզի համար տխուր, բայց իր հոգիին համար երջանիկ օր մը, երբ անողորմ մահը անոր հանդիպեցավ անմահության սեմին վրա, իրեններն ու ամենքը անոր մեջ ողջունած էին արդեն ճշմարիտ արժանիքին մարդը, Հայ Եկեղեցվո երկրորդ Շնորհալին:

Մունկի եկած եմ իր հիշատակին առջև:
Հանգիստ իր հոգվուն:

(«Նդիշն պատրիարք Դուրյան»,
Երուսաղեմ, 1932)

ԵՐԵՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ...

(Եղիշե պատրիարք Դուրյանի անմահ հիշատակին)

Երուսաղեմ: Հավիտենական քաղաք անմահներուն: Անոր հոգին լեցուցած էր հայոց հնամենի վանքի՝ Ս. Հակոբի մթնոլորտը, համարվել վաղուց տարածված էր աշխարհի շորս կողմերը, իսկ անունը կարտասանվեր երախտավորյալ հոգիներուն կողմից սրբությամբ:

Կսարանի ուսանողներ էինք, սարկավազ: Իր շունչին տակ մեծցած, իր հոգիովը թրթռված, դեռ քանի մը ամիս առաջ ականատես իր քահանայության հիսնամյա հոբելյանի փառավորումին: Մեր հոգին իրմով էր լեցուն: Ան մեր փարոսն էր, մեր մտատիպարը՝ ապագայի նվիրական մեր գործի ճանապարհին:

Իր շատ սիրելի դասարանն էինք՝ Կուլպենկյան սաներ: Անձկությամբ կսպասեինք իր դասերուն և ամեն անգամ, դասի օրերուն, մեր քայլերը թեթևությամբ և ուրախությամբ կուղղվեին դեպի Պատրիարքարանը, դեպի մեր սիրելի դասարանը: Ինչ վառ երևակայություն ունեինք, ինչքն չէինք երազեր լսել դասի ժամին: Բախտավոր կհամարվեր մեզմեջ այն, որ այդ օր պատմելու էր դասը:

Իր գրասենյակին առջևն ենք արդեն, բոլորակ կազմած, լուռ ու անձկանոք կսպասենք մեծ Ուսուցչին, մեր գլուխները հակած գրքերու և նոթագրությանց տետրերու վրա: Դասարան կամներ իր աշխատության սենյակեն, ուրախ, ժպիտը դեմքին, պարթևահասակ, տարիներու բեռան տակ քիչ մը կքած, ու իր միշտ խոհուն աչքերը ամենուս վրա՝ «Եկա՞ք. նստեցե՞ք»: Կսկսեր դասը՝ մատենագրություն, լեզվաբանություն, թե փիլիսոփայության պատմություն: Կբանար իր ծով գիտության մեծ գիրքը մեր առջև:

Համայնագիտարան մըն էր անոր ուղեղը: Մեր մատիտները հաղիվ կհասցենեին էջեր սևագրել: Մերթ ընդ մերթ հարցումներու պատասխանին մեջ կերևար իր հատկանշական ժպիտը: Քմծիծաղ, ուրախությամբ: Շատ անգամ մեզ կշփոթեցներ անոր խորհրդավոր ժպիտը:

Երեսուն տարի է անցեր այդ օրեն, ու տակավին աչքիս առջևն է իր քաղցր ժպիտը: Իր դասավանդությունը միշտ հոգեկան ու մտավոր խնջույքի սեղան մըն էր, բացված մեր առջև: Հոգիներ առինքնող այդ մեծ Ուսուցիչը, որ մեր ամենուն Ուսուցչապետեն, Օշականի Մեծ Սուրբեն «այս բնի գիմի աղվոր դաս մը» առած էր, իր դասի ժամանակ կվերանար, և երբ կմտներ ներս մեր մատենագրության անդաստանեն, կտաներ մեզ իրեն հետ, մեր մշակույթի հեռավոր գանձերու այցելության, որպես ուխտավոր, և երբ կկորսնցնեինք իր լուսավոր հետքը մեր պատմության անդաստանին մեջ, քմծիծաղով կհանդիմաներ մեզ՝ «յանապատի՛ մոլորեալք»: Դուրյան քաջածանոթ էր մեր պատմության և մատենագրության: Մեր անցյալը գաղտնիք չուներ անոր համար: Ինչպիսի՞ ջերմությամբ, ամենաանո՞ւշ բառերով կբացատրեր յուրաքանչյուր հեղինակ և ժամանակաշրջան: Օրինակ, կհիշեմ, երբ կխոսեր Նարեկացիի մասին, ինչպիսի՞ եռանդով և հոգեկան հպարտությամբ կհիշեր անոր միատիկ ոգին և դերը մեր մատենագրության մեջ: Հայաստանյայց Եկեղեցիի պատմությունը շատ կհուզեր զինքը: Հայ Եկեղեցին Դուրյանի համար, երբեմն ծիրանի և ծաղկազարդ պատմությանով, մերթ ցրնցոտիներ հագած, բայց միշտ իր կոշման աղնվական բարձրության վրա էր: Կխոսեր

«գետորէն», ինչպես մեր հին վարդապետները, ու մենք, կտրված միջոցներ և ժամանակներ, անհազ կլսեինք: Հաճախ ինքն էր, որ կարթնցներ մեզ՝ «Ելե՛ք, եթէ չհիշեցնեմ, մինչև իրիկուն կնստիք»: Հեռանալ դասաբաններ: Բայց մխիթարված հաջորդ օրը նորեն դիմքը լսելու հույսով, հմայքին տակը իր շունչին, մեր քայլերը կուղղեինք դեպի ժառանգավորաց վարժարանը:

Ուսուցչությունը կրներ որոշ նպատակով մը մանավանդ, հայ Սաղեմի մեջ: «Վրեժս լուծեցի...»: Վրեժի ուսուցիչն էր ինքը: Իր սիրտը արյուն կուլար բոլոր այն մատաղ հոգիներուն համար, որոնք Արմաշի մեջ իր շունչովը թրծված, զոհ դարձան 1915 թվականի մեծ եղեռնին: Ինչպե՛ս չկապվեր այս նոր և մատաղ սերունդին, հաջորդները Արմաշի հուլիին, լուծելու համար իր արդար վրեժը իր հոգեծին զավակներուն: Զէ՛ որ, Կոստանդնուպոլսո մեջ, երբ Երուսաղեմի պատերի քիմիայի ընտրության համար իր թեկնածությունը առաջարկված էր, նախ մերժած, բայց երբ իր աշակերտներու անմեղ հոգիներու արյունը խոսած էր իր մեջ, վճռականապես ըսած էր՝ «Կրնդունիմ, և կերթամ միայն իմ արդար վրեժս լուծելու համար»: Հասած էր իր սուրբ նպատակին:

Դպրոցական գրասեղանին վեր, կար ուրիշ սուրբ և նվիրական բարձրություն մը իրեն համար. այդ Եկեղեցիին բեմն էր: Աչքերը սևեռած Մայր Տաճարի ջահերուն պլպլացող լույսերուն, կվերանար աստվածախոս մարգարեի նման, ու աղոթող հոգիները դեպի երկինքները կբարձրացներ: Հոգիի մարդն էր Դուրյան սրբազան, սուրբ մը և բարության մարմնացումը: Որքա՛ն հատկանշական են կրոնական շունչով գրված իր սատողերը հավատացյալ հոգիներուն.

«Թե պաշտումի թափն ունենաս
Տերն զույգ մը թե քեզի կուտաս,
Որպեսզի իր ուժը անհաս
Սավառնեցնես երկրի վրա»:
Բանաստե՛ղծը, պատմաբա՛նը, բանասե՛ն-
րը, լեզվաբա՛նը. շնորհներու ո՛ր մեկին ժա-
ռա՛նգորդը չէ եղած ան:
Երկար չկարողացանք վայելել Դուրյանը:
Անոր առաջնորդության կարիքը ունեինք
մանավանդ վեղար. ստանալեն հետո: Բայց
ան ուրախությունը չունեցավ նույնիսկ մեզ
ձեռնադրելու:

Ապրիլ 26-ի իրիկուն, 1930: Սուգը պատեր է հայ Երուսաղեմը: Անոր մահվան վիշտը զգեստներ է բոլորս: Անոր կյանքի վերջին թույլներն են: Մահիճին մոտն ենք, իր վրեժածին զավակները: Կնայի մեղ երկար, հույզերով և հույսերով լեցուն և արցունքոտ աչքերով, կպայքարի մահվան դեմ, կխոսի Եզնիկի «Եղծ աղանդոց»-ի սրբագրության և բաղդատության մասին... ու խոսելով կհանգի լույսն ու կյանքը Դուրյանի:

«Ա՛լ արձակե զիս, Տեր, այս բիրտ կապերեն
Որ ոսկորներս խաղաղին,
Ինչ որ ըլլա Քու զորությունդ՝ մենք նորեն
Հարկատուներ ենք հողին»:

Ապրիլ 27: Ոչ ևս է մեծանուն Ուսուցիչը: Մարեր է Եղիշե պատրիարք Դուրյանը: Մենք, իր մահճին առաջ, կհայցենք լալագին. «Թըհնությո՛ւնդ, Հայր...»:

Ու Սիրոնի լեռան բարձունքեն, Ս. Հակոբի մեծ զանգակը ընդհատ-ընդհատ կտարածեր մեծ գույժը ամբողջ քաղաքին վրա. տա՛նկ, տա՛նկ, տա՛նկ...

Խաղաղությո՛ւն սուրբ վրեժի մեծ մարդու հոգիին:

ԵՂԻՇԵ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԴՈՒՐՅԱՆ*

8. ՄԻՋԱՆԿՅԱԼ ՏԱՍՐ ՏԱՐԻՆ

Եվ ահա միջանկյալ ուրիշ շրջան մը Դուրյանի կյանքին մեջ: Այդ միջանկյալ շրջանը տեկեց ամբողջ տասը տարի:

Միջանկյալ, այո՛, բայց այն իմաստով միայն, որ պատասխանատու պաշտոնի վրա չէր: Այլապես ան միշտ շարունակեց «ուսանիլ և ուսուցանել», ինչպես ըրեր էր ամբողջ կյանքին մեջ, այս անգամ Կոստանդնուպոլսո՝ հայ եկեղեցիներու մեջ իբր քարոզիչ և իբրև ուսուցիչ հայ դպրոցներու:

Մյուս կողմն ան չհեռացավ ազգային պաշտոնական կյանքն ալ: Աղգային երեսփոխան էր, և ընտրվեցավ նաև Կրոնական ժողովի անդամ: Ամեն անգամ շուրջ մը կ'մտներ իրեն հետ Աղգային ժողով, ճիշտ այն օրերուն, երբ պարզապես գառազեղ մըն էր այդ ժողովը ու բոլորը կուրցած էին հոն կիրքով:

Հրապարակային ելույթներն միշտ կ'ստանային: Եկեղեցւոյ բնմը և ուսուցչի ամբիոնն էին միայն, որ կողերէին զայն:

1913-ի ամառը ևս, ինչպես 1912-ին, Եսայան սանուց միությունը հրապարակային դասախոսութեանց շարք մը կազմակերպած էր՝ արձակուրդի առթիւ Կոստանդնուպոլսո համալսարանի ուսուցիչներուն համար մասնավորապես: Ամեն կողմն փափագ կար Դուրյանն ալ ունենալ դասախոսներու շարքին մեջ: Երբ իրեն ալ դիմեցի, տկարութիւնը պատրվակեց: Միակն էր հայ մտավորականութեան մեջ, որ մեղ կ'մերժէր:

Եվ անմիջապես ավելցնեմ, թե Օրմանյան, որ նոր ելած էր քառամյա իր «չլիս»-են և որեւէ մեկէն ավելի պատճառներ ունէր զգուշանալու հրապարակային արտահայտութիւններն (եթէ ոչ ուրիշ բանի, գոնն նշա-

վակ չըլլալու համար ցուցներու, ինչպես որ եղեր էր քանի մը անգամ, երբ փորձեր էր պատարագել), մեր դիմումը սիրով ընդունեց և Եսայան վարժարանին մեջ տվավ հմտալից դասախոսութեանց շարք մը, որոնց նյութն էր «Հայ եկեղեցւոյ հարաբերութիւնները ուրիշ եկեղեցիներու հետ»: Իր հրապարակային առաջին ելույթն էր, իր ակամա ճգնութենէն հետո:

Դասական հայերէնի հայտնի տիրապետող Հակոբ Գուրգենի հոբելյանին առթիւ կազմակերպված մեծարանքի ցույցը, 1913 զեկտեմբեր 15-ին, առիթ մը եղավ, որ վեճ մը բռնկի ներկա գրողներուն միջև գրաբարի շուրջ: Հանդեսին միջոցին արտասանված բանախոսութիւններն մեկուն մեջ ակնարկութիւն մը եղած էր գրաբարի և աշխարհաբարի լեզվապայքարին և ազգի դրդված խոսք առին ներկա գրագետներն ումանք, ինչպես Զոհրապ, Սիպիլ, Դուրյան, Վարուժան՝ իրենց կարծիքը հայտնելու համար: Դուրյան այդ օրը համոզված ու ջերմ պաշտպանողական մը խոսեցավ ի նպաստ աշխարհաբարին, ըսելով, որ այլևս մեռած լեզու մըն է գրաբարը, և որ աշխարհաբարը, արդեն տիրացած իր բերականութեան և կանոններուն, ոչ մեկ կապ ունի անոր հետ և կրնա առանձին դարգանալ. եթէ Ոսկեդարու մեջ, ըսավ, սերունդ մը ունեցանք, որ գրաբարը գեղեցկութեամբ օժտեց, ինչո՞ւ պիտի չունենանք սերունդ մը նոր օրերուն ալ, որպէսզի փառքով պսակե աշխարհաբարը: Ու հետեյալ նմանութիւնը մեջ բերավ, սահմանելու համար գրաբարի և աշխարհաբարի

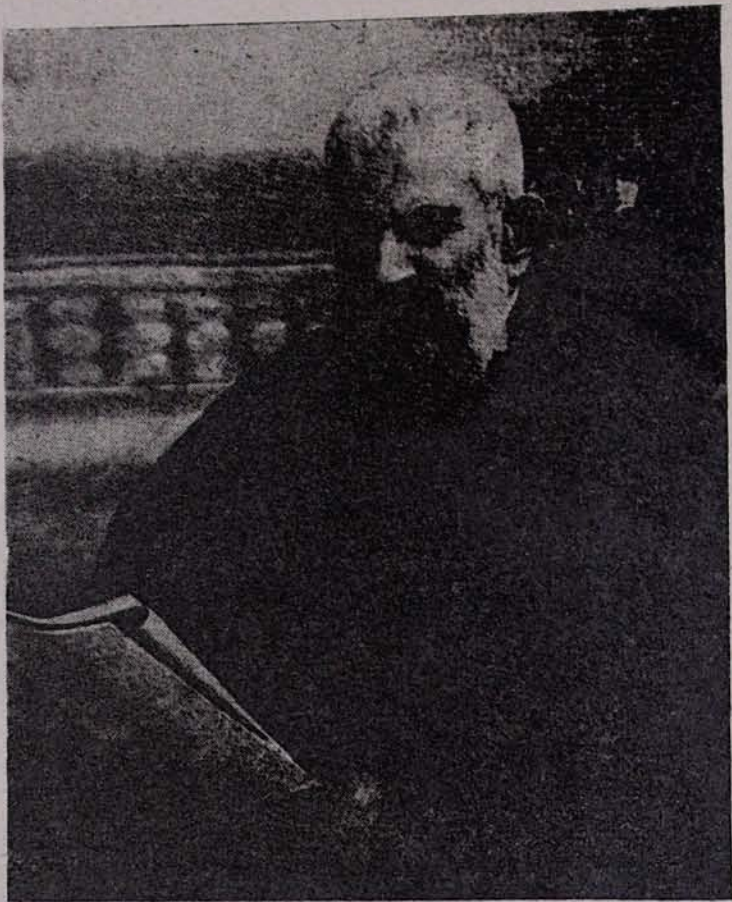
1 Հանդեսի պաշտոնական մասին մեջ ուղեբձնորդակն էին դրկա. Վահրամ Բաբգոյանի, դրկա, Տաղավարյանի, դրկա, Վահնի, Արշակ Ալոյսիանի, Հայկանուշ Մառքի, Տիգրան Զոյկոյանի և իմ:

* Շարունակված «Էջմիածին» ամսագրի 1960 թվականի N Ա-ից:

արժեքը: Նվազածու մը, ըսավ, կորսնցուցած էր իր նվազարանին մեկ թելը և տեղը ոսկի թել մը կանցներ, բայց այդ ոսկի թելը չէր ձայներ այնպես, ինչպես աղիքն թելը, ու նվազարանը զրկված էր ահա իր ներդաշնակութենէն. գրաբարը այսօր այդ ոսկի թելն է, որ այլևս չի կրնար հնչել աշխարհաբարին բնականությամբն ու ներդաշնակությամբը: Դուրյան վերջացուց ըսելով, թե ինքը հոգեւորին ընծայված հարգանքի արտահայտու-

էին ասոնք, մեծ մասամբ ֆրանսացի բանաստեղծներն:

Պատերազմը ահաւոր շրջան մը բացաւ: Զարհուրանքի մեջ էին և անոնք, որոնց դահիճը մոռցեր էր դալի: Դուրյան Բերայի Ս. Երրորդության քարոզիչն էր այդ օրերուն, ու դասախոս էր Եսայան վարժարանին մեջ: Կերեակայեք անդոհանքը, զոր այն օրերուն կրնար ապրած ըլլալ Դուրյան: Կյանքի երկունար ապրած ըլլալ Դուրյան: Կյանքի երկունար կրնան նայիլ պետք էր,

ԵՂԻՇԵ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԴՈՒՐՅԱՆԻ ՎԵՐՋԻՆ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐԸ (1929 թ.)

թյանց կմասնակցի այն ըմբռնումով, որ անոնք դաստիարակի մը կուղղվին և ոչ թե «գրաբարի կախարդ»-ի մը, ինչպես որակվեր էր Դուրյան ճառերու ընթացքին:

«Միջանկյալ» այս շրջանին շատ քիչ արտադրեց Դուրյան, կամ գոնե շատ քիչ բան տպվեցավ իրմե, եթե չհաշվենք թերթերու և պարբերականներու մեջ լույս տեսած ցանցառ էջերը: Ավելի շատ թարգմանություններ

ինչպես սովոր էր նայիլ Դուրյան, չընկճվելու համար հուշումներու մրրիկին առջև:

Ապրիլ 24-ը հնձեր տարեր էր հայ ժողովուրդի մտավոր ընտրանին, ու սարսափ էր տարածեր մնացողներուն մեջ: Ու մյուս կողմն տարագրության, քարդի լուրերը կսկսեին հասնիլ զավառներեն, Կոստանդնուպոլիսը պահելով զարհուրանքի և մղձավանջի մեջ: Դեռ աքսորված չէր Զավեն պատրիարքը, բայց անկե արդեն խույս կուտային բոլորը:

Անուշ շուրի հերոսները, իրենց պատանը բաշված, հայոց հոգևոր պետը լեբը էին իր հոգեկան տագնապնդումն մեջ: Մենք մեր թաքստոցներեն խոռվելով կհետևեինք դուրսի անցուղաթմին. կիմանայինք, թե ինչ բաջեր սկսեր էին իրենց հայ անունեն իսկ վախճալ, ու փոխարեն ինչ բաջեր կծնեին զգուշ կարծված մարդոցմե. կիմանայինք, որ Դուրյան այն քիշերեն է, որ կերթա հաճախ սփոփել իր նախկին սանը, խրախուսել զայն, խորհուրդներ տալ անոր, նույնիսկ այն օրերուն, եղբոր արդեն հրաման հասեր էր անոր պատրաստ ըլլալ մեկնելու համար աքսոր:

Ինձ համար բացառիկ սփոփանք մը եղավ թղթակցութիւնը, զոր 1917-ին ունեցա իրեն հետ իմ թաքստոցս: Հոգեկան խոռվեք մոռնալու համար գրելու տվեր էի ես զիս, ու

փորձեցի, ի միջի այլոց, թաքստախաղ մը գրել Արտաշես Բ-ի կյանքին: Պատմական ճշգրտումներ ընելու համար ոչ մեկ աղբյուր չունեի մոտս, ու չէի ալ կրնար ճարել: Մտածեցի Դուրյանին դիմել: Հոգը չըրավ, թե վտանգ մը կուգա ինձ հետ թղթակցելին, ու լուսաբանեց զիս ինձ համար մուֆ մնացած կետերու մասին:

Պետք է այդ օրերն ապրած ըլլալ, զգալու համար աղետը, որ հանկարծ կրնար պայթիլ հայ հոգևորականի մը գլխուն, երբոր հայտնվեր, թե կապ կապհե թաքստոցը գտնվողի մը հետ:

Պատերազմը պիտի ավարտեր շուտով: Ու պիտի փոխվեր միջանկյալ շրջանը Դուրյանի ալ կյանքին: Բայց զայն չփակած էջ մը ևս բանանք այդ կյանքին մուֆ մնացած գլուխներին:

9. ՀԱՅ ԴԱՏԻ ՀՈՐՁԱՆՔԻՆ ՄԵՋ

Արդարև նույն այդ միջանկյալ տարիներուն էր, որ Նդիշ Դուրյան իր անունը կապեց հայկական դատին համար փորձված նոր աշխատանքներուն:

Քիշեր միայն տեղյակ են սակայն հայ ժողովուրդի տառապանքին ու անոր ազատագրական ճիգերուն հետ կապված Դուրյանին: Շրջան մըն էր, երբ ասպարեզ էին գտած բոլոր տեսակի պոռոտախոսութիւնները, և անոնք է, որ ծափ կբաղեին ժողովներու և միտինգներու մեջ: Ու փոխարեն կային շուքին մեջ աշխատող մարդիկ ալ, զորս չէր շահագրգռեր ծափը: Ու նաև մարդիկ, զորս հեռու կկարծեիր հայ ժողովուրդի անմիջական հուզումներեն և որոնք ասպարեզ իջան բախտորոշ պահու մը, հաճախ առանց երեւալու: Ատոնցմե մեկն էր Դուրյան:

Հայ ժողովուրդը ապրեցավ ցնորքներու և պոռթկումներու, հույսերու և հուսախաբութիւնց քառորդ դար մը, 1888-են մինչև 1912. ձախողութիւնց ու ձախողութիւնց շրջան, երբ քով-քովի շնչեցին հերոսն ու խաշագողը, ու դավաճանները շփոթվեցան հաճախ իսկական հայրենասերներուն հետ: Շրջան, երբ հայկական դատը, արյամբ շաղխված, լքվեցավ աշխարհի բոլոր Պիղատոսներեն. անով շահագրգռվեցան այն ատեն միայն, երբոր պետք ունեցան հայ արյան, իրենց սակարկութիւնց համար:

Այսպես անցավ քառորդ դար:

Պետք էր այս քառորդ դարը անցներ, որ պեսդի Դուրյան դարձալ խառնվեր հայկական դատին, այս անգամ արդեն տարբեր պայմաններու մեջ ու տարբեր դերով:

Հայ ժողովուրդի կյանքին մեջ բացառիկ տարի մըն էր, դարձակետ մը գրեթէ:

Երիտասարդ-թուրքերը ամբողջ շորս տարի, ցույց էին տվեր, թե նույնքան անզիջող էին հայ ժողովուրդի իրավունքներուն հանդեպ, որքան ծեր թուրքերն էին, և նույնքան դաժան դեպի հայերը, որքան Համիդը:

Մյուս կողմէ, Ադանան իր տասնյակ հազար զոհներով եկեր էր սթափեցնելու հայր իր ցնորքներեն, և զայն դարձուցեր մտահոգ դեպի ապագան: Ան այլևս չէր հավատար թուրք վարիչներուն:

Հայկական դատը սեղան եկավ ճիշտ այդ պահուն: Կոստանդնուպոլսեն սկսան աշխատանքները, և էջմիածինը սիրով ստանձնեց պաշտոնական նախաձեռնութիւնը, Փարիզի մեջ ստեղծելով պատվիրակութիւն մը, որպեսզի պաշտոնապես հետապնդե հայկական դատը մեծ պետութիւնց մոտ:

Հանդիսավոր ճառերի հետո, որոնք արտասանվեր էին Ազգային երեսփոխանական ժողովի դեկտեմբեր 21-ի նիստին մեջ, Ազգային կեդրոնական վարչութիւնն էր, որ կոչված էր հետապնդելու հայկական բաղձանքները: Իրականին մեջ, սակայն, Ապահովութիւն հանձնաժողովն էր, որ, կազմված իր հինգ անդամներեն, պիտի վարեր աշխատանքները դուրսեն աջակիցներու հետ: Դուրյան, իբրև Կրոնական ժողովի ատենապետ, մաս կկազմեր Ապահովութիւն հանձնաժողովին, նույնիսկ կգլխավորեր անոր դիվանը, հոգավոր մարմնով անոր լծված, ամիսներով լքած ուրիշ ամեն հոգ:

Այն օրերու իր աշխատակիցներեն մեկը կպատմե. «Հուզումով կհիշեմ, թե ինչպե՞ս Նդիշն արքեպիսկոպոս Դուրյանը, մարմնով ծեր ու տկար, բայց հոգիով արի, ոգևորված ու միշտ կատակներու մեջ իր հոգնութիւնը

քողարկելով՝ մոլեռանդ հավատացյալի մը ջերմեռանդությամբ, ամբողջ օրերով անտըր-տունը կաշխատե՞ր սեղանին կոթնած՝ կերա-կըրվելով հաց ու պանիրով կամ ածանցազին հեծկալի կտորով մը:

Ըսենք փակագծի մեջ, թե բովանդակ այդ շարժման ոգին Գրիգոր Զոհրապն էր սա-կայն: Համոզված, որ այլևս կարելի չէ ոչինչ սպասել թուրքերեն, և որ հայը այլևս ուրիշ կուլան չունի, բայց եթե ռուս ժողովուրդը, օգտագործեց իր կապերը ռուս դեսպանա-տան հետ՝ հայկական դատը մտցնելու հա-մար իր բնական հունը:

Եվ այնուհետև կսկսեին բանակցութիւն-ները թուրքերուն հետ՝ ծրագիրը ընդունել տալու համար անոնց ալ:

Վրա հասավ մեծ պատերազմը և ամեն ինչ քանդեց: Զբացան ամեն հույս ու ցնորք: ու փոխարեն զարհուրանքի շոր տարիններ հայ ժողովուրդին համար: Եվ ահա զինադա-դարը: Գինովության նոր օրեր: Դեռ արցուն-քը չցամաքած՝ հայ ժողովուրդը սկսավ կառնել նոր հույսերու, ու նոր ցնորքներու ալ:

Կոստանդնուպոլիսը կրկին արբեցած էր: Կրկնվեին Հուրիեթի օրերը:

10. ԵՐՈՒՍԱԿՆԵՐ ԱԹՈՌԻՆ ՎՐԱ

Ներկա սերունդը չի գիտեր ու լավ է որ չգիտնա, թե ի՞նչ զարհուրելի բեռ եղած է երբեմն Երուսաղեմը հայ ժողովուրդի ունե-րուն: Նյութական բեռ ու բարոյական հոգեր հավասարապես առթած է ան հայ ժողովուր-դին որքան անցյալին մեջ, նույնքան մեր սերունդին օրով:

Օգտվելով պատրիարքի մը զառամած տա-րիքեն, կարգ մը միաբաններ ինչե՛ր շըրին վանքին մեջ: Միաբանութիւնը, երկուքի ճեղքված, հակասական տեղեկագրերով կշիռնեցներ Կոստանդնուպոլիսը, երկու կողմն ալ ապահոված իր պաշտպանները Ազգային ժողովին թե մամուլին մեջ:

Կոստանդնուպոլսեն դացած ոչ մեկ հրա-հանգ նկատի կառնվեր վանքին մեջ: Ոչ մեկ քննիչ լուսաբանված կուգար ետ: Ոչ մեկ պատմիրակութիւն կհաջողեր վանքին մեջ բռնկած կրքերը մարել:

Կրքերը լիազաղեցան Հարութիւն պատ-րիարքի պաշտոնավարութենէն հետո ևս: Ոչինչ կրցավ ընել Դանիել եպիսկոպոս ալ, որ տեղապահ էր կարգվել: Ի վերջո Ազգային երեսփոխանական ժողովի որոշմամբ Օրման-յանը իբրև լիազոր Երուսաղեմ ղրկվեցավ Կոստանդնուպոլսեն, Վահան Թեքեյանի հետ, բայց Երուսաղեմ դեռ հասած չէին, երբ աշ-խարհ բռնկեցավ. այնպես որ Թեքեյան վանք

Այդ օրերուն զանազան հոսանքի մարդիկ քով-քովի եկանք՝ նոր կյանք ստեղծելու հա-մար: Եվ իրարու ետեւ մարմին առին նոր-նոր թերթեր ու նոր կազմակերպութիւններ. նույն այն ոգևորութիւնը, ինչ որ Հուրիեթի օրերուն:

Նույն այդ օրերուն ստեղծվեցավ Ազգային խորհրդակցական ժողովը բոլոր հոսանքնե-րեն ներկայացուցիչներով, որպեսզի հայ կյանքը վարե, մինչև որ ազգային իշխանու-թիւն ստեղծվի բնականոն պայմաններու մեջ:

Այդ շրջանին բախտն ունեցա աշխատակ-ցելու Դուրյանի հետ Ազգային խորհրդակցա-կան ժողովին մեջ, ու մոտեն ճանչցա մար-դը, որ գիտն զգալ ու հուզվիլ, բայց և խու-սափիլ պողովում, որ կապիլ իր ժողովուր-դին բովանդակ սուգը՝ բայց կրնա ցասումը զսպել, որ վաղվան հույսերով կրնա օրորե: իր հոգին՝ սակայն իր խանդավառութիւնը փողոց չի տանիր:

Շատ չհուսալ, որպեսզի շատ չհուսախաբ-վինք. այս էր իր փիլիսոփայութիւնը:

Ճանչցա իր մեջ մարդը, որ կժպտի տագ-նապի պահուն, ու կմնա միշտ պարզ ու միշտ համեստ՝ ինչ փառք ալ ընծայես իրեն:

Իսկ շատավ և Օրմանյանը առանձին մնաց դեպքերուն առջև:

Ու դեպքերը հաջորդեցին իրարու: Հայա-ջինջ սարսափները սկսե՞ր էին: Թուրք կառա-վարութիւնը Կոստանդնուպոլսի Պատրիար-քութիւնը ջնջեց, Կիլիկիան հաշվեհարդարի ենթարկեց իր ժողովուրդին հետ մեկտեղ, ու Սահակ կաթողիկոսը Երուսաղեմ տարավ նստեցուց, իբրև միակ հոգևոր պետ Թուր-քիո հայոց, այսինքն անոնց, որ մնացե՞ր էին և կամ պիտի մնային:

Զինադադարը ոչ Օրմանյան գտավ հոն, ոչ ալ Սահակ Խաչայան: Մեկը դարձեր էր Կոստանդնուպոլիս, Թուրքիո փլուզումն առաջ, մյուսը նահանջեր էր Երուսաղեմն թուրքերուն հետ մեկտեղ: Երուսաղեմը ան-գամ մըն ալ նետվեր էր անստուգութիւն մեջ:

Այս վիճակը չէր կրնար սակայն հավիտյան տևել: Պատերազմն հետո այլևս առենն էր անիշխանութիւն վերջ տալու:

Ու մարդ մը փնտովեցավ, որպեսզի վանքը մահվոն փրկել: Այդ մարդը գտնվեցավ հան-ձին Դուրյանի:

Կոստանդնուպոլսո Ազգային ժողովը հան-դիսավոր նիստի կանչվեցավ 1921 թվականի սեպտեմբեր 5-ին, Մայր Եկեղեցւո մեջ: Զակերպութիւն մըն էր միայն այդ, քանի որ արդեն միաբանութիւնը համաձայնած

էր անոր շուրջ բերել վանքին մեջ, ու ինքն ալ տված էր իր հավանութիւնը:

Եվ որովհետեւ օրենք էր, որ միաբան մը միայն կարենա Ս. Հակոբա Աթոռը նստիլ, միաբանութիւնը արդեն ապրիլին զայն անդամ էր հռչակած իրեն, և ինքը արդեն իբրեւ ուխտավոր Սրուաղեմ կգտնվեր, երբ Կոստանդնուպոլսի մեջ կգտնարվեր Ազգային երեսփոխանական ժողովը:

Հովանավոր իշխանութիւնները թույլ էին տվեր, վերջին անգամի մը համար, որպէսզի Կոստանդնուպոլսին ընտրեւ Սրուաղեմի պատրիարքը:

Երբ տուփը կծգեինք մեր քվեները, մեր մտքին չէր անցնիր, թե այս մարդը պիտի կարենա Սրուաղեմը փրկել: Քանի՜-քանի պատվիրակութիւններ գացեր էին հոն ու ձեռնունայն ետ դարձեր: Ի՞նչ պիտի կրնար ընել միակ մարդ մը, որ ուրիշ բան չուներ, բայց եթէ միայն իր պատկառանքը:

Եվ սակայն այս մարդը ալլափոխեց գրծ-տուկան ուրջը: Ճիշտ է, իր հոն ոտք կոխած պահուն հին կրքերը չկային այլևս, ու չկային նաև զանոնք արծարծողները: Բայց դեռ կային անոնց հետքերը: Պետք էր ցրիվ տալ

զանոնք, կյանք ստեղծել ավերակներուն մեջ: Իւրոյան կրցավ այդ ընել:

Մեր դերը չէ պատմել անոր պատրիարքութիւնը Սրուաղեմի մեջ: Բավականանալը ըսելով միայն, որ պատրիարքութեան մոտ տասը տարիները, 1921—1930, խաղաղութիւն բերին վանքին մեջ: Ու խաղաղութիւնը, հովանիին տակ բացառիկ պատկառանքի մը, հրաշքներ գործեց հոն:

Նախ Սրուաղեմի հայ վանքին վերադարձուց կորսված վարկը: Արմաշը եկավ շարունակվիլ Սրուաղեմի մեջ, և սկսավ ճնշել Գուտեմբերգի մեքենան: Հետո շունչ առավ վանքը, դարերով պարտքերու տակ հեծելի հետո: Պետք չեղավ աշխարհ թափառիլ շղթա մը վզին: Անձին հմայքը բավական էր:

Իր հոբելյանը, 1929-ին, համազգային ցույց մը եղավ: Ու հաջորդ տարին, երբ աշքերը կփակեր, կմեկնէր պարտք մը կատարած ըլլալու գոհունակութեամբ, հավանաբար միշտ ժպտը դեմքին, ու հեզնութիւնը շրթներու վրա: Ան գնաց հավանաբար մահը հեզնելով, ինչպես հեզներ էր կյանքն ու իր փորձութիւնները:

11. ԴՈՒՐԵԱՆ ԸՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆԸ

Իւրոյանի կյանքին գլխավոր հանգրվանները տալն հետո, կփորձվինք վերլուծման մը ենթարկել նաև մարդը իր զանազան կրթանքներուն մեջ:

Բովանդակ իր կյանքը փայլեր էր այլազան ձիրքերուն մեջ: Ուսուցիչն ու դիտնականը, բանաստեղծն ու հանրային գործիչը եկեր միացեր էին հոգևորականին: Հայ ժողովուրդը Դուրյանը ճանչցեր ու մեծարեր էր իբրեւ միակուռ զանգված բազում արժեքներու, որոնց մեջ հոգևորականն ալ:

Աչքերը փակելու մոտ, ան մեզ կըսեր սակայն, թե ինք պարզապես հոգևորական մըն էր եղեր իր բովանդակ կյանքին մեջ:

Ան բառ առ բառ ըսավ արդարեւ իր հոբելյանին օրը.

«Իմ հիսնամյա քաղաքացիական հոբելյանն է միայն, որ կկատարվի այսօր, և եթէ ուրիշներ տարբեր արժանիքներ ալ տեսան անձիս վրա, այդ իմ ուզածս չէր: Ես հավանեցա այս հանդիսավորութեան, ոչ թե ինքզինքս փառավորելու, այլ՝ միջնորդաբար՝ առիթ մը ընծայած ըլլալու համար ամեն անոնց, որ կսիրեն իրենց Եկեղեցին, և նախանձախնդիր են պատվելու համար անոր մեկ պաշտոնյան, որ իր պարտքը կատարած է լոկ»:

Դուրյան այդ պահուն կմոռնար սակայն, որ համազգային ցույցը, զոր հայ ժողո-

վուրդը կընծայեր իրեն նույն այդ հոբելյանով, միմիայն քահանային, այսինքն հոգևորականին չէր, որ կուղղվեր:

Եթէ պահ մը սակայն տարվինք ընդունելու, թե հոգևորականը գերիշխող եղած է իր մեջ գոնե որոշ պահերու, պետք չէ սակայն սովորական իմաստով առնենք բառը, այսինքն մեկը, որ վեղար ունի գլուխը, պատարագ կմատուցանե, քարոզ կխոսի, հետո կերթա քնանալ հանդարտ խղճով մը:

Դուրյան հոգևորականը ուխտված մըն էր ավելի, նվիրված մը ոչ միայն Հայ Եկեղեցիին ու անոր ավանդութիւններուն, այլ բոլոր այն սրբութիւններուն, որոնք հայ ժողովուրդին են:

Պատմական իր քարոզին մեջ, զոր արտասանեց 1921 նոյեմբեր 7-ին, երբ իր ուխտը կըներ իբր պատրիարք Սրուաղեմի, ան կերպով մը իր կոչումը կբացատրեր:

«Ո՛վաւ. գոցեք քիչ մը հին հնչեալս բառը նորաթեք ականջներու... Գիտենք, թե կյանքի նոր ըմբռնումներու փշուրմներն ընդհարվելով՝ մարելու մոտ երերումներով կառկայծի շատ անգամ ուխտին ներքին լույսը: Եթէ միայն «աղբատ, հնազանդ և զգաստ» ըլլալու պայմաններով ապրենք, մեր հոգին ինք իրմով սնանելու հպարտութեամբ պիտի աճեր միայն՝ իր անհատական առանձնացումին մեջ: Այդ բավա-

դեցիկին ու վսեմին հանդես: Վա՛յ անոր, որուն ճաշակը կտկարանար, որ կսողար գետնի վրա, փոխանակ սավառնելու իր թևերով մաքուր բարձունքներու մեջ»:

Մխալյան կպատմե նաև, թե Դուրյան ինչպես կսրբագրեր իր սաներուն շարադրութիւնները. «Տեսնելու բան էր, այդ պահերուն, իր զվարթամտութեան և սրամտութեան բոլոր բովանդակները, որով կարտահայտվէր ցույց տալով գրվածքին թերութիւնները, լեզվի, արտահայտութեան, մտածումի և դասավորութեան բոլոր թերութիւններուն մեջ. փլցնելով ենթակային մեջ ինքնաբաւութեան պոռոտ շները, և մերկացնելով գրվածքը իր միամիտ ու բռնազբոսիկ բոլոր գեղեցկութիւններէն ու շարունակներէն: Ասով իր աշակերտները կվարժվէին զգուշավոր դանաւ, կառչիլ բնականին և պարզին, բաներու և գաղափարներու ընտրութեան և դասավորումին մեջ»:

Սրեսունը նոր բոլորած է, երբ զայն կկանչեն Արմաշ, Դպրեմանքին իբր փոխ-տեսուչ, որպեսզի հոն ալ ուսանի և ուսուցանե: Տասներկու տարին, զոր Արմաշ անցուց, իր կյանքին ամենէն բեղմնավոր տարիներն են և իր ուսուցչական ասպարեզին փառքը:

Վանք մը չէր արդեն Արմաշը հին օրերու իմաստով, ոչ ալ հին Արմաշը մնաց ան, երբ Օրմանյանն ոտքը դրավ հոն, և իր ետեւն կանչեց Դուրյանը: Երկուքին տքնութեան պտուղն է Արմաշ, բայց սերունդը հասունցավ առավելապես Դուրյանի շունչին տակ:

Հոն էր, որ հորիզոն բացվեցավ երիտասարդ վարդապետին, որ իր կարգին հորիզոն բացավ իր աշակերտներուն. կապված երեք շմնաց տառին, ինչպես որ շուգեց, որ մնան իր աշակերտներն ալ. ոգին էր զինք խանդավառողը, նույնիսկ հավատքի հարցերու մեջ:

Բարգեն կաթողիկոս կարոտով կհիշե իր աշակերտութեան տարիները Արմաշի մեջ, ու այս առթիւ մեզ կպատմե նաև Դուրյանի մեթոդը: Կրսե, թե դասագրքերու չէր կապվեր Դուրյան, և դասագրքի քարացած կաղապարներուն վրա չէր ուզեր ձեռն աշակերտին մտավոր գործունեութիւնը: Ան քննադատութիւնը պահանջ կնկատեր տրամաբանող մտքին, և տրամաբանութիւնը՝ ուղիղ մեթոդը ճշմարտութիւնները զանազանելու ստույգութիւններն և իրականները կեղծներն: Դաստիարակութեան մեջ իր զվարթութիւնը, սրախոսութիւնները և մանավանդ կատակները, հաճախ լարված հեգնանքի և երգիծանքի զսպանակներով, մեծ դեր կկատարէին:

Մեսրոպ պատրիարք Նարոյան, իր կարգին, գովքը կըներ իր նախկին ուսուցչին, անոր մեջ պանծացնելով իսկական վարդապետը, լուրջ, խորհրդավոր և շնորհալի, որ

կհիշեցներ հինավուրց նարեկացիները, Շնորհալիները և Տաթևացիները: Ու կըսե. «Եղբայրան բախտ մըն է մեծ ուսուցիչներու ոտքը նստիլ և ուսանիլ: Հոգեկան ջերմ հաղորդակցութիւն մը կզոգեր մեզ իրարու. ա՛լ պիտակ վաժմապետ ու աշակերտ չէինք. ամեն պայմանադրական պատվար ու կաշկանդում խորտակված ու անէացած էր: Մենք ուսուցիչներս, մեր ներքին կյանքը բեղմնավորող առողջ սերմերը կընդունէինք թարմ միտքով ու խանդավառ հոգիով, զորս մեծ ուսուցիչը իր հոգեպարար շունչով կավանդեր մեզ»:

Իր մեկ ուրիշ աշակերտը, Եղվարդ Եպիսկոպոս Փերտահճյան, կգրե ուսուցիչ Դուրյանի մասին. «Հայ լեզուն, հայ գիրը, հայ պատմութիւնը, հայ կյանքը, ամբողջ հայրենագիտութիւնը իրեն համար մեծ գաղտնիք մը չունին: Ան գիտե հմայել ուսանողները հայ լեզվի գանձերովն ու գեղեցկութիւնովը: Իրերու և գանձերու իրական արժեքը պահելով հանդերձ, վհուկի մը ճարտարութեամբ կկենդանացներ անցյալի հուշերն ու հիշատակները՝ լուսեղեն թերաստվերի մեջ ցույց տալով մեծ դմբերը»:

Արմաշի վանքեն երբ Իզմիր գնաց իբրև առաջնորդ, դարձյալ չհրաժարեցավ ուսանելու և ուսուցանելու կիրքէն: Միասին էր շալկեր տարեր իր գրադարանը, և ուսուցչի բնմ ապահովման այնտեղ ևս, դասեր ստանձնելով Մեսրոպյան և Հոսիսիմյան վարժարաններուն մեջ: Բարձրագույն վարժարաններ չէին, որպեսզի լրիւ սերունդ խմորեր հոն ալ. բայց իրմե այնտեղ ևս կայծեր ցանցեց: Իր այդ շրջանի սաներն ու սանուհիները հափշտակութեամբ հիշած են հետո անոր դասի պահերը:

Կոստանդնուպոլսո պատրիարք ընտրված 1909-ին՝ մոտ երկու տարի ան զրկվեցավ իր բուն կոչումէն. ուսուցչի ամբիոն չունեւ: Ու կենթադրեմ, որ իսկական տառապանք մըն էր այդ իրեն համար: Բարեբախտաբար երկար չտևեց այդ խորթ շրջանը:

Օրմանյանը երբ տապալեցին, Լաւր փողոցի խուցը քաշվեցավ, թաղվեցավ գրքի դեղերուն ծոցը, գրեց ու գրեց. «Ազգապատում»-ի զույգ հատորները և «Հայոց Եկեղեցին» այդ օրերու պտուղն են. հալածականին ընծան են անոնք զինք հալածողներուն:

Դուրյան երբ լքեց ասան, դուռնե դուռ ինկավ աշակերտ ճարելու համար: Իզմիրի աշաջնորդութեան և Կոստանդնուպոլսո պատրիարքութեան խորթ տարիներէն հետո, բացառապես ուսուցիչն էր, որ կհառներ դարձյալ իր մեջ. դասեր ստանձնեց ան զանազան վարժարաններու մեջ, ու իր հոգին դարձյալ շփման մեջ դրավ նոր սերունդին հետ:

Ուսուցչութիւն մի ի թարգմանի պատն-
րազմի օրերուն ալ Դահիճը խնայել էր ի-
րեն, ու ինք մնացել էր Կոստանդնուպոլիս:
Քաշված Տատալլա, իր գրքերուն մեջ, կշա-
րունակելի ուսանիլ: մյուս կողմն դասի կվա-
զեր զանազան վարժարաններու մեջ:

Պատերազմն հետո պահ մը դարձաւ
զրկվեցաւ ուսուցչի բեմեն, ու շուտով ցմիշտ
պիտի թողուր նաև Կոստանդնուպոլիսը:
Բայց մոտ տասը տարին, զոր անցուցեր էր
Կոստանդնուպոլսո մեջ, այնպիսի պահու մը,
երբ արևմտահայութեան մտքի ուստանը իր
վերջին փայլը կապրեր, այլապես բեղմնա-
վոր շրջան մը եղաւ ուսուցիչ Դուրյանի հա-
մար. դեռատի սերունդն էր, որ իրեն հետ
շփման մեջ էր մտեր այս անգամ, Կեդրոնա-
կանի ու Պետպերյանի, Հինդլլանի ու Պեղադ-
յանի, Յսայանի, Դպրոցասերի ու Արամյանի
մեջ:

Իր հորեկանին առթիւ իրենց երախտագետ
սանի տուրքը բերին շատ շատերը զանազան
դպրոցներու մեջ իրեն աշակերտողներն:
Բնական է անխառն պիտի ըլլային բոլորին
ալ զմայլանքի արտահայտութիւնները նման
առիթով մը: Ինչ որ կարժեք ընդգծել, իր
ձգած հետքն էր Կոստանդնուպոլսո նոր սե-
րունդին վրա: Կեդրոնականի մեջ իրեն աշա-
կերտողներն լսած եմ, որ գիտութեան բովն
անցած գիտելիքներով կօծտեր ան իր սա-
ները: Եվ ակամա միտքս կուգային Հմայակ
եպիսկոպոս Դիմաքսյանի հայ եկեղեցական
պատմութեան դասերը մեզի, Յսայան վար-
ժարանին մեջ, աղկն քառող դար առաջ, երբ
երկյուղածութեամբ ու հափշտակութեամբ
կատարման հայոց Արգար Թագաւորին թղ-
թակցութիւնը Քրիստոսի հետ, ու մեզ գոց
ինչ կուտար նույնիսկ Արգարի նամակը
Քրիստոսի ուղղված. «Արգար Արշամայ...»

Երուսաղեմի իր պատրիարքութիւնը զինք
դրեց Արմաշը վերստեղծել Ս. Հակոբա հո-
վանիին տակ, հիմը դնելով հոգեւոր վերա-
ծնութեան մը: Ուսած ու ուսուց հոն ալ: Այդ
օրերու սերունդն շատերը կան. թող անոնք
պատմեն, թե ինչ ցանց հոն, իր պատրիար-
քութեան մոտ տասը տարիններուն:

Բարգեն, իր լավագույն ձեռնասուններն
մին, որ անոր վերջին տարիներուն ևս ապ-
րեցաւ անոր մտերմութեան մեջ, կրսն, թե ան
«երբ կղաղրի ուսուցանել» կձանձրանա. երբ
կղաղրի ուսուցանել, կհիվանդանա. յոթա-
նասունի դռները ոտք դրած է, և դեռ կուսում-
նասիրե, ըսնց՝ կուսանի... Ամեն օր նոր
բան մը պետք է ավելնա իր առատ պաշա-
րին վրա...»: Հետո, բնորոշելու համար անոր
կատարած դերը իբր ուսուցիչ, Բարգեն կրսն,
թե «Դուրյան սրբազանի վարդապետական

կամ ուսուցչական ծառայութեան հավասա-
րող էջ մը գտնելու համար մեր ազգային-
եկեղեցական պատմութեան մեջ, պետք է
բարձրանալ մինչև Ե դարու ոսկեդարյան
դպրոցը՝ Սահակ-Մեսրոպի շունչին տակ, և
դպրոցը՝ Սյունյաց դպրոցը, Որոտնե-
ժն դարուն ալ՝ Սյունյաց դպրոցը, որոնք
ցիլի և Տաթևացիի գավազանին ներքև, որոնք
դարազուկներ ստեղծեցին իրենց ժամանակ-
ներուն մեջ. իսկ մեզի ժամանակակից պատ-
մութեան մեջ Դուրյանն է այն միակ հոգեւ-
որական դեմքը, որ ուսուցիչն ու վարդապետը
եղած է բազմաթիւ աշակերտութեան մը հի-
սուն տարիներու ոսկեշող շղթայումով մը»:

Շատեր են ըսած, թե Եկեղեցւո բեմը ու-
սուցանելու ուրիշ ամբիոն մըն էր իրեն հա-
մար: Թյուրիմացութիւնն է այդ: Ճիշտ է, որ
աստվածաբանական մարզանքներ կամ բա-
րոյախոսական հասարակ տեղիքներ չէին իր
քարոզները: Բայց չէին նաև մտերմութեան
այն պահը, երբ ուսուցիչ մը դեմ-հանդիման
կուգա իր սաներուն հետ:

Ավելին. իր գրական ստեղծագործութեանց
մաս կկազմեն իր քարոզները, զորս կրնայի
ըմբռնել այնքան հաճութեամբ, որքան իր
քերթվածները:

Պերճախոս էր իր քարոզներուն մեջ, այ-
սինքն կտպաւորեր, բայց հետտրական
ձևեր երբեք չունեի: Կտպաւորեր խոսքին
գեղեցկութեամբ և ձայնին քաղցրութեամբ:

«Իր աղու ձայնը մերթ երգի մը սրտագրաւ
ուրաւ կանուր և մերթ կշռաւոր քերթվա-
ծի մը դաշն հնչականութիւնը», — կըսն
Թորգոմ պատրիարք ակնարկելով Դուրյանի
քարոզներուն:

Հազվադեպորեն աշակերտ մը կկապվի իր
ուսուցչին հետ այնքան սերտ ու այնքան
շերմութեամբ, որքան կապված են Դուրյանի
աշակերտները իրենց ուսուցչին: Եվ այդ կա-
պը երբեք չեն կրցած ջնջել տարիները: Իր
սաները ինչ դիրքի ալ հասած են, միշտ ա-
շակերտ նկատած են իրենց զիրենք անոր:
Ու պղտիկ արժանիք մը չէ ուսուցչի մը հա-
մար՝ ցմիշտ պահել իր հմայքն ու պատկա-
ռանքը, դարու մը մեջ, ուր աշակերտները
շուտ մը կգլեն կանցնին իրենց վարպետնե-
րը, ու նոր համբաւները հեզանքով կնա-
յին ետև: Ու կրնանք ըսել, որ Դուրյան ամ-
բողջ սերունդի մը ուսուցիչն էր:

Հարկ չկար, որ ուղղակի աշակերտներ ի-
րեն: Առիթ մը միշտ կըլլար, որ իր իմաստու-
թենն քեզ կայծ մը հասնեի:

Ու քանինհր կան, որ իրեն աշակերտած
են՝ առանց գիտնալու:

(Շարունակելի)

ՀԱՄԱՅՆ ՎՐԱՑ ՊԱՏՐԻԱՐԺ-ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵԼՔԻՍԵՂԵԿ Գ-Ի ՄԱՀԸ

Հունվարի 10-ին, Թբիլիսիում, իր մահկանացուն կնքեց Համայն Վրաց Պատրիարք-Կաթողիկոս ժերունազարդ Մելքիսեդեկ Գ-ը, 88-ամյա հասակում: Սգի մեջ մտավ Վրաց եկեղեցին:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը ցավակցական հեռագիր ուղարկեց՝ բաժանելով Վրաց

եկեղեցու վիշտը, և պատվիրակություն նշանակեց թաղման մասնակցելու:

Նորին Սրբություն Մելքիսեդեկ Գ-ը ծնվել է 1872 թվականին Գանտաուրա գյուղում: Ավարտել է Կազանի հոգևոր ակադեմիան 1900 թվականին: Ուսուցչություն է արել Քուֆայիսի, Սմոլենսկի, Կամենեց քաղաքների հոգևոր

սեմինարիաներում: Երկար ժամանակ պաշտոնավարել է որպես հոգևոր հովիվ:

1925 թվականին ձեռնադրվել է եպիսկոպոս Թելավ քաղաքի համար: 1935-ին ձեռնադրվել է միտրոպոլիտ Սուխումիի: 1952 թվականին, երջանկահիշատակ Կալիստրատ Եպիսկոպոս-Պատրիարքի վախճանումից հետո, նույն թվականի ապրիլ ամսվա 5-ին տո, ընտրվում է Համայն Վրաց Պատրիարք-Եպիսկոպոս: Չնայած իր 80-ամյա տարիքին, նա իր ընտրությանը իր վրա դրված ծանր ու դժվարին լուծը Աստուծո օգնականությամբ տարավ հավատարմորեն, արդյունավորությամբ և մեծ ձեռնհասությամբ ղեկավարելով իրեն հանձնված բանավոր հոտը 8 տարի, տարիներ, որոնք լուսավոր են մնալու Վրաց Եկեղեցու տարեգրության մեջ:

Մեկերեսը եկ Գ Եպիսկոպոս-Պատրիարքը եղել է խաղաղության ջերմ պաշտպան, ընտրվել է Վրացական ՍՍՌ-ի և Սովետական Միության խաղաղության պաշտպանության կոմիտեի անդամ:

Հանգուցյալը բարեկամական ամենաջերմ զգացմունքներով էր կապվել ամենայն հայոց Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին և անձամբ Վեհափառ Հայրապետին, որին սիրում էր և հարգում մեծ սիրով:

1957 թվականի հուլիսի 6-ին, հանգուցյալի հրավերով, Վեհափառ Հայրապետը այցելեց Թբիլիսի և նույն թվականի հոկտեմբերին Համայն Վրաց Եպիսկոպոս-Պատրիարք Մեկերեսը եկ Գ-ը փոխադարձ այցելության ժամանակ Ս. Էջմիածնի Այդ փոխադարձ այցելություններն արտահայտում էին երկու քույր եկեղեցիների և եղբայրական ժողովուրդների փոխադարձ սերն ու անբախտելի բարեկամությունը:

Նորին Սրբությունը Ս. Էջմիածնում եղած ժամանակ, Մայր Աթոռի միաբանությունը մոտիկից ծանոթացավ այնպիսի Հայրապետի մաքուր և սուրբ ոգուն, տեսավ, թե նա ինչպիսի սեր և սիրալիր վերաբերմունք ունի հայ ժողովրդի և Հայ Եկեղեցու նկատմամբ:

Համայն Վրաց Պատրիարք-Եպիսկոպոս Մեկերեսը եկ Գ-ի թաղման արարողության մասնակցելու համար Վեհափառ Հայրապետի անունից կազմվեց հատուկ պատգամավորություն: Պատգամավորությանը գլխավորում էր Մայր Տաճարի լուսարարպետ գերաշնորհ Ս. Սահակ արքեպիսկոպոս Տեր-Հովհաննեսյանը, և որի կազմի մեջ էին մշտնում Վրաստանի հայոց թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Ս. Կոմիտաս եպիսկոպոս Տեր-Ստեփանյանը, թեմական խորհրդի անդամներ պր. Սուրեն Ավչյանը, պր. Սամվել Իսախանյանը, պր. Խնդիր Դիլաքյանը և արժա-

նապատիվ Ս. Ռուբեն քահանա Մարտիրոսյանը: Իսկ Մայր Աթոռից գերաշնորհ Ս. Սահակ արքեպիսկոպոսին ուղեկցում էին նաև բարեշնորհ Կարապետ սարկավագ Բենիյանը և բարեշնորհ Սանդրո սարկավագ Բեհրուդյանը:

Պատգամավորությունը Ս. Էջմիածնից հանապարհվեց հունվարի 15-ին և 16-ին հասավ Թբիլիսի: Կայարանում պատգամավորությունը դիմավորեց Քուլթայիսի եպիսկոպոս Նաումը, պատրիարքարանի բարտուղար քահանա հոր ուղեկցությամբ: Դիմավորելու և հանա հոր ուղեկցությամբ Ս. Ռուբեն և էին եկել նաև արժանապատիվ Ս. Սահակ արքեպիսկոպոսը ուղևորվեց հայոց առաջնորդախորհուրդում, ապա Վրաց Ս. Սիոն դարավոր ու պատմական տաճարը, ուր դրված էր հանգուցյալ Հայրապետի դագաղը:

Դագաղի վրա դրվեց Վեհափառ Հայրապետի ուղարկված ծաղկեպսակը՝ զարդարված հայկական խաչով:

Գերաշնորհ Ս. Սահակ արքեպիսկոպոսը Վրաց Եպիսկոպոսության նորընտիր տեղավոր Ս. Նիքիմ միտրոպոլիտին հայտնեց Վեհափառ Հայրապետի և Հայ Եկեղեցու ցավակցությունը, որից հետո Հայոց Եկեղեցու պատգամավորությունը եկեղեցական զգեստավորումով կատարեց հոգեհանգիստ, վրաց Ս. Սիոն տաճարում:

Հաջորդ օրը, հունվարի 17-ին, հանգուցյալ Հայրապետի թաղման օրն էր: Հայոց եկեղեցում կատարվեց հոգեհանգիստ, որից հետո Էջմիածնի պատգամավորությունը ուղևորվեց դեպի վրաց Ս. Սիոն եկեղեցին, ուր պատարագ էր մատուցում Եպիսկոպոսական տեղապահ ամենապատիվ Ս. Նիքիմ միտրոպոլիտը: Պատարագին ներկա էր Համայն Ռուսիո Պատրիարք Նորին Սրբություն Ալեքսի Կատգամավորությունը՝ Լվովի արքեպիսկոպոս Պալլադիի գլխավորությամբ: Ռուս Պրովսլավ Եկեղեցու պատգամավորության մեջ էին գտնվում նաև Չերնիկովսկի արքեպիսկոպոս Ս. Անդրեյը, Ս. Նիկողիմ վարդապետը և ուրիշներ: Ներկա էր նաև Դամասկոսի Պատրիարքարանի ներկայացուցիչ Վասիլ եպիսկոպոսը՝ ընկերակցությամբ Ալեքսի Արզել-Քերիմ աբեղայի: Ներկա էին նաև Վրաց Եկեղեցու միտրոպոլիտներ, եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, քահանաներ, սարկավագներ և զպիրներ, որոնք բոլորը զգեստավորված՝ մասնակցում էին սուրբ պատարագին: Ներկա էին նաև կաթոլիկ համայնքի պետ Հայր Էմմանուել Վարդիձեն, հրեական և մուսուլմանական համայնքների ներկայացուցիչներ:

Սուրբ պատարագից հետո սկսվում է հանգուցյալ Եպիսկոպոսի թաղման արարողու-

թյունը: Դազադի վրա կվովի արքեպիսկոպոս գերաշնորհ Տ. Պալլադին հուշիչ դամբանական է արտասանում՝ հայտնելով Ռուսաց Եկեղեցու ցավակցությունը Վրաց Եկեղեցուն, միաժամանակ վեր հանելով հանգուցյալ Կաթողիկոսի կատարած հայրենասիրական և խաղաղասիրական գործունեությունը:

Ապա Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի, Հայ Եկեղեցու և պատգամավորության անունից ցավակցության խոսք ասաց Տ. Սահակ արքեպիսկոպոսը: Դամբանական ճառեր արտասանեցին նաև միտրոպոլիտ Դիմիտրին, Դավիթ եպիսկոպոսը, Վասիլի եպիսկոպոսը և հրեական համայնքի պետ Իսրայել Արոնովիչ Բանալիկաշվիլին:

Ապա բոլոր հոգևորականները վերջին հրաժեշտը տվեցին՝ համբուրելով հանգուցյալ Պատրիարք-Կաթողիկոսի Աջը:

Ժամը 5-ին հանգուցյալի դազադը տաճարից դուրս բերվեց և ըստ Վրաց Եկեղեցու սովորության՝ պատեցվեց տաճարի շուրջը մեծահանդես թափորով: Դուրսը լի էր բազմահազար ժողովրդով, որոնք եկել էին իրենց վերջին հրաժեշտը տալու հանգուցյալ սիրելի Հայրապետին: Տաճարի շուրջ մեկ պտույտ

կատարելուց հետո դազադը ներս տարվեց, որ փորված էր հանգուցյալի գերեզմանը:

Հուշիչ էր թաղման տեսարանը. ոչ և է այլևս բոլորից սիրված ու հարգված վրաց հավատացյալ ժողովրդի Հայրը, Վրաց Եկեղեցու Հովվապետ Մեթեքեկ Գ-ը:

Թաղումից հետո տրվեց հոգեճաշ, երեկոյան ժամը 6.30-ին: Հոգեճաշի ընթացքում հանգուցյալի հիշատակը ոգեկոչեցին Տ. Պալլադի արքեպիսկոպոսը, Տ. Եփրեմ միտրոպոլիտը, Տ. Սահակ արքեպիսկոպոսը, Տ. Կոմիտաս եպիսկոպոսը, Տ. Դիմիտրի միտրոպոլիտը և ուրիշներ:

Հոգեճաշից հետո Հայ Եկեղեցու պատգամավորությունը հրաժեշտ տվեց կաթողիկոսական տեղապահ Տ. Եփրեմ միտրոպոլիտին և վրաց բարձրաստիճան հոգևորականներին, մի անգամ ևս հայտնելով իր խորունկ ցավակցությունը Վրաց Եկեղեցու մեծ կորստի առթիվ:

Հանգիստ երջանկահիշատակ Հայրապետի նշխարներին:

Տա՛ Աստված, որ շուտով վերանա սգո սև քողը Վրաց Աթոռից և այն ունենա իր արժանավոր նոր Գահակալը:

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՏԱՆՆ ԿԵԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՏԱԿ*

Վեհափառ Հայրապետի բարձր նախագահության տակ Կահիրեում գումարված Եպիսկոպոսական ժողովը, որի օրակարգում կային Վեհափառ Հայրապետի կողմից ներկայացված հիմնական 10 հարցեր (տե՛ս «Ուղևորություն», էջ 129), 1956 թվականի մարտի 5-ին, իր երկրորդ նիստում՝ «Մայր Աթոռի և նվիրապետական մյուս Աթոռներու փոխհարաբերությունը և գործակցության ծրագրի մը քննարկությունը և պատրաստությունը» օրակարգի առնչությամբ, քննության առավ նաև 1956 թվականի փետրվարի 20-ին Անթիլիասում կատարված կաթողիկոսական միակողմանի ընտրության հարցը, որն սպառնում էր պառակտում առաջացնել Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության միաբանության և ժողովրդի մեջ: Բնական էր և անհրաժեշտ, որ Կահիրեում հավաքված հայ եպիսկոպոսները և մեր նվիրապետական Աթոռների ներկայացուցիչները, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, զբաղվեին այս ծանրակշիռ հարցով, կանխելու համար ապագա պառակտումները և երկփեղկումը:

Այդ ժողովին մասնակցում են Կոստանդնուպոլսի պատրիարք ամենապատիվ Տ. Գրեգին արքեպիսկոպոս հաշատուրյանը, Երուսաղեմի Առաքելական Աթոռի պատրիարքական տեղապահ Տ. Նիղիշ սրբազանը, Եգիպտոսի հայոց առաջնորդ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոս Սիրունյանը, ԱՄՆ-ի հայոց առևելյան թեմի առաջնորդ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոս Գալֆայանը, Երուսաղեմի Աթոռի միաբան եպիսկոպոսներ Տ. Սուրեն, Տ.

Հայկազուն, Տ. Պարզե և Տ. Հայրիկ սրբազանները, Եվրոպայի թեմի Հայրապետական պատվիրակ Տ. Սերովբե եպիսկոպոս Մանուկյանը, Վրաստանի հայոց առաջնորդ Տ. Վարդան եպիսկոպոս Սահակյանը և Կալիֆոռնիայի հայոց առաջնորդ Տ. Շնորհք եպիսկոպոս Գալստյանը:

Ժողովական եպիսկոպոսների միաձայն հավանությամբ (և հատկապես Տ. խորեն և Տ. Ղևոնդ եպիսկոպոսների ցանկությամբ), «հարմար դատվեցավ, որ ժողովի այս նիստին բացակային Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության եպիսկոպոսները՝ Տ. խաղ արքեպիսկոպոս, Տ. խորեն եպիսկոպոս, Տ. Դերենիկ եպիսկոպոս, Տ. Ղևոնդ եպիսկոպոս և Տ. Շավարշ եպիսկոպոս, նկատելով, որ ժողովի այս նիստին խորհրդակցության նյութն էր Անթիլիասի կաթողիկոսական ընտրությունը: Ներկա էին մնացյալ 11 սրբազանները, ընդ նախագահությամբ Վեհափառ Հայրապետի, որ ժողովը բացավ աղոթքով» («Ուղևորություն», էջ 132):

Բաց անելով ժողովը, Վեհափառ Հայրապետը մի անգամ ևս շեշտում է իր արտասահման ուղևորության ազգագույն և եկեղեցաշեն նպատակները, իսկ Անթիլիասի կաթողիկոսի ընտրության իր մասնակցության «միակ շարժառիթը հղած է պանդխտության և ի հաշիվն պաշտպանել Հայաստանյայց եկեղեցվու միությունը, որ ստացված լուրերու համաձայն վտանգված կտեսնվեր»:

Արդարև, 1956 թվականի փետրվարի 14-ին հետո պատահած դեպքերը ապացույցեցին, որ արդարացի էին եղել Վեհափառ Հայրապետի մտահոգությունները՝ եկեղեցու միությունը պահպանելու մասին:

*) Շարունակված «Ենթամաթին» ամսագրի 1959 թվականի Ը-թ, Ժ, ԺԱ և ԺԲ համարներին:

Ապա ժողովում Վեհափառ Հայրապետը վերլուծության է ենթարկում փետրվարի 14-ից այս կողմ կատարված դեպքերը, խոսում էկեղեցական պառակտումը կանխելու իր փորձերի մասին, շեշտելով այն, որ իր հիմնական մտահոգությունը եղած է առաջընդունելու երկպառակման:

Իր խոսքերին և խորհրդածություններին որպես եզրակացություն, Վեհափառ Հայրապետը հայտարարում է հատենի եպիսկոպոսական ժողովի, որ «Ինքը երբեք կանխակալ կարծիքով Անթիլիաս չէ եկած: Ինքը ունեցած իմաստն ուրպես քննաձուլ, իր միակ նպատակն է եղած, որ ընտրությունը կատարվի համերաշխությամբ և խաղաղ պայմաններու տակ»:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը նպիսկոպոսական ժողովին տեղեկացնում է, որ մի օր առաջ Տ. Խորեն և Տ. Ղևոնդ սրբազանները ներկայացել են իրեն և ժողովին իրենց մասնակցության համար առաջարկել են երկու պայման. ա) որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը շնորհավորի Տ. Զարեհ եպիսկոպոսի ընտրությունը՝ նկատելով այն արդեն իսկ կատարված իրողություն և բ) նպիսկոպոսական ժողովում չընկնի Անթիլիասի հարցը:

Տեսակցության ընթացքում անթիլիասական երկու եպիսկոպոսները «քաղաքական բնույթ պարունակող ակնարկություններ ևս» արել են, այն իմաստով, որ «ամերիկյան կառավարությունը և տեղական պետությունները իրենց կողմն են»:

Տ. Խորեն և Տ. Ղևոնդ սրբազանները, չզոհանալով այսպիսի ակնարկություններով, ցույց են տվել նաև «սպառնալիքի հեռանկար, ակնարկելով Ամերիկայի անջատյալ հատվածի և Դաշնակցական կուսակցության ազդեցության ներքև գտնվող թեմերուն»:

Վեհափառ Հայրապետը, անայլալ և խաղաղ հոգով, տվել է հետևյալ կարճ և կտրուկ պատասխանները Տ. Խորեն և Տ. Զարեհ սրբազաններին.

ա) որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը չի կարող շնորհավորել առ այժմ Տ. Զարեհ եպիսկոպոսին, որովհետև նա կաթողիկոս չէ օրինավոր ընտրությամբ և չի ստացել հայրապետական օծում:

բ) որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը չի կարող խոստանալ, որ նպիսկոպոսական ժողովը չզբաղվի Անթիլիասի հարցով, և որ ինքը, ընդհակառակը, համոզված է, որ նպիսկոպոսական ժողովը պիտի զբաղվի այդ հարցով:

Վեհափառ Հայրապետը Տ. Խորեն և Տ. Ղևոնդ սրբազաններին հայտարարել է միաժամանակ, որ Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը Հայաստանյայց Եկեղեցու մի մասն է, և ընդունելի չէ երբեք այն վնասակար, աղետա-

բեր տեսակետը, ըստ որի Անթիլիասի մասնավոր Կաթողիկոսությունը, իբր թե, անջատ, անկախ մի գոյություն է Հայ Եկեղեցու նվիրապետության մեջ և վեր նպիսկոպոսական ժողովից:

Ժողովում Վեհափառ Հայրապետը իր խոսքը վերջացրել է օրինական այն մտածումով, որ ստեղծված կացության առաջ «Մեր ցանկությունն է որոշ կեցվածք մը ցույց տալ այն դեպքերու հանդեպ, որոնք տեղի ունեցան Անթիլիասի մեջ», երբ «Եկեղեցվո հետ կապ չունեցող ուժ մը, քաղաքական կազմակերպություն մը, իր կամքը պարտադրեց ընդդեմ էջմիածնին, եպիսկոպոսական դասուն և ժողովուրդի լայն զանգվածներու տրամադրության: Երևույթ մըն է սա, որուն հանդեպ վերաբերմունք մը անհրաժեշտ է ցույց տալ: Սկզբունքը պետք է փրկել: Կրնան տեղի ունենալ երևույթներ, որոնք վտանգավոր ըլլան Մայր Աթոռի համար. բայց սպառնալիքները պետք չէ աղդեն մեր վրա: Պետք է փրկել եկեղեցական հեղինակությունը» («Ուղեորություն», էջ 134):

Նպիսկոպոսական ժողովը, միասիրտ և միակամ, բաժանում է իր Վեհափառ նախագահի մտահոգություններն ու առողջ դատողությունները և Հայ Եկեղեցու մարմնի վրա բացված ժամանակավրեպ և աղիտաբեր վերքը բուժելու համար, շեշտելով կացության լրջությունը, մտքերի փոխանակությունից հետո, անհրաժեշտ է գտնում նվիրապետական Աթոռների և ամբողջ եպիսկոպոսական դասու վերաբերմունքը ճշտել Անթիլիասի դեպքերի նկատմամբ:

Խոսք են առնում ներկա բոլոր սրբազան հայրերը:

Ամենապատիվ Տ. Գարեգին պատրիարքը համադրում է բոլորի միտքը հետևյալ կերպով. «Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը մաս կկազմե Հայաստանյայց Եկեղեցվո: Երբ զեղծում մը կպատահի կամ շեղում մը կկատարվի Կիլիկիո Կաթողիկոսության մեջ, Հայաստանյայց Եկեղեցին չի կրնար անտարբեր մնալ: Հետևաբար, Ամենայն Հայոց Հայրապետությունը, մյուս նվիրապետական Աթոռները և եպիսկոպոսական դասը իրավունք և պարտականություն ունին զբաղելու Կիլիկիո Կաթողիկոսական ընտրության հարցով»:

Ապա, հետ նպիսկոպոսական ժողովի խորհրդակցության, միաձայն ընդունվում է հետևյալ բանաձևը.

«Նկատի ունենալով, որ Հայաստանյայց Եկեղեցին մի և անբաժան մարմին մըն է, իբրև միակ Պետ և Գլուխ ունենալով Ամենայն Հայոց Կաթողի-

կոսը և որպէս միակ կեդրոն լուսավորչ-հիմն Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը,

որ Կիլիկիոյ Աթոռը մասնակի Հայրապետութիւն մըն է Լիբանանի, Սուրիոյ և Կիպրոսի այժմու սահմաններուն մէջ միայն և ենթակա է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան ի հոգեւորս, անկախ ըլլալով վարչական և մատակարարական գործառնութեանց մէջ,

և որ տարվույս փետրվար 20-ին Անթիլիասի Հայրապետանոցի դահլիճի մէջ կատարված ընտրութիւնը զուտ միակողմանի և հատվածական բնույթ մը ունեցած է, պատճառ դառնալով հավատացյալ ժողովուրդի երկփեղկման և պառակտման, և հակառակ ըլլալով ընդհանրապէս Քրիստոնեական և մասնավորապէս Հայաստանայց եկեղեցւո սիրոյ և միաբանութեան ոգովոյն, Եպիսկոպոսական ժողովս միաձայնութեամբ սույն ընտրութիւնը ցավով կնկատեթերի և անընդունելի» («Ուղեորութիւն», էջ 134—135):

Այնուհետեւ, ինչպէս Վեհափառ Հայրապետի, եպիսկոպոսական դասի և բոլոր ողջամիտ և ազնիւ հայ մարդկանց ամենաջերմ փափագն ու ցանկութիւնն էր վերջ տալ Անթիլիասի տաճնապին, ձեռք առնել այնպիսի միջոցներ, որ կատարված «թերի և անընդունելի» ընտրութիւնը դառնար ընդունելի և գտնէր համազգային հավանութիւն:

Այս նպատակով, Եպիսկոպոսական ժողովը, եկեղեցական պառակտման առաջըր առնելու և կողմերի միջև համեմատութիւն ստեղծելու ազնիւ մտահոգութեամբ, կազմում է երեք հոգուց բաղկացած մի հանձնախումբ, որի կազմի մէջ են մտնում Տ. Գարեգին պատրիարքը, Երուսաղեմի Աթոռի տեղապահ Տ. Նիկիէն և Կալիֆոռնիայի առաջնորդ Տ. Շնորհք սրբազանները և նրա վրա պարտականութիւն դնում, մեր եկեղեցական իրավունքի լույսի տակ, կազմել և Եպիսկոպոսական ժողովին ներկայացնել վերոհիշյալ բանաձևից տրամաբանորեն բխող կանոնական եզրակացութիւններ, որոնց Անթիլիասի կողմից ընդունելութեան և գործադրութեան դեպքում, փետրվարի 20-ի «թերի և անընդունելի» ընտրութիւնը կդառնար ընդունելի:

Հանձնաժողովը բարեխիղճ աշխատանքով և հանգամանորեն պատրաստում և մարտի 6-ին, Եպիսկոպոսական ժողովի երեկոյան Դ նիստին է ներկայացնում 7 կետերից բաղկացած համաձայնութեան մի նախագիծ:

Եպիսկոպոսական ժողովը, Հայ եկեղեցու պատմութեան, ավանդութեան և մեր եկեղեցական կանոնների ու իրավունքի, ինչպէս նաև 1652 թվականի Երուսաղեմի

ժողովրդական որոշումներին, ապա 1863 թվականի Ազգային Սահմանադրութեան և 1871 թվականի 7 հոգվածներից բաղկացած «Ծրագիր հարաբերութեանց Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական վիճակի ընդ Ազգային կեդրոնական վարչութեան» և 1880 թվականի Կոստանդնուպոլսում Կրոնական ատյանի հոգվածներից բաղկացած «Պայկողմից 6 հոգվածներից բաղկացած «Ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից և 14 հոգվածներից բաղկացած «Ազգային-եկեղեցական ժողով գումարելու հատուկ Կանոնադրութեան» պատմական փաստերի և նախկին ժողովական-կանոնական հանրանախկին ժողովական ընդունված որոշումների հայտ և բոլորից ընդունված որոշումների լույսի տակ, մի առ մի քննութեան առնելով կազմում է միաձայն ընդունում և ստորագրում է, իր մարտ 7 թվակիր, Ե նիստում, հետևյալ Համաձայնագիրը և Ուխտագիրը.

«ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐ

Նկատելով, որ Տ. Զարեհ սրբազան եպիսկոպոս Փայասյանի ընտրութիւնը հԱթոռ Հայրապետութեան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կատարված է թերի կերպով և անընդունելի է, Ամենայն Հայոց Հայրապետ Նորին Ս. Օծնութիւն Տ. Տ. Վաղգին Ա շնորհազարդ Կաթողիկոսի նախագահութեան տակ, 1956 մարտ 5—8-ին, Եգիպտոսի հայոց առաջնորդարանի դահլիճին մէջ ի Կահիրե գումարված Եպիսկոպոսական ժողովս կառաջարկե լրացնել այդ թերին հետևյալ պայմաններով.

ա) Տ. Զարեհ սրբազան պիտի ստորագրե ուխտագիր մը, ուր նշված պիտի ըլլան Կիլիկիոյ Հայրապետին դիրքը հանդիպ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան և իր Հայրապետական իրավասութիւններն ու պարտականութիւնները:

բ) Կիլիկիոյ Հայրապետը պիտի ընդունի գերագահութիւնը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան որ ի Ս. Էջմիածին, ենթարկվելով ի հոգեւորս՝ դավանաբանական, վարդապետական և ծխական խնդիրներու մէջ, սույն Կաթողիկոսութեան նախամեծար Աթոռին և պահելով իր անկախութիւնը վարչական-մատակարարական գործառնութեանց մէջ:

գ) Կիլիկիոյ Հայրապետութիւնը պիտի ունենա իր սեփական կանոնադրութիւնը, համաձայն Հայաստանայց եկեղեցւոյ ոգովոյն, սկզբունքներուն և կանոններուն և տեղական պայմաններուն նկատմամբ, պատշաճեցված Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան կողմէ վավերացված «Հայաստանայց եկեղեցւո Սահմանադրութեան», ապահովելով Կիլիկիոյ Հայրապետական իշխանութեան արժանավայել և ընդունելի դիրք և հեղինա-

կուլթյուն: Մինչև սույն կանոնադրության պատրաստությունն ու վավերացումը, պիտի առկալի և գործադրութենն դադրի 1941-ի կանոնադրությունը: Ասոր փոխարեն սակայն, պիտի կազմվի Հոգևոր խորհուրդ մը, իբրև գործադիր մարմին, բաղկացած չորս եկեղեցականներն և չորս աշխարհականներն և ընտրված Կիրիկիո Հայրապետության Միաբանական ընդհանուր ժողովն: Սույն հորհրդի նախագահն է Հայրապետը:

դ) Կիրիկիո Հայրապետը պիտի ունենա իր ընդհանուր փոխանորդը, ընտրված Միաբանական ընդհանուր ժողովին կողմն:

ե) Կիրիկիո Հայրապետի ընտրության պիտի մասնակցի Մայր Աթոռը երկու ձայնով՝ մեկ եկեղեցական և մեկ աշխարհական, վերջինը Գերագույն Հոգևոր հորհուրդի անդամներն, և ընտրյալ Հայրապետի օժույթը պիտի կատարվի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կամ Անոր ներկայացուցչի ձեռքով և վեց եպիսկոպոսներու մասնակցությամբ:

զ) Կիրիկիո Հայրապետը, ըստ եկեղեցական-իրավական կանոնաց, պիտի չլրնա կատարել կամ իր Աթոռին և վիճակավոր եպիսկոպոսներուն արտոնել կատարելու որևէ ձեռնադրություն կամ ձեռնադրված եկեղեցականներ ուղարկել Կիրիկիո Հայրապետությունից սահմաններն դուրս գտնվող թեմերուն համար, առանց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հանձնարարության և հավանության, իսկ քահանաներու ձեռնադրության և առաքման վերաբերմամբ՝ Մայր Աթոռն հաստատված առաջնորդներու խընդրանքին: Հակառակ պարագային ձեռնադրողին և ձեռնադրվողին նկատմամբ կկիրառվի կանոնական տրամադրությունը:

է) Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անվան հիշատակությունը կկատարվի սուրբ պատարագի միջոցին բոլոր հայ եկեղեցիներուն մեջ անխտիր, նաև Հայրապետական մաղթանք հանուն Ս. Էջմիածնի և Ընդհանրական Հայրապետին: Պիտի կատարվի նույնպես անվան հիշատակությունը Կիրիկիո Հայրապետին, Ամենայն հայոց Կաթողիկոսի անվան հիշատակութենն անմիջապես հետո» («Ուղեորություն», էջ 157-158):

«ՈՒՆՏԱԳԻՐ

Ի Մեջ Տաճարիս Սրբոյ Լուսավորչի ի Գահիրէ մայրաքաղաքին Եգիպտոսի, առաջի Աստուծոյ Հօր Ամենակալի, Որդւոյն Միածնի և Հոգւոյն ճշմարտի և առաջի պատուական Հայրապետին Ամենայն Հայոց Տեառն Վաղգենայ Առաջնոյ Սրբազնագոյն Կաթողիկոսին և Մայրագույն Պատրիարքին Առաքելական նախամեծար Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, ի ներկայութեան Պատրիարքին Հա-

յոց Թուրքիոյ Տեառն Գարեգնի Արքեպիսկոպոսի, Պատրիարքական տեղապահին Առաքելական Աթոռոյ Սրբոյ Նրուսաղեմի Տեառն Նիղիէի Արքեպիսկոպոսին և առաջի եպիսկոպոսական դասուն, ուխտեմ կալ մնալ զամենայն աւուրս կենաց իմոց սպասաւոր հաւատարիմ և աւանդապահ Սրբոյ և միոյ Առաքելական Եկեղեցւոյ Հայաստանայց, և հնազանդ ի հոգևորս յամենայնի, նախամեծար Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի և Գահակալի նորին Վաղգենայ Առաջնոյ շնորհազարդ Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց և յաջորդաց սորին:

Վասն որոյ, ես, ընտրեալ Հայրապետ Մեծի Տանն Կիրիկիոյ ի սահմանս Լիբանանու, Սուրիոյ և Կիպրոսի, վկայութեամբ խղճի մտացս, ստորագրեմ զայս գիր յանձնառական և անդրժեւի ուխտի» («Ուղեորություն», էջ 158):

Համաձայնագրի մեջ, ինչպես երևում է, ամենայն վճռականությամբ պաշտպանվում են մի շարք ընդհանուր, հիմնական սկզբունքներ.

1) Ապահովել Հայաստանայց Եկեղեցու միասնականությունը և հայ ժողովրդի միությունը:

2) Բարձրացնել իշխանությունն ու հեղինակությունը Անթիլիասի կաթողիկոսի, որպեսզի նա «որևէ ձևի տակ, դուրս չմնա Հայաստանայց Եկեղեցվո սիրո միութենեն», — ինչպես նշել է Վեհափառ Հայրապետը, և

3) Անթիլիասը ազատել արտաքին քաղաքական-կուսակցական աղդեցություններից, մշակելով նոր կանոնադրություն, համաձայն Հայ Եկեղեցու կանոնների և ոգու, ինչպես նաև տեղական պայմանների: Մինչև նոր կանոնադրության մշակումը, Կաթողիկոսի նախագահության տակ, կազմել մի Հոգևոր խորհուրդ, որպես գործադիր մարմին, բաղկացած չորս եկեղեցական և չորս աշխարհական անդամներից, ընտրված Կիրիկյան Միաբանական ընդհանուր ժողովից:

Ինչպես երևում է Համաձայնագրի բովանդակությունից և վերլուծությունից, ոչ Վեհափառ Հայրապետը և ոչ էլ Եպիսկոպոսական ժողովը դի մի ձգտում, ղեկավարություն չեն ունեցել «խանգարելու կատարված ընտրությունը... Կիրիկյան Աթոռը դնելու նկուն վիճակի մեջ», ինչպես փորձում է պատկերել «Հասկ»-ը (1959 թ. մայիս, էջ 175): Ընդհակառակը, Վեհափառ Հայրապետը Անթիլիաս գնաց խաղաղության ձիթենին ի ձեռին և ազգային-եկեղեցական միասնականության քաղցր, հայրական խոսքը շրթներին: Իսկ Եպիսկոպոսական ժողովի նախագահի և ժողովական բոլոր եպիսկոպոսների միակ և անկեղծ ցանկությունն էր՝ «միակող-

մանի և հատվածական բնույթ ունեցող ընտրությունը» դարձնել ընդունելի և անքնի:

Փետրվարի 20-ի «Քերի և անընդունելի» ընտրությունը նա աշխատել է օրինականացնել կողմերի միջև փոխադարձ զիջումներով և հնարավոր բոլոր միջոցներով «կողմերի միջև ստեղծել համերաշխության կայուն հող և «ընդունելի» դարձնել փետրվար 20-ի միակողմանի ընտրությունը, և դրանով ամրապնդել Անթիլիասի Աթոռը, Անթիլիասի Աթոռի և աթոռակալի վարկն ու բարոյապես արժեքավորել և բարձրացնել համայնը «հայ մեր ժողովրդին և օտար շրջանակներում» («Ուղեկողություն», էջ 139):

Ահա ճշմարիտ ոգին և ուղղությունը թե՛ վեհափառ Հայրապետի և թե՛ Կահիրեի Եպիսկոպոսական ժողովի Համաձայնագրի:

«Հասկ»-ը իդուր է փորձում նվազեցնել Կահիրեի Եպիսկոպոսական ժողովի պատմական նշանակությունը՝ հեգնաբար աշխատելով Եպիսկոպոսական ժողովի իրապես «զանազան շողշողուն օրակարգեր»-ի մեջ տեսնել «միակ և գլխավոր օրակարգ մը» (1959 թ. մայիս, էջ 175), այն է՝ «Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսության ճակատագրի» հարցը:

Պատահական չէ, որ փութկոտությամբ «Հասկ»-ը չի նշմարել Եպիսկոպոսական ժողովի իրապես «շողշողուն և զանազան» այլ հրատապ օրակարգեր, որոնք սերտորեն կապ ունեն Հայ Եկեղեցու հետագա ծաղկման, կազմակերպության, միասնականության և Հայ Եկեղեցու ծոցում հետագա նմանակարգությունների առաջը առնելու մտահոգությունների հետ, ինչպիսիք են.

«1. Ընդհանուր զեկուցում Մայր Աթոռի ներկա կացության մասին.

2. Հայաստանյայց Եկեղեցվո Սահմանադրության հարց.

3. Հայաստանյայց Եկեղեցվո Կանոնագրի կազմության հարց.

4. Ս. Գրքի տպագրության 300-ամյակի տոնակատարություն և այդ առնչությամբ Աստվածաշնչի աշխարհաբար թարգմանության հարց.

5. Ս. Էջմիածնի Հոգևոր Ճեմարանի առավել կազմակերպության խնդիր.

6. Արտասահմանն քանի մը հոգևորականներ էջմիածին հրավիրելու խնդիր.

7. Մայր Աթոռի կողքին Հոգևոր կաճառ մը ստեղծելու հարց.

9. Հայաստանյայց Եկեղեցվո բարեկարգություն.

10. Քրիստոնեական այլ եկեղեցիներու հետ հարաբերության խնդիր («Ուղեկողություն», էջ 129):

Կույր կամ ստախոս պետք է լինել հայտարարելու համար, թե այս հարցերը ձևական էին, երբ Մայր Աթոռի հետագա գործունեությունը պայծառ կերպով ցույց է տալիս, թե այդ հարցերը իրենց կենսագործման ճանապարհի մեջ մտան մեծ մասամբ: Եվ եթե այդ հարցերից մի քանիսը չկենսագործվեցին, դրա պատճառը և պատասխանատուն հենց իրենք, Անթիլիասի ուղեկողույս հերձվածողներն են:

Եպիսկոպոսական ժողովի Ե նիստում, մարտի 7-ին, Համաձայնագիրը ստորագրում են բոլոր ներկա եպիսկոպոսները: Ապա նույն նիստին մասնակցելու հրավիրվում են Կիլիկյան եպիսկոպոսները՝ տեղապահ Տ. Խորեն սրբազանը, Խաղ արքեպիսկոպոսը, Տ. Դերենիկ, Տ. Ղևոնդ և Տ. Շավարշ եպիսկոպոսները:

Հատենի Եպիսկոպոսական ժողովի, վեհափառ Հայրապետը, բացատրելուց հետո Համաձայնագրի հաշտարար ոգին և շինարար ուղղությունը, այն հանձնում է տեղապահ սրբազանին, հանձնարարելով միաժամանակ, որ Կիլիկյան եպիսկոպոսական դասը «միասին ուսումնասիրեն զայն և եթե հնարավոր է մինչև կեսօրի հետո ժամը 5-ին գրավոր պատասխան մը հաղորդեն ժողովին»:

Ժողովից հետո, նույն օրը, տեղապահ Տ. Խորեն և Տ. Ղևոնդ սրբազանները այցելում են վեհափառ Հայրապետին՝ հաղորդելու համար, որ ի վիճակի չեն այսօր կեսօրից հետո ժամը 5-ին իրենց գրավոր պատասխանը տալ Եպիսկոպոսական ժողովի կողմից պատրաստված Համաձայնագրին և հարկ են համարում վերադառնալ Անթիլիաս՝ խորհրդակցելու Իսկ Տ. Խաղ, Տ. Դերենիկ, Տ. Շավարշ սրբազանները ընդունում են Համաձայնագրի պայմանները և պատրաստակամությամբ են հայտնում ստորագրելու:

Տեղապահ Տ. Խորեն սրբազանը նույն օրը մեկնում է Անթիլիաս, իր հետ տանելով Համաձայնագիրը, և մարտի 12-ին վերադառնալով Կահիրե, այցելում վեհափառ Հայրապետին՝ ներկայացնելով իր ստորագրությամբ, 10 մարտ թվակիր, Անթիլիասում պատրաստված մի գրություն, որով մերժվում էին Եպիսկոպոսական ժողովի ներկայացրած և՛ Համաձայնագիրը և՛ Ուստագիրը: Ահա Անթիլիասի պատասխանը վեհափառ Հայրապետի և Եպիսկոպոսական ժողովի շինարար, հաշտարար պայմաններին.

վեհափառ Տեր.

Ձերդ վեհափառությունը Կահիրեի աղգային առաջնորդարանի դահլիճին մեջ, և ի ներկայության Ս. Էջմիածնի և Կիլիկյան Աթոռի միաբան սրբազան եպիսկոպոսներու,

7 մարտ 1956 չորեքշաբթի առավոտյան ժամը 11.30-ին մեզի հանձնեց «Համաձայնագիր» մը, հարակից երկու թուղթերով, ստորագրված Ձերդ Վեհափառության նախագահության մը և միայն էջմիածնի միաբան եպիսկոպոսներու մասնակցությամբ գումարված ժողովի մը դիմանի կողմի:

Ձերդ Վեհափառությունը թեև հանձնարարեց մեզի հաջորդ օր մինչև ժամը 5 գրավոր պատասխան մը տալ, սակայն նկատի ունենալով «Համաձայնագիր»-ին ծանրակշիռ բովանդակությունը, նույն օր, հետմիջօրեին, հայտներ էինք Ձերդ Ս. Օծուխյան, թե պարտավոր էինք վերադառնալ Ս. Աթոռ, Անթիլիաս, խորհրդակցելու համար Մեծի Տանն Կիլիկիոյ ընտրյալ կաթողիկոս ամենապատիվ Տ. Զարեհ սրբազան եպիսկոպոսի հետ, խոստանալով մինչև կիրակի, 11 մարտ, Ձերդ Վեհափառության ներկայացնել մեր պատասխանը:

Արդ, Ձերդ Վեհափառության մեզի հանձնած «Համաձայնագիր»-ը ամենալուրջ քննության ենթարկած ըլլալով, կուգանք Ձերդ Ս. Օծուխյան հայտնել թե՛

1) Եպիսկոպոսական վերահիշյալ ժողովը կրոնական, պատմական և ավանդական որևէ իրավասություն չունի զբաղելու Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսության վերաբերյալ հարցերով:

2) Կհայտնենք նույնպես, որ 20 փետրվար 1956-ին, մեր նախագահության տակ կայացած Կիլիկյան թեմերու պատգամավորական ժողովը, Հայաստանյայց Եկեղեցւոյ և Ս. Աթոռիս ավանդությանց վրա հիմնված, սահմանադրական ոգիով կազմված և կիրարկության մը նվիրականացած կանոնադրության համաձայն, օրինականորեն և անթերի կերպով կատարեց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ նոր գահակալին ընտրությունը: Թույլ տվեք նաև հիշեցնելու Ձերդ Վեհափառության, որ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսները անցյալին մեջ ալ նույն հիմունքներով ընտրված են:

3) Պարտք կզգանք Ձերդ Ս. Օծուխյան կառուցողությամբ հիշեցնելու, որ Կիլիկյան թեմերն ու Աթոռը կղեկավարվին Ազգային Սահմանադրությամբ և կանոնադրություններով, որոնք պետականորեն հաստատված և ընդունված են, և որոնց խախտումը ծանրակշիռ հետևանքներ կընա ունենալ մեր ժողովուրդի համար, և գործնականապես ալ անկարելի է:

4) Այս առթիվ, Վեհափառ Տեր, կուգանք անգամ մը ևս հայտարարել, թե Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի հետ գոյություն ունեցող Կիլիկյան մեր Աթոռին եղբայրական, սիրալիր և սերտ հարաբերությունները պիտի պահպանեն ըստ առաջնույն, հավատարիմ մնալով

Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ միութեան ոգիին:

Վեհափառ Տեր, թույլ տվեք ավելցնելու, որ Հայաստանյայց Եկեղեցւոյ Ս. Աթոռներուն ինքնիշխան գոյությունը Հայաստանյայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ տեղականության հիմքը կկազմի հայ ժողովուրդի անցյալի և ներկայի ապրած պայմաններուն մեջ:

Արդ, ի պատասխան Ձերդ Վեհափառության մեզ հանձնած «Համաձայնագիր»-ին, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսության հիմնական սկզբունքները պարզող սույն գրությունը մոտուցանելով Ձերդ Ս. Օծուխյան,

Մնամք որդիական ամենախորին հարգանք և ի համբույր Ձերդ Վեհափառության Ս. Աջույն, խոնարհ աղոթակից՝
ԽՈՐԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ:

Անթիլիասի պատասխանը ըստ էության վերջնագիր է և ինքնարդարացման անհրաժեշտ է, առ ի շղոյս որևէ կանոնական, պատմական բանական արդարացման և դիտումնավոր կերպով խուսափում է հարցին ըստ էության պատասխանելուց, աշխատում է շրջանցել հիմնական, սկզբունքային հարցերը, խախտել փորձելով իրապես «ընդհանուր կառույցը Հայաստանյայց Եկեղեցւոյ» («Հասկ», 1959 թ. հունիս, էջ 226):

Անթիլիասի մարդիկը Համաձայնագրի և Ուխտագրի մեջ աշխատել են գտնել «էջմիածնա դարավոր երազը՝ ջնջված տեսնելու Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսությունը», կամ առ առավել նրան տեսնել «նվազ ինքնիշխան քան Երուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքությունները» («Հասկ», 1959 թ. մայիս, էջ 177):

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի «դարավոր և ևրազը» եղել է, կրկնենք մի անգամ ևս, Կիլիկյան Աթոռը տեսնել իր իսկական դերի մեջ, իր իրավունքների սահմանների մեջ, իր հոգևոր հայրենասիրական կոչման բարձունքի վրա, որպես Հայ Եկեղեցւոյ նվիրապետական մասնավոր Աթոռ և անբաժանելի մասնիկը: Եվ հետաքրքիր է իմանալ, թե Ս. Էջմիածինը ինչու պիտի ցանկար Կիլիկյան Աթոռի ջնջումը, Երանի՜ թե Անթիլիասի ուղեկորույնները նվազագույն չափով իսկ ապրումը ունենային «Ս. Էջմիածնի դարավոր և ևրազին»:

«Հասկ»-ը իր 1959 թվականի հունիսի համարում երկարորեն կանգ է առնում Համաձայնագրի և Ուխտագրի վրա, անելու համար բոլորովին յուրահատուկ, բռնազորսիկ մեկնաբանություններ, իսկապես «տարական տրամաբանության հետքերն անգամ չունեցող», «որոնք ոչ թե խնդիր մը կլուսա-

բանեն, այլ տեղի կուտան նոր ու անվերջ ոչ շինարար վեճերու, պարզ խնդիրներ ըստ ինքյան կատանան արվեստական բարգոնություններ և կդառնան ի վերջո սոփեստություններ», — գրում է Գարեգին պատրիարքը:

Նպատակ չունենք այժմ «Հասկ»-ի կողմից գիտակցաբար և անբարեխղճորեն կատարված պատմական ղեպերի խեղաթյուրումները մատնաշելու ամբողջությամբ, կարիք էլ չկա. «Լեզու չար՝ զարդ անիրաւութեան»:

Եպիսկոպոսական ժողովի համաձայնագրի ոգին շինարար էր և դրական, պարզ և անկեղծ իր «տառով և ոճով», հարազատ Հայ եկեղեցու պատմության և ոգուն:

«Հայաստանյայց եկեղեցվո յեպիսկոպոսական դասը, գլխավորությամբ Ամենայն Հայոց շնորհազարդ Կաթողիկոսին, Կահիրեի մեջ գումարված գրեթե լիակատար ժողովով մը, ջանաց դարձանել կացության դառնությունը, ամենալուրջ ու սրտցավ խորհրդակցություններով, առաջնորդված միայն եկեղեցվո անբաժանելի միության սրբազան գաղափարեն և անդանցառելի պահանջին, նվ այսպես պատրաստեց «Համաձայնագիր» մը, և Վեհափառ նախագահին ձեռքով հանձնեց զայն Անթիլիասի Աթոռի տեղապահ գերաշնորհ Տ. Խորեն եպիսկոպոս Բարոյանին:

Մեծ եղավ մեր զարմանքը, երբ լսեցինք, թե պատասխանը եղած է ժխտական և ոչ ակնկալելի ոճով:

... Եվ կրկենք, Կահիրեի եպիսկոպոսական ժողովը կբաժնեք ամբողջովին նորին Սրբության այս պայծառ տեսությունը և արդարանալի մտահորդությունը: Տ. Զարեհ սրբազանի «ընտրությունը», այո՛, այս տեսությամբ և նկատումներով, գտած էր, գտած էինք և մենք եպիսկոպոսներս, «քերի և անընդունելի» (Գարեգին պատրիարք, «Էջմիածին», 1956 թ. հուլիս, էջ 19—20):

Համաձայնագիրը առաջին հերթին մի նրավեր էր՝ դարձանելու եղած հակաօրինավորությունը, թերին լրացնելու, «օրինավորության և նվիրագործման բոլոր անհրաժեշտ պայմաններով», հանուն եկեղեցական միության:

«Դարձյալ, և միանգամ ընդմիջտ, հարկ պիտի ըլլա խստորեն շեշտել, թե մի և անբաժանելի է Հայաստանյայց եկեղեցին իր Մայր Աթոռով՝ ու ի Ս. Էջմիածին: Եվ տակավին ղեկավար պիտի ըլլա ընդունիլ բացարձակություն այս անհեղին ճշմարտության և անուրանալի իրողության, թե բոլոր մյուս Աթոռները, ըլլա Անթիլիասի Հայրապետությունը, ըլլա Երուսաղեմի և Թուրքիո

հայոց Պատրիարքությունները և բոլոր առաջնորդությունները՝ ենթակա են անպայման Մայր Աթոռին՝ ի հոգևորս: Ի՞նչ բան կանհասկնալի այս ճշմարտության և ասկե բխած պահանջներուն մեջ: Արժանապատվության վիրավորանք՝ ըստ աշխարհի...:

Եպիսկոպոսական «Համաձայնագիր»-ին մեջ պարզաբանված են այս բոլորը: Ով աչք ունի՝ կտեսնե՝ և դատողական ողջմտություն՝ կհասկնա: Սարեր ձորեր թափանելու պետք չկա լույս փնտռելու համար: Ան ինքն իր մեջ ունի լույսը, անով լուսաբանելու համար նաև մոայլոտած և մշուշապատ մտքեր:

Այս համաձայնագրին մեջ շեշտված է Անթիլիասի — որով և բոլոր Աթոռներուն — անկախությունը վարչական գործերու և գործառնության մեջ: Բայց կերևի որոշ կերպով, թե Զարեհ սրբազան և համախոհներ չեն բավականանար ասով: Անոնք կուզեն չափվիլ Մայր Աթոռի բարձրության և տարողության հետ, և ըլլալ ոչ միայն «անկախ», այլ նաև... «անջատ»: Ունինք հրապարակային տխուր վկայություն ասոր» (Գարեգին պատրիարք, «Էջմիածին», 1956 թ. օգոստ. — սեպտ., էջ 26—27):

Անթիլիասի կողմից տրված պատասխանի մեջ, արդարև, «ամենն ավելի անըմբռնելի կետը այն առարկությունն էր, թե եպիսկոպոսական ժողովը իրավունք չունեն զբաղելու Անթիլիասի Աթոռին վերաբերյալ խրեղիրներով», ինչպես արդեն սրտմտությամբ նշել է Գարեգին պատրիարքը, մինչ նույն Աթոռի երեք եպիսկոպոսներ, ոտնահարելով օրենք և ավանդություն և խաղալիք դարձած մի խումբ աշխարհականների ձեռքում, լծվել են Հայաստանյայց եկեղեցու դարավոր կառույցը քակտելու:

Մյուս կողմից Անթիլիասի պատասխանը դիտումնավոր կերպով «լուծությամբ կանցնի Համաձայնագրի այն պայմանին վրային, որով բոլոր հայ եկեղեցիներուն մեջ, Ամենայն Հայոց Հայրապետի անունեն անմիջապես ետք, պիտի հիշատակվեն հաև անունը Անթիլիասի Հայրապետին: Ա՛յս ալ նվաստացում էր այդ Աթոռին, թե բարձրացում, եվ եպիսկոպոսականության այն դիտավորյալ խեղաթյուրումները, որոնցմով այդ Համաձայնագրին պարզ և անկեղծ ոգին ներկայացվեցավ հանրության» (Գարեգին պատրիարք, «Ժամանակ», 1956 թ., օգոստոս 11):

Վեհափառ Հայրապետը, մեկ եպիսկոպոսի կողմից ստորագրված Անթիլիասի այս պատասխանը (որովհետև Կիրիկյան Աթոռի մյուս եպիսկոպոսները՝ Տ. Խաղ, Տ. Փառեն, Տ. Դերենիկ և Տ. Շավարշ սրբազանները, անհամաձայն լինելով տրված պատասխանի բովանդակության, ոգու և ոճի հետ, չէին

ստորագրել) կարդալուց հետո, ցավ է հայտնում Հայաստանյայց եկեղեցու միասնականության ոգին սկզբունքով իսկ մերժել փորձող Անթիլիասի այս ժխտական դիրքի մասին, բայց այնուամենայնիվ միշտ լավատես և հաշտարար հայրական տոնով ավելացնում է. «Մենք այս ձեռն պատասխանը վերջնական չենք նկատեր և կնորոգենք ձեզ և ձերներեքս հայրաբար, որպեսզի անդադարաբար ձեր վերաբերմունքին վրա և գերագույն երկ մը բնեք համաձայնության եզր մը գտնելու կողմերու միջև, Եպիսկոպոսական ժողովի որոշումներուն հիման վրա: Երբ որոշ տեղեր կկարծեք, որ շատ խիստ են այս պայմանները, դուք ալ ձեր առաջարկները բերեք, որպեսզի միջին ելք մը գտնվի և համաձայնության եզր մը» («Ուղևորություն», էջ 153, 210—211):

«Հասկ»-ը իր հունիսի համարում փորձում է պատասխանել Համաձայնագրի 7 կետերին, և փոխանակ հարցին մոտենալու սկզբունքային, կանոնական և պատմական տեսակետից, կանգ է առնում հիմնական հարցի հետ այնքան էլ կապ չունեցող մանրուքների վրա, Անթիլիասի տագնապի ողջ պատասխանատվությունը իրենցից վանելու միամիտ ցանկությունը:

Անթիլիասի տագնապը աննշան չափով իսկ կապ չունի ո՛չ Ս. էջմիածնի, ո՛չ Վեհափառ Հայրապետի անձի և գործունեության և ո՛չ արտասահման ուղևորության հետ:

Անթիլիասի տագնապի արմատները խորանում են մինչև 1920-ական թվականները: Անթիլիասի տագնապը ի վաղուց անտի ծրագրված, նախապատրաստված գործ է, որը գործադրության դրվեց 1956 թվականի փետրվարի 14-ից ի վեր:

Հենված արտաքին մոլթ ուժերի վրա, Անթիլիասը վառում է հաշտության բոլոր կամուրջները, «խոսքի անգամ նստի» շքանկանալով Եպիսկոպոսական ժողովի առաջարկությունների հետ: «Այսպիսով,— եղբակացնում է Անթիլիասի մետասաներորդ ժամու պաշտպաններից մեկը՝ Բյուզանդ եղիայանը, «կատարված եղավ առաջին մեծ խզումը, ընդմեջ էջմիածնի և Անթիլիասի», և «Վազգեն Կաթողիկոս, հայտարարելիս հետո, թե խնդիրը կրնա խորհրդակցության առիթ ծառայել և կրնա հարթվիլ բանակցությանց ճամբով, Ֆրանսա մեկնեցավ» («Հասկ», 1959 թ. օգոստ.-սեպտ., էջ 318):

Արդարև, Հայ եկեղեցու միասնականության ոգին սկզբունքով իսկ ժխտել փորձող Անթիլիասի դիրքը շատ հատկանշական է և արժանի խոր ուշադրության:

1956 թվականից ի վեր Անթիլիասը իր ճակատագրի տերը չէր այլևս: Տ. Զարեհ, Տ. Խորեն և Տ. Ղևոնդ սրբազանները, կոր-

ցրած մինչև անգամ հայ հոգևորականի միևնրում բարոյական պատասխանատվության զգացմունքը, դիտակցաբար գործիք են դարձել ուրիշների ձեռքում:

Անթիլիասը ինչո՞ւ մերժեց Համաձայնագիրը և սրտցավ բոլոր հորդորները, կոչերը: Դա ունի իր պատճառները: Եվ քանի որ Անթիլիասի մարտ 10 թվակիր՝ պատմական նամակով խզումը, եկեղեցական պառակտումը փաստ է այլևս, հարկավոր է մի քիչ ավելի խորանալ այն շարժառիթների ուսումնասիրության և բացահայտման մեջ, որոնց անխուսափելի և ազգավնաս հետևանքը եղավ Անթիլիասի այսօրվա ողբերգությունը:

Մոտ 40 տարի է ահա քաղաքական որոշ մարդիկ աշխատում են Սփյուռքում ստեղծել մի տեսակ «անհայրենիք պետություն», «վեղարի և եկեղեցու» հովանու տակ, գրավել փորձելով Սփյուռքի էջմիածնական թեմերը, ստեղծել փորձելով «արտասահմանյան Կաթողիկոսություն»:

Ժամանակին, ինչպես սովետահայ մամուլը, այնպես էլ Սփյուռքի ողջամիտ և հայրենասեր հասարակայնությունը մերկացրել են ըստ արժանալույն այդ հայրենադավ արկածախնդրությունը:

Անցնող ժամանակը, սակայն, մինչև 1956 թվականը, ձեռնտու չէր այդ դիվային ծրագրի իրագործման համար: Այդ օրերին Սփյուռքը, մեկ մարդու նման, ոտքի կանգնեց դատապարտելով այդ հիմարությունը: Անթիլիասում հոգեւույս Տ. Սահակ, Տ. Բաբգեն և Տ. Գարեգին Կաթողիկոսների և Երուսաղեմում Տ. Թորգոմ պատրիարքի օրերին կարելի չէր նույնիսկ մտածել Անթիլիասը և Երուսաղեմը այդ ծրագրին դավակից դարձնելու կարելիության մասին: Հետագայում փոխվեց այդ որոշ շրջանակների տակտիկան, այն է՝ քանի ժամանակը, պարագաները, ժողովրդի հոգեբանությունը «չեն հասունացած» նման քայլի հաջողության և գործադրության համար, ուրեմն մնում է պառակտիչ գործողություններով քակտել Հայ եկեղեցու միասնականությունը նախ, հերձված ստեղծել Սփյուռքի կանգնում և եկեղեցիների մեջ ի դեմս Անթիլիասի, այդ հերձվածի միջոցով ապա հետապնդել բուն նպատակը:

1930 թվականին, Գևորգ Ե-ի մահից հետո, հակահայաստանյան մամուլում ուժեղացավ պայքարը Կաթողիկոսական Աթոռը արտասահման փոխադրելու առաջարկությամբ: Ձեռքի տակ ունենք այնպիսի փաստեր, որոնք վկայում են, որ 1930-ական թվականներին, հատկապես Փարիզում, զաղտնի խորհրդակցություններ էին տարվում՝ ստեղծելու Սփյուռքահայ «միասնական ճակատ

հանուն էջմիածնի Մայր Աթոռի փրկության և ազատագրության»:

Այս անգամ ևս դավը մատնվեց ձախողանքի, խեղդվեց իր բույնի մեջ՝ Սփյուռքի հայրենասեր հոգևորականության, հայրենասեր մամուլի և հայ ժողովրդի բուռն դիմադրության շնորհիվ:

Սփյուռքը Ս. էջմիածնի հետ էր, որքան ժամանակ Զարեհներ և Խորեններ չկային ոչ հայ հոգևորականության մեջ և ոչ էլ Անթիլիասում: Հայ հավատացյալ ժողովրդի համար Ս. էջմիածինը ոչ միայն ազգային-եկեղեցական միասնականության խորհրդանշանն է, այլ նաև պատմական իրական սրբություն:

Սփյուռքի ողջ հայությունը, բացի մի խումբ ուղեկորույսներից, երբեք չի դադարել բարոյապես և նյութապես պաշտպան կանգնելուց Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի իրավունքների և գերազանցության:

Ինչո՞ւ և ի՞նչպես, սակայն, առերևույթս և ժամանակավորապես հաջողվեց մասամբ այդ դիվային ծրագիրը 1956 թվականին: Դրա պատճառները ծանոթ են բոլորին: Այս մասին պերճախոս վկայություն է 1959 թվականին Անթիլիասի կողմից անգլերեն լեզվով 211 էջ ծավալով հրատարակված «Հայ եկեղեցու տաճնապար» զրպարտչական բնույթի գրքույկը, ուր խոսվում է Անթիլիասը գրավելուց հետո էջմիածնի թեմերը հափշտակելու, Սփյուռքում «Կաթողիկոսություն» հիմնելու և ամեն տեղ կուսակցական մենատիրություն հաստատելու մասին: Այդ գրքի մասին հանգամանորեն կխոսվի սույն աշխատության մեջ, իր տեղում:

Ուրեմն պատմության համար մի անգամ ևս արձանագրեմք այն, որ 1956 թվականից հետո Անթիլիասը դուրս է եկել եկեղեցական կենտրոնի իր հանգամանքից, կորցրել իր ազգային-կրոնական սրբավայր լինելու հանգամանքն ու հմայքը և, ցավ ի սիրտ, դարձել քաղաքական կրկես:

Տեղին էր ուրեմն և Մայր Աթոռի, Վեհափառ Հայրապետի, Սփյուռքի բովանդակ հայությանը վրդովմունքը, արդար զայրույթը և արժանի դատապարտությունը Անթիլիասի այսօրվա ուղեկորույսներին:

Ծիշո է, այսօր Սփյուռքում ունենք լուրջ տագնապ, եկեղեցական քողի տակ: Բայց արձանագրենք նաև այն, որ մի քանի եկեղեցիների հափշտակումը, էջմիածնասեր և հայրենասեր հոգևորականության, կազմակերպությունների, հարգելի անձնավորությունաց մասին տրված ստահոգ տեղեկագրերը երբե՛ք և երբե՛ք չեն նշանակում լացացնել Ս. էջմիածինը: Բռնագրավել չի նշանա-

կում տիրել. օրեմք և իրավունք ունակոխել, սրբություններ վաճառել չի նշանակում ուժեղ և հաղթող լինել: Անթիլիասի հափշտակումն էր զուրկ են բարոյական և իրավական որևէ արժեքից և որ գլխավորն է՝ չեն բխում հայ հավատացյալ ժողովրդի հոգուց, նրա ազգային-եկեղեցական զգացմունքներից: Թեմերի հափշտակումը լավ բան չի խոստանում նույնիսկ Անթիլիասին: Թեմերի բռնագրավումը մնայուն գործոն չէ երբեք ու երբեք մնայուն չէ այն ուժը, որին նա հենվում է: Պատահական չէր ուրեմն, որ ողջ Սփյուռքը, իր եկեղեցական դասով, հավատարիմ գրտնրվեց Մայր Աթոռին և Հայրենիքին:

1956 թվականից հետո Անթիլիասը չարիք դարձավ:

Արևմտահայ Ազգային Սահմանադրության մասնագետ Հարություն Շահրիկյանը, դեռևս 1914 թվականին, Կոստանդնուպոլսում տրված իր «Ազգային Սահմանադրությունը» աշխատության մեջ, խորհրդածելով էջմիածնի և Կիլիկյան Աթոռի մասին, գրում էր հետևյալը.

«Հայրենիքեն դուրս հաստատված ազգային կեդրոնական հիմնարկությունը բնականաբար պիտի ըլլա Հայրենիքի համար խորթ, անօգուտ և մինչև իսկ վնասակար» (էջ 26):

«Սահմանադրության մեջ բացի էջմիածնեն Կիլիկիո և Աղթամարի Կաթողիկոսությունները չեն հիշված»:

Ինչո՞ւ համար:

Մոռացության արդյունք է:

Երբեք:

Որովհետև ադոնք ավելորդ հիմնարկություններ էին: Ադոնք Եկեղեցիի հաստատություններ չէին, այլ նույնիսկ Եկեղեցիին հակառակ, հոգևորականության աթոռախնդիր սաղարանք... իշխանախնդիր հոգեվորականությունը կամ հետամտն էր կաթողիկոսական ժամանակավոր բնակավայրին մեջ նոր հակաթոռ հիմնելու կամ Կաթողիկոսությունը իրարմե հափշտակելով ինքնագլուխ գահակալ հռչակելու» (էջ 55):

«Այս հակաթոռները կվնասեն ազգային միության և կստեղծեն վարչական շփոթություններ» (էջ 56):

Պատմական անհրաժեշտ փաստերի և սկզբունքների լույսի տակ, որքան տղայամիտ է թվում, չասելու համար ծիծաղելի, «Հասկ»-ի (1959 թ. դեկտեմբեր, էջ 469), այն «փաստարկ»-ը, ըստ որի 1860 թվականի Ազգային Սահմանադրության մեջ Կիլիկյան Կաթողիկոսական Աթոռի չհիշատակվելը համարվում է... «ապացույց Կիլիկիո նվիրապետական Աթոռի բացարձակ անկախության»:

Մինչև պատմական իրողությունն այն է, որ 1860 թվականի Ազգային Սահմանադրությունը ոչ միայն չի խոսում Կիլիկյան Աթոռի անկախության կամ ներքին ինքնավարության մասին, այլ նույնիսկ չի նշում Կիլիկյան Աթոռի գոյության իրավունքը: Որով այդ ժամանակաշրջանում պետական (Օսմանյան) օրենքի, ինչպես նաև մանավանդ Ազգային Սահմանադրության առաջ չի ճանաչվում Կիլիկյան Աթոռի ոչ միայն անկախությունը, այլ նույնիսկ գոյությունը:

Ահա թե «Հասկ»-ը ինչքան կարողանում է հասկանալ և մեկնել պատմական իրողությունները:

Անուամենայնիվ, ինչպես փաստերն են ապացուցում, Մայր Աթոռը և Վեհափառ Հայրապետը չէ՛, որ մտածել են «չնչել» կամ «նսեմացնել» Կիլիկյան Աթոռը, ոչ անցյալում և ոչ էլ այժմ:

Մայր Աթոռը և Վեհափառ Հայրապետը երբե՛ք այսքան արմատական կերպով չեն մտածել այդ մասին: Ընդհակառակը, ինչպես ցույց տրվեց վերևում անհերքելի փաստերով, Մայր Աթոռը և Վեհափառ Հայրապետը աշխատում են բարեբաղնի Անթիլիասի Կաթողիկոսական Աթոռի հմայքն ու հեղինակությունը այն առողջ մտածումով, որ որքան զորավոր լինեն Հայ Եկեղեցու նվիրապետական կազմի մեջ մտնող մասնավոր Աթոռները, նույնքան զորավոր կլինի ամբողջը, Հայ Եկեղեցու ողջ նվիրապետական կազմը:

Մայր Աթոռը դեմ չէ երբեք Անթիլիասի Կաթողիկոսական Աթոռին, պայմանով, սահման, որ նա հակաթոռի հովեր չառնի, պայմանով, որ նա չլսանդի Հայ Եկեղեցու միասնությունը և հայ հավատացյալ ժողովրդի ներքին խաղաղությունը Սփյուռքում: Մայր Աթոռը դեմ է միայն Անթիլիասի այժմյան հակականոնական արարքներին և ռաճագություններին, երբ, հակառակ պատմականորեն ընդունված կանոնական որոշումներին և իրավասությանց սահմաններին, փորձ է կատարվում, լուսահոգի թորգոմ պատրիարքի պատկերավոր բացատրություններ, «Ընդհանրական Հայրապետության թեմական քարտեզին վրա գեղջումներ կամ իրավասությանց մեջ փոփոխություններ կատարելու» («Անհարկի փութկոտություն», «Սիրոն», 1937 թ. հունիս):

1956 թվականի մայիսի 19-ին, երբե ու կես ամսվա բացակայությունից հետո, Մայր Աթոռ էր վերադառնում Վեհափառ Հայրապետը, Սփյուռքում կատարած իր հովվապետական ուղևորությունից, արտասահմանի հայության դեպի Ս. Էջմիածինը և Հայրենի հողը ունեցած որդիական խորունկ սիրո և

հավատարմության զգացմունքների վառ և անմոռանալի տպավորություններով: Վեհափառ Հայրապետը վերադառնում էր Ս. Էջմիածին «ավելի խանդավառ և ավելի լավատես» («Ուղևորություն», էջ 321):

Նորին Ս. Օծությունը ապրիլի 29-ին, նախքան Մայր Աթոռ մեկնելը, Փարիզի արվարձաններից Առնուվիլ-Լե-Կոնսսի Վարագա Ս. Խաչ եկեղեցում, հրաժեշտի քարոզում, հանրագումարի բերելով իր արտասահմանյան ուղևորության դրական և ազգաշեն արդյունքները և ստացած տպավորությունները, իր քարոզի մեջ ասում էր. «Մենք ճշմարտապես փորձեցինք աշխատիլ, քարոզել, հորդորել, ծրագրել կազմել ի շինություն մեր Ս. Եկեղեցվու Որոշ եղան այն արդյունքները, որոնց մասին պիտի կրնանք խոսիլ...»

Այդ արդյունքներն առաջինը և ամեննն մարևորը, Մեզ համար գոնե այն եղավ, որ մեր արտասահմանի ամբողջ հայ հավատացյալ ժողովուրդը հոգեկան ուժգին ցնցում մր ունեցավ:

... Մենք խորապես մխիթարված ենք՝ հաստատելով, թե բոլորին հոգիներում մեջ ավելի ևս բռնկեցավ սերը, հավատարմությունը, նվիրումի զգացումը դեպի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը, որ կեդրոնն է մեր սուրբ հավատքին:

... Մեր գործը ուղիղ եղավ և իրոք շինարար»:

Անուամենայնիվ անդադառնալով նաև Անթիլիասի տագնապին, Վեհափառ Հայրապետը խորունկ վշտով արձանագրում էր նաև, որ «մեր մեջ կգտնվին ոմանք, որոնք կուզեն նսեմացնել Ս. Էջմիածնի դերը, կամ կսակարկեն իրենց հավատարմությունը Ս. Էջմիածնի հանդեպ...», մինչ մեր ուժը ներքին խաղաղության և համերաշխության մեջ է, մեր ուժը գործակցության մեջ է, մեր ուժը Միածնի իշման սուրբ խորհուրդին մեջ է: Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին հավատարմություն ցուցաբերելով, Անթիլիասի Աթոռը ոչ միայն չի տկարանար, ոչ միայն չանջքանար, ոչ միայն ոչինչ կկորսնցնեն իր հեղինակությունն, այլ ընդհակառակը, ավելի հեղինակավոր և ավելի անկախ կդառնա:

Կիսովի երբեմն Անթիլիասի Աթոռի անկախության մասին: Եթե պիտի խոսինք անկախության մը մասին, այդ անկախությունը առավելագույն չափով կապահովվի միայն և միայն պահպանելով մեր Եկեղեցվո անբաժանելիության սկզբունքը, իր գլուխ ունենալով Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը:

Վստահ ենք, թե տակավին ուշ չէ ուղիղ և արդար ճանապարհ մը գտնելու՝ Կիլիկիո

Աթոռին մեջ ստեղծված տանգնապը դարմանելու և խաղաղություն ստեղծելու համար: Վստահ ենք, թե ճանապարհը միշտ բաց է խոսքի նստելու, ելք մը փնտռելու համար, որպեսզի այս պառակտյալ վիճակը վերջ գտնե, փոխանակ ավելի խորանալու:

Մենք Մեր այս խոսքը, Մեր այս կոչը լսելի ըրինք անոնց շատոնց ի վեր, սակայն ոչ մեկ լուրջ պատասխան տաացանք մինչև այժմ, ոչ մեկ պաշտոնական պատասխան տաացանք ցարդ: Ընդհակառակը, դժբախտաբար երևութիւններ կան, որոնք կուզան հաստատելու, որ կարծեք ծրագրված կերպով պառակտումը կուզեն փոխադրել նաև ուրիշ գաղութներու մեջ, ոտնձգություններ ընելով էջմիածնապատկան թեմերու մեջ: Ապագան ցույց պիտի տա, սակայն Մենք հիմակվոյն արդեն որոշ, շոշափելի փաստեր ունինք այս ուղղությամբ:

Այսպիսի ընթացք մը շարունակել՝ Մենք կխորհինք, թե խոհեմություն չէ, եկեղեցատիրություն չէ, և ոչ ալ ազգասիրություն: Անթիլիասի Աթոռը բաժնել էջմիածնին և ծառայեցնել ուրիշ նպատակներու, ուղղակի մահափորձ մըն է ուղղված մեր սուրբ հավատքին դեմ և հայ ժողովուրդի խղճին դեմ: Մեր ժողովուրդը չուզեր բաժնվիլ Ս. էջմիածնին և պիտի չբաժնվի: Այս կետին վրա մենք կանգնած ենք և պիտի չշարժինք, Մենք պիտի պաշտպանենք Հայաստանայց Եկեղեցւոյ անկախությունը բոլոր ազդեցություններէ՝ ուր որ ալ ըլլան, ուրկե որ ալ գան անոնք— ըլլա Հայրենիքեն ներս, ըլլա Հայրենիքեն դուրս:

Մեր Եկեղեցին սուրբ հաստատություն մըն է մոտ երկու հազար տարվա պատմությունամբ, ավանդություններով, սրբություններով, և Մենք չենք կրնար շարժիլ այս կամ այն հովիբերն: Աշխարհական այլևայլ կազմակերպությունները— կարևորը անունները չեն— այսօր մեկ բան կըսեն, վաղը ուրիշ բան և մյուս օրն ալ ճիշտ հակառակը կընան ըսել: Մենք չենք կրնար առաջնորդվիլ այսպիսի անցողական ընուլթ ունեցող կազմակերպության թելադրություններով: Հայաստանայց Եկեղեցին իր ամբողջության մեջ պետք է մնա մեկ և անբաժանելի, և իր կյանքը շարունակե անկախ ամեն տեսակի կողմնակի անհարազատ ազդեցություններէ:

Այս սկզբունքն է, որ Մենք և մեր բոլոր եպիսկոպոսները պաշտպանեցինք և պիտի պաշտպանենք: Վստահ ենք, որ բոլորը մոտ ապագայի մեջ պիտի անդրադառնան և պիտի թողուն, որ Եկեղեցին իր ներքին խաղաղությունը գտնե, անոր մարմինը իր բոլոր

անդամներով, և սիրո միությունը ի Քրիստոս: Եվ Մենք Մեր ծրագիրները, Մեր շինարար զուտ հոգևոր ծրագիրները պիտի կարողանանք գործադրության մեջ դնել բոլորի աշխատակցությամբ, բոլոր Աթոռներու գործակցությամբ» («Ուղևորություն», էջ 291):

Անթիլիասի ողբերգությունն տխուր դերանախանքներ, քար դրած իրենց խղճի վրա, չսեցին վեհափառ Հայրապետի նաև այս կոչը: Արտարև, «տակալին ուշ չէ ուղիղ և արդար ճանապարհ մը գտնելու Կիլիկիո Աթոռին մեջ ստեղծված տանգնապը դարմանելու և խաղաղություն ստեղծելու համար»:

Մայր Աթոռ վերադառնալուց հետո էլ Վեհափառ Հայրապետը, թեև չափազանց կտանված Մայր Աթոռի և ներքին թեմերի հետ կապված կազմակերպական աշխատանքներով և վանական-եկեղեցական վերանորոգման ու շինարարական հարցերով, այնուամենայնիվ, որպես Հայ Եկեղեցու Գերագույն Պետ, շարունակում էր մտահոգությամբ հետևել Անթիլիասի տանգնապի առիթով ստեղծված կացություն և դրանից բխող իրադարձություններն ընթացքին: Անթիլիասում ներքին համերաշխությունը դանդաղում էր և նույնիսկ նորանոր բարդություններ սպառնում էին խորացնելու երկփեղկումն ու պառակտումը Եկեղեցու և ժողովուրդի ծոցում:

Վեհափառ Հայրապետը խորապես մտահոգված էր Անթիլիասի մեջ ստեղծված վտանգավոր կացությամբ և ընդառաջելով Տ. Զարեհ սրբազանի անձնական խնդրանքներին, կատարված Տ. Եղիշե սրբազանի միջոցով, առաջինը Փարիզ ապրիլ 6 թվակիր նամակով և երկրորդը՝ էջմիածին, հունիս 4 և 6 թվակիր նամակներով և քերմապես՝ փափագելով որ կարելի փութով համաձայնություն գոյանա երկու կողմերի միջև և խաղաղությունը վերահաստատվի Կիլիկյան ալեկոծ Աթոռում և Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնի և մեր նվիրապետական մյուս Աթոռների միջև ամրապնդվեն քրիստոնեական սերն ու միությունը և «շատ հավանաբար հաշտությունը աղվոր արարելով մը պսակելու մտադրությամբ» («Հասկ», 1959 թ. օգոստ. սեպտ., էջ 319), հունիսի 9 թվակիր հեռագրով, ուղղված կաթողիկոսական տեղապահ Տ. Խորեն եպիսկոպոսին, Վեհափառ Հայրապետը Ս. էջմիածին էր հրավիրում երկու ընդիմադիր կողմերն ու Կիլիկյան բոլոր եպիսկոպոսները.

«Գոհունակությամբ ստացանք Եղիշե արքեպիսկոպոսի հեռագիրը Զարեհ սրբազանի խնդրանքով: Որպեսզի համաձայնությունը իր լրումին հասնի, Ս. էջմիածին կհրավիրենք Աթոռի եպիսկոպոսները և

կողմերու աշխարհական ներկայացուցիչները առանց խտրութեան: Յանկալի կգտնենք օծումը կատարել էջմիածնի Տաճարին մեջ համազգային ընդհանուր համերաշխութեամբ և ուրախութեամբ, առանց որ այդ պարտադիր նախընթաց մը հանդիսանա ապագայի համար:

Կոչ կընենք բոլորիդ, Ս. Աթոռիդ միաբանութեան և ժողովուրդին, սիրո և միութեան ոգիով առաջնորդվիլ ի շահ Ս. Եկեղեցւոյս և Ազգիս Հայոց. («էջմիածին», 1956 թ. հունիս, էջ 8—9):

Այս հեռագրի բովանդակութեան մասին ի գիտութիւն տեղեկացվեց նաև Կոստանդնուպոլսի ամենապատիւ Պատրիարք Հոր, Երուսաղեմի Պատրիարքական տեղապահին, Հարավային Ամերիկայի հայոց Հայրապետական պատվիրակի և Ֆրանսիայի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Սիոն արքեպիսկոպոսին, Արևմտյան Եվրոպայի հայոց Հայրապետական պատվիրակ և Ֆրանսիայի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Սերովրե եպիսկոպոսին, Հյուսիսային Ամերիկայի հայոց Արևելյան թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոս Գալֆայանին և Եգիպտոսի թեմի առաջնորդ գերաշնորհ Տ. Մամբրե արքեպիսկոպոս Սիրունյանին:

Վեհափառ Հայրապետի այս հաշտարար վերաբերմունքը և Անթիլիասի տագնապի լուծման համար առաջարկած այս իմաստուն կերպը բոլորի կողմից ընդունվեց մեծ գոհունակութեամբ և երախտագիտութեամբ: Գարեգին Պատրիարքը, թարգմանը հանդիսանալով հասարակաց գոհունակութեան, զգացմունքի և լավատեսութեան, հունիսի 13-ին հեռագրում էր Վեհափառ Հայրապետին:

«Մայր Աթոռի հեռագիրը Անթիլիասի խնդրի վերաբերմամբ մեծ գոհունակութիւն և ուրախութիւն պատճառեց ամենուր: Լուծման իմաստուն կերպ եր առաջարկած: Հուսով ենք, թե հրավիրյալներն ալ իմաստութիւն կունենան ընդունելու պատվաբեր հրավերը: Եթե համաձայնութիւն գոյանա և Աստված կամենա, ես ևս կփափագիմ ուխտի գալ Ս. էջմիածին («էջմիածին», 1956 թ. հունիս, էջ 9):

Այնպես էր թվում, որ շուտով Մայր Աթոռի այս իմաստուն առաջարկութեամբ կվերահաստատվեն ցանկալի խաղաղութիւնը, գործակցութիւնը և համերաշխութեան ավանդական ոգին՝ նվիրապետական Աթոռների միջև:

Դժգոհ էին միայն Անթիլիասի տագնապի տխուր դերակատարները:

Հակառակ Մայր Աթոռի և Վեհափառ Հայրապետի բարյացականութեան և զիջողութեան, Կիլիկիայի Աթոռի ընդդիմադիր երեք

եպիսկոպոսները՝ Զարեհը, Խորենը և Ղեվոնդը, որոնք գտնվում էին քաղաքական տեսական ճնշման ներքե, մերժեցին նորից Ս. էջմիածնից երկարած հաշտարար բարի ձեռքը:

Իր հունիս 16 թվակիր հեռագիր-պատասխանով տեղապահ Խորեն եպիսկոպոսը տեղեկացնում էր Վեհափառ Հայրապետին:

«Ստացանք Վեհափառութեանդ 9 հունիսի հեռագիրը: Խորապես կցավինք, որ առաջարկութիւններն անընդունելի են: Օծումը տեղի պիտի ունենա Անթիլիասի Մայր Տաճարին մեջ: Ի նշան և ի պահպանութիւն Հայաստանայց Ս. Եկեղեցւոյ միութեան, կիսորենք հրահանգել Ձեր սրբազան եպիսկոպոսներուն՝ բերել իրենց մասնակցութիւնը օծումին»:

Հունիս 9 թվակիր հեռագիրը, գրում է «Հասկ»-ում Անթիլիասի մոտ կանգնած մտավորականներից մեկը՝ Բ. Եղիայանը, «ոչ միայն անընդունելի էր, այլ անհանդուրժելի Զարեհ եպիսկոպոսի կողմնակիցներուն համար, որոնք անգամ մը ևս այս բարի հրավերը մեծ առիթ մը նկատեցին նոր մեղադրանքներու և փոխվեցին: Խորեն եպիսկոպոս անգամ մը ևս մերժել ստիպվեցաւ էջմիածնէն եկած հրավերը» («Հասկ», 1959 թ. օգոստ.-սեպտ., էջ 319:— Ընդգծումը խմբագրութեանն է):

Եթե Զարեհ, Խորեն և Ղեվոնդ սրբազանները ի մտի ունենային միայն Հայ Եկեղեցւոյ շահը, Անթիլիասի տագնապի մեջ պիտի որդեգրեին ավելի ինքնուրույն, իրապես իմաստուն և շինարար ուղղութիւն՝ ազատ մնալին ազդեցութիւններից, ի նպաստ տագնապի լուծման, քան թե բորբոքին հարցը, խանգարելով տագնապի խաղաղ լուծման բոլոր հնարավորութիւնները:

Գարեգին Պատրիարքը շատ ճիշտ կերպով արտահայտել է այն միտքը, որ «խոնարհ և իմաստունորեն վճռական կեցվածք մը ընտրելիին կողմն» պիտի խնայեր Աթոռին այդ ցավալի և ոչ պատվաբեր երևութիւնները:

Ահա թե ինչու երբեք փոքր չէ Հայ Եկեղեցու, հայ ժողովուրդի և պատմութեան դաստաստանի առաջ պատասխանատվութիւնը Զարեհի, Խորենի և Ղեվոնդի: Տ. Խորեն եպիսկոպոսի բացասական այս պատասխանից հետո էլ, սակայն, Վեհափառ Հայրապետը, միշտ լավատես և շինարար ոգով առաջնորդված, հունիս 22-ին մի երկրորդ հեռագիր ևս հղեց տեղապահ Խորեն եպիսկոպոսին, ընդառաջելով Անթիլիասի Մայր Տաճարում կաթողիկոսական օծումը կատարելու նրա ցանկութեան:

«Ի սրտեք ըզձալով, որ Տանն Կիլիկիոյ Աթոռը վերագտնե իր ներքին խաղաղու-

թյունը մեր Ս. Եկեղեցվո միության ռզիին մեջ, և որպեսզի կողմերը համաձայնության հանգին, Ս. էջմիածին կհրավիրենք Աթոռիդ եպիսկոպոսները և կողմերու աշխարհական պատվիրակները առանց խտրության, օծումը հետագային կատարելով էջմիածին կամ Անթիլիաս: Կոչ կընենք Ձեզ և բոլորին՝ շմբոթել եղբայրական սիրո հրավերը, որ կուզա Հայաստանյայց Եկեղեցվո Մայր Աթոռ Ս. էջմիածնեն:

Անթիլիասը այս անգամ նույնիսկ Վեհափառ Հայրապետի հունիս 22 հեռագրին պատասխանելու բարոյական քաջությունը շունչեցավ:

Անթիլիասին մեռում էր լոկ և դավել:

Դավով սնված ուղեղները, կամ, Ս. Գարեգին պատրիարքի դիպուկ բացատրությանմբ, «գրգռող շողացող մթերք ունեցող աչքերը», Վեհափառ Հայրապետի այդ հրավերի մեջ փորձել են տեսնել «նոր դավ»: «Ողբալի մտայնություն, որուն պատասխանատվության ծանր բեռը կիյնա ամենն առաջ Զարեհ սրբազանին վրա»:

Ըստ «Հասկ»-ի վկայության (1959 թ. օգոստ.-սեպտ., էջ 301), այնուամենայնիվ Անթիլիասում «առաջին բանակցությանց ձախողությունն հետո (հունիս 9-ի հեռագիր) կրկին ջանք թափեցին, որպեսզի վերահաս խզումը չկատարվի, Հայաստանյայց Եկեղեցին չփոթորկի...»:

1956 թվականի հունիսի 15-ից հետո, «բացարձակ գաղտնապահության մեջ», առաջ են տարվում համերաշխության աշխատանքները «Կիլիկյան եպիսկոպոսներու կողմն ստորագրվելիք համաձայնագրի մը հիման վրա» («Հասկ», էջ 301): Մինչ այդ հրապարակ են իջնում նաև մի շարք սրտացավ ազգայիններ, «ավելի հանդարտ անկյուններու մեջ» («Հասկ», 1959 թ. օգոստ.-սեպտ., էջ 319) աշխատելու «փոխադարձ զիջումի և հաշտության համար, առանց, այսուհանդերձ, մեծ հաջողության», որովհետև, ըստ նրանց վկայության, «քաղաքական կացությունը արմատացած էր» Անթիլիասում («Հասկ», էջ 311):

«Այս պայմաններու մեջ, դաշնակցականները մտածեցին, թե ամեն ինչ իրենց ի նպաստ էր, և պահանջեցին, որ Ազգային ընդհանուր ժողովը նիստի հրավիրվի: Հեռագրեր ղերվեցան և անդամները սկսան հավաքվիլ: Դժվար էր մեղի համար կասեցնել պաշտոնական նիստի գծով ստեղծված աճապարանքը: Զարեհ, Խորեն և Ղևոնդ եպիսկոպոսները համոզեցինք, որ անհամբերության հետևանքները լավ չեն ըլլար և կըրնան մեկ կուսակցության տիրապետության ներքև իյնալ: Մյուս կողմն, նույնքան տրեք-

նաչան աշխատանք տարինք համոզելու համար ընդիմադիր եպիսկոպոսները, որ համաձայնության մը գան Զարեհ եպիսկոպոսի հետ: Մտածեցինք, որ եթե միություն կարենանք ստեղծել եպիսկոպոսներու միջև, կարենանք հուսալ, թե համաձայնության ատեն կրնանք հուսալ, թե համաձայնությունը կտարածվի ավելի լայն շրջանակներում, և վերջապես աշխարհական կուսակցություններու» («Հասկ», 1959 թ. օգոստ.-սեպտ., էջ 319—320):

Ահա այսպիսի մտայնությանց մեջ և այսպիսի պարագաների տակ, «երկար վիճաբանությունների և տարաձայնությունների հետո», պատրաստվում է մի համաձայնագիր Կիլիկյան եպիսկոպոսների միջև, որպես «միակ լուծումն տխուր կացության»:

Հունիսի 23-ին, Կիլիկյան հինգ եպիսկոպոսներ՝ Ս. Խադ, Ս. Զարեհ, Ս. Դերենիկ, Ս. Խորեն և Ս. Ղևոնդ, ստորագրում են համաձայնագիրը: Միայն Ս. Փառեն սրբազանը մերժում է ստորագրել հիմնական մի շարք վերապահումներով և հետևյալ առարկույթով:

«Սրբազան եղբարք, Կիլիկիո կաթողիկոսության եպիսկոպոսական դասու համաձայնագիրը այն ատեն միայն ինձի ընդունելի կրնա ըլլալ, եթե համապատասխան ըլլա իր ընդհանուր ոգիով Կահիրեի եպիսկոպոսական ժողովի համաձայնագրին»:

Ընդհանուր այդ ոգին այն ատեն պահված կըլլա երբ ընդունինք:

Ա.— Որ 10 հոգինոց վարչությունը երկու տարվան համար կազմված, դառնա Գերագույն մարմին, իսկ իրմե բխած 1941-ի Կանոնագրին վերամշակման և վերաքննության հանձնախումբը իր կատարած աշխատանքին արդյունքը ներկայացնեն սույն տասը հոգինոց վարչության առ ի վավերացումն:

Բ.— Օծումը ասկե հետո ընել հավանությանմբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի»:

Ահա վեց կետերից բաղկացած և սկզբում Կիլիկյան եպիսկոպոսական դասի կողմից ընդունված հունիս 23-ի Համաձայնագիրը:

«Նկատելով, որ 1956 փետրվարի 20-ին, Անթիլիասի մեջ կատարված կաթողիկոսական ընտրության շուրջ հարուցվեցան վեճեր և անհամաձայնություններ, և դանոնք հարթելու համար բանակցություններ և խորհրդակցություններ տեղի ունեցան նախ Կահիրեի մեջ Եպիսկոպոսական դասուն կողմն, նախագահությամբ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Նորին Ս. Օծություն Ս. Ս. Վազգեն Ա-ի և ապա Իր ներկայացուցիչ Երուսաղեմի պատրիարքական տեղապահ գերաշնորհ Ս. Եղիշե սրբազանի և հուսկ ապա Կիլիկյան եպիսկոպոսներու դասին կողմն:

Հայաստանյայց եկեղեցվո միասնության պահպանման և նվիրատվական աթոռներու համերաշխ գործակցության համար, մենք, Կիլիկիո Կաթողիկոսության եպիսկոպոսներս— հետ երկար խորհրդակցությանց, կհայտարարենք:

Ա. Ս. Էջմիածնի և Կիլիկիո Կաթողիկոսության փոխադարձ հարաբերությանց մասին հետևյալ համաձայնագիրը կազմեցինք, ըստ ոգվույն նկատի ունենալով Կահիրեի մեջ մարտ 5—8 թվականին Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, Նորին Ս. Օծուխուն Տ. Տ. Վազգեն Ա-ի նախագահությամբ գումարված Եպիսկոպոսական ժողովին առաջարկները:

1) Նկատի ունենալով, որ Կիլիկիո Կաթողիկոսական Ս. Աթոռը Հայաստանյայց եկեղեցվո մեկ անբաժան մասը կկազմե, Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը կընդունի ի հոգևորս դավանական, վարդապետական և ծիսական գերագահությունը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության՝ պահելով իր վարչական անկախությունը:

2) Կիլիկիո Կաթողիկոսության ընտրության կմասնակի Մայր Աթոռը երկու ձայնով, մեկ եկեղեցական և մեկ աշխարհական, իսկ օծման կհրավիրվի նախագահելու Ամենայն Հայոց Հայրապետը կամ կմասնակցի իր ներկայացուցիչով: Փոխադարձաբար Ամենայն Հայոց Հայրապետի ընտրության Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը կմասնակցի երկու ձայնով, մեկ եկեղեցական և մեկ աշխարհական, պահելու համար Հայաստանյայց եկեղեցվո միությունը:

3) Կիլիկիո Կաթողիկոսությունը, ըստ եկեղեցական իրավանց, իրեն ենթակա թեմերուն համար միայն եկեղեցականներ ձեռնադրե. իր թեմերեն դուրս էջմիածնական վիճակներուն համար եկեղեցականներ կղրվեն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կամ անոր իրավասության ենթակա թեմի առաջնորդի հավանությանմբ, և ասիկա փոխադարձաբար:

4) Կիլիկիո Կաթողիկոսը պիտի չթույլատրե իր թեմերեն դուրս որեւէ թեմ կամ հատված կապելու Կիլիկյան Աթոռին:

5) Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի անվան հիշատակությունը ի ժամ սուրբ պատարագի կկատարվի Հայաստանյայց եկեղեցիներուն մեջ անխտիր, և Հայրապետական մաղթանք՝ հանուն Ս. Էջմիածնի և Ընդհանրական Հայրապետին: Պիտի կատարվի նաև անվան հիշատակություն Կիլիկիո Կաթողիկոսին էջմիածնական թեմերուն մեջ:

Բ. Կիլիկիո Կաթողիկոսության տեղապահը, համախորհուրդը Կիլիկյան եպիսկոպոսական դասի հետ, միաձայնությամբ կկազմե երկու տարվան շրջանի մը համար նշանակովի Ազգային կեդրոնական վարչությունը՝

մը՝ բաղկացած հինգ եկեղեցական և հինգ աշխարհական անձեր: Հիշյալ նշանակովի վարչության անդամներեն որեւէ մեկուն կամ ամբողջին հրաժարովի պարագային դարձյալ եպիսկոպոսական դասը նշանակովի կվերականգմե վարչությունը:

Նշանակովի Ազգային կեդրոնական վարչության պարտականություններն են.

1) Տնօրինում Կիլիկյան թեմերու ազգային եկեղեցական և վարչական գործերուն:

2) Վերաքննություն և վերամշակում 1941-ին խմբագրված Կիլիկիո հայոց կանոնադրության, վերոհիշյալ կեդրոնական վարչության կողմե նշանակված իրավագետ և ձեռնհաս հանձնախումբի մը կողմե:

Գ. Վերոհիշյալ Ազգային կեդրոնական վարչության շրջանի լրանալեն ետքը վերաքննված և վերամշակված 1941-ի Կիլիկիո Կաթողիկոսության կանոնադրությունը, խմբագրված՝ համաձայն Հայաստանյայց եկեղեցվո ոգվույն, սկզբունքներուն և կանոններուն ու պատշաճեցված՝ Կիլիկյան թեմերուն տեղական պայմաններուն, կներկայացվի սույն վերամշակված կանոնադրության տրամադրությանց համաձայն լրացուցիչ ընտրություններով կազմված Ազգային ընդհանուր ժողովին, որ հետ քննության դայն կհղե Կիլիկիո Կաթողիկոսին ի վավերացումն:

Դ. Կիլիկիո Կաթողիկոսության վանական բոլոր գործերու կարգապահությունը և մատակարարումը կկատարվին Միաբանական Տնօրեն ժողովի սահմանյալ կանոններուն համաձայն: Միաբանական ներքին կանոնագրի վերաքննությունն ու վերամշակումը պիտի կատարվի Միաբանական ընդհանուր ժողովեն ընտրված հանձնախումբի մը կողմե, որ հետ վերաքննության դայն կներկայացնե Միաբանական ընդհանուր ժողովին: Վերաքննված կանոնադրությունը կհղվի Ս. Կաթողիկոսին ի վավերացումն:

Ե. Կիլիկյան եպիսկոպոսական դասը վերոհիշյալ հոգվածներուն անթերի գործադրությունը հանձն առած, և ճշտած ըլլալով Ս. Էջմիածնի և Կիլիկյան Աթոռի փոխհարաբերությունները, համապատասխան Կահիրեի Եպիսկոպոսական ժողովի առաջարկներուն, կորոշե բարձրապատիվ Տ. Զարեհ սրբազանի կաթողիկոսական օծումը կատարել հառաջիկա հուլիս 22-ին, հետ գործադրության կազմությունը կեդրոնական վարչության, գումարում Միաբանական ընդհանուր ժողովի— վերոհիշյալ հոգվածներու տրամադրությանց, Անթիլիասի Մայր Տաճարին մեջ:

2. Սույն համաձայնագիրը Կիլիկյան եպիսկոպոսական դասուն, կամատուցվի Ամենայն Հայոց Հայրապետին, խնդրելով որ իր ներկայացուցիչը ղրկե Կիլիկիո կաթողիկոսի օժման:

Միանգամայն այս համաձայնագիրը կհայտարարենք առ ի գիտութիւն Հայաստանայաց Եկեղեցւոյ նվիրապետական և առաջնորդական մյուս Աթոռներուն, Կիլիկիո միաբանութեան անդամներուն, Կիլիկյան թեմերու ժողովականներուն և հավատացյալ հայ ժողովուրդին, աղոթելով վասն խաղաղութեան աշխարհի և անասան միութեան Ազգիս Հայոց և Հայաստանայաց Ս. Եկեղեցւոյն:

Մայր Աթոռ լուր չունի «1956 թվականի հունիսի երկրորդ կեսին սկսյալ բացարձակ զաղտնապահութեան մեջ» և «հանդարտ անկյուններու մեջ» պատրաստվող այդ համաձայնագրից:

Ընդդիմադիր հայ մամուլը այդ համաձայնագիրը որակում է նոր ծուղակ, ճանապարհ պատրաստելու համար օժման հանդիսին: «Դիր զմեզս ի վերայ մեղաց»:

«Զարթոնք» օրաթերթը, իր հունիս 26-ի համարում, բացատրելով Ազգային ընդհանուր ժողովի հետաձգման պատճառները, գրում էր.

«...Արդ, այս «կարևոր աշխատանքներուն» հետ կապ ունեին ժողովուրդին մեջ համառ կերպով շրջան ընող այն գրույցները, ըստ որոնց խաղ և Դերենիկ սրբազանները բանակցութեան ձեռնարկեր են Զարեհ, խորեն և Ղևոնդ սրբազաններուն հետ, իբրև թե ազգային-եկեղեցական տագնապի բարվոք լուծում մը տալու առաջադրութեամբ: Այսօր կանխահա կգտնենք տակավին՝ անդրադառնալու այս հարցի ներքին ծալքերուն: Սակայն տեղին կգտնենք հոս զգուշացնել խաղ և Դերենիկ սրբազանները, որոնք հոնք շինելու տեղ աչք չհանին և մանավանդ ծուղակի մեջ շինան, ինչպես ինկան կաթողիկոսական տեղապահին վերջին ընտրութեան առթիւ, երբ խորեն եպիսկոպոսը զիրենք խաղի բերավ: խաղ և Դերենիկ եպիսկոպոսները պետք չէ մոռնան, թե իրենք իրավասութեամբ չեն ստացած որեւէ մեկեկն՝ հանձնառութիւն ստանձնելու հանուն Ս. էջմիածնի եպիսկոպոսական ժողովին և Միաբանական ընդհանուր ժողովին և ժողովուրդին: Կհուսանք որ կանգնողառան կացութեան ծանրակշիռ հանգամանքին, և անդառնալիս սխալներ չեն գործեր»:

Իր հերթին «Արարատ» օրաթերթը, իր հունիս 26-ի համարում, խորհրդածութիւններ անելով համաձայնագրի մասին, գրում էր հետևյալը. «Այս բոլորի նպատակն է

խաբկանքի վերջին փորձը հաջողցնելով, շրջապատը օժելու մասնակից դարձնել խաղ և Դերենիկ սրբազանները՝ որոնք փորձեր և փորձառութիւններ ետք միամտութիւնը կունենան ժողովներու մասնակցի, տարվելով մութին մեջ խաբեբաներու պատրաստած և անոնց հավատարիմ գործակալ խորեն եպիսկոպոսի խաբեութենէն: Այս առթիւ զգուշացնենք գերաշնորհ խաղ և Դերենիկ սրբազանները, որ այս անգամ ալ շինան ծուղակը դավադիրներուն, որոնք կետ նպատակի ըրած են ազգային համերաշխութեան, Հայ Եկեղեցւոյ միասնականութեան մասին փորձ ձախողցնել և դաշնակ տիրապետութիւնը հավերժացնել: Կաթողիկոսաբանն ենք: Եթե խաղ և Դերենիկ սրբազանները նման սխալի մեջ իյնան, պատասխանատու կմնան հայ ժողովուրդի դատաստանին առջև, որմէ խուսափելու ոչ մեկ ինքնարդարացում չի կրնա ըլլալ: Համաձայնութիւնը եթե անհրաժեշտ է, նախ Եկեղեցւոյ, ապա ժողովուրդի միասնականութեան գծով պետք է գա, ալլապես մասնակի համաձայնութիւններ ալիւի կխորացնեն ստեղծված կացութիւնը»:

Իրոք, հետագա դեպքերը ցույց տվեցին, թե ուղիղ էին Փառեն սրբազանի արի կեցվածքը և վերապահումները, ինչպես նաև մամուլի հաղանգումները: Բարեբախտաբար Ս. խաղ և Ս. Դերենիկ սրբազանները անմիջապես զգալով լարված թակարդի վտանգավորութիւնը, ամսի 26-ին յուրացնում էին Փառեն սրբազանի հիմնական վերապահումները, հայտարարելով պաշտոնապես, որ «իրենց ստորագրութիւնները ի դրուր էին այն պայմանով միայն, որ էջմիածինը վավերացնէր համաձայնագիրը» («Հասկ», անդ, էջ 321):

Ընդգծենք անգամ մը ևս, թե Մայր Աթոռ և Վեհափառ Հայրապետ լուր չունին այդ համաձայնագրից:

Այժմ մի քանի բառով անդրադառնանք 23 հունիսի «բացարձակ զաղտնապահութեան և ավելի հանդարտ անկյուններու» մեջ պատրաստվող այդ համաձայնագրին:

«Հասկ»-ը (1959 թ. օգոստոս-սեպտ., էջ 301—322), որ երկար էջեր է նվիրել Անթիլիասի տագնապի լուծելու համար կատարված մի շարք ոչ պաշտոնական և որեւէ հանգամանքից զուրկ, թեև սրտացավ և գնահատելի բանակցութիւններին և թղթակցութիւններին, բայց մի տող անգամ չի գրի Մայր Աթոռի կողմից կատարված առաջարկներին մասին: Օրինակ՝ հետաքրքիր էր իմանալ, թե Անթիլիասը ի՞նչ պատճառաբանութեամբ մերժեց հունիս 9-ի հեռագիրը և չպատասխանեց Վեհափառ Հայրապետի հունիս

22-ի հեռագրին: Ինչո՞ւ համար տեղապահ՝ Տ. Խորենն եպիսկոպոսոս հեռագրում էր. «Խորապես կցավինք, որ առաջարկությունները (Մայր Աթոռի) անընդունելի են»:

Այնուամենայնիվ ինչպե՞ս է ինչո՞ւ պետք է բացատրել մետասաներորդ ժամում Անթիլիասի «փոթկոտությունը» համաձայնագիր գոյացնելու, երբ սխառմատիկաբար նախապես մերժվում էին Վեհափառ Հայրապետի, եպիսկոպոսական ժողովի և այլ եկեղեցական ու աշխարհիկ անձանց համերաշխություն գոյացնելու բոլոր դիտումները: Ծատերի ցանկությունը, պարզ է, որ համերաշխություն էր և խաղաղությունը: Բայց կողմերի միջև գոյություն ունեցող անհամաձայնությունները կարող էին լուծվել միայն աստիճանաբար, քայլ առ քայլ, բայց և անկեղծ խորհրդակցություններով: Համաձայնությունը պետք է լավ պատրաստված լինի համակողմանի խորհրդակցություններով, փոխադարձ զիջումներով:

Միամտություն կլինե՞ր կարծի, որ այնքան փորձերից, պաշտոնական առաջարկներից, թղթակցություններից, ժողովական որոշումներից հետո «բացարձակ զաղտնապահության և ավելի հանդարտ անկյուններում մեջ» կատարված մի շարք խորհրդակցություններում կկարգավորվեն բոլոր հարցերը, երբ դրանք ստացել էին այնքան ծավալուն բնույթ և երբ տարակարծությունները այնքան խորն էին կողմերի միջև:

Արդարև, իրողությունն այն է, որ Վեհափառ Հայրապետը որևէ լուր չէր ունեցել այդ բանակցություններից, ոչ էլ որևէ պաշտոնական համաձայնագիր է ուղարկվել Մայր Աթոռ: Նույնիսկ կողմնակի կերպով չի առնվել Մայր Աթոռի կարծիքը այդ մասին, գեթ որպես պատշաճություն:

Դրա պայծառ ապացույցն այն է, որ Մայր Աթոռը նույն օրերին, այսինքն հունիսի 9—22-ին, անտեղյակ Անթիլիասում կատարվող հաշտարար աշխատանքների փորձի մասին, հունիսի 9-ին և ապա 22-ին հեռագրում էր Խորենն եպիսկոպոսին, բերելով նոր առաջարկներ:

Վեհափառ Հայրապետը հունիս 23-ի համաձայնագրի մասին իմացավ պատահաբար և այն էլ բանակցությունների ձախողումից հետո, երբ Նիդիշ սրբազանը Վեհափառ Հայրապետին գրած իր մի նամակում խոսում էր նաև այն մասին, որ վերջերս «հաշտության փորձ մը եղավ և ձախողեցավ»:

Նույն այդ օրերին Մայր Աթոռում ստացվեց ձախողված համաձայնագրի մեքենագրված մեկ պատճենը առանց նամակի, առանց որևէ գրության, առանց որևէ ստորագրության: Ինչպես հայտնի է, Վեհափառ

Հայրապետը այդ մասին արտահայտվել է Տ. Խորենը եպիսկոպոսի գրած նամակում, որը հրատարակվեց մամուլում:

Հունիսյան համաձայնագրի կապակցությամբ նորից եղան հակառակորդ մամուլի կողմից և Անթիլիասի թելադրությամբ անճիշտ և դիտումնավոր վերագրումներ Մայր Աթոռի հասցեին: Իբր թե հեռագիր ստացվել է Մայր Աթոռում այդ համաձայնագրի մասին, բայց որևէ պատասխան չի տրվել:

«Հասկ»-ը ավելացնում է նույնիսկ, թե հունիսի 24-ին «Խաղ արքեպիսկոպոս պատրաստած էր նաև Վազգեն Ա-ին ուղղվելիք նամակի մը սևագրություն»-ը, համաձայնագրի մեկ օրինակի հետ միասին Մայր Աթոռ ուղարկվելու համար, որպեսզի Վեհափառ Հայրապետը «իր հավանությունը հայտնե, եթե կարելի է նույնիսկ հեռագրով» (Հասկ, էջ 307):

Մայր Աթոռում չի ստացվել ոչ Խաղ արքեպիսկոպոսի նամակը և ոչ էլ որևէ հեռագիր համաձայնագրի մասին:

Այնուամենայնիվ մի պահ ընդունենք, որ Անթիլիասից մի հեռագիր ուղարկվել է Մայր Աթոռ այդպիսի լուրջ և կարևոր մի հարցի առթիվ, ինչպիսին էր հունիսյան համաձայնագիրը: Մի՞թե կարելի էր նման կարևոր և բախտորոշ մի հարցի մասին հաղորդել միայն հեռագրով: Միևնույն անհրաժեշտ էր պաշտոնական գրությամբ, հստակ բովանդակությամբ, պատասխանատու անձանց ստորագրությամբ և ժողովական որոշման արձանագրությամբ իմացնել այդ մասին Մայր Աթոռին: Այդպես է ընդունված կարգը: Ապա միաժամանակ ծագում է հետևյալ հարցը. ինչո՞ւ հունիսյան համաձայնագիրը պաշտոնապես չպետք է փոխանցվեր Մայր Աթոռ, տեղապահ Խորենն եպիսկոպոսի կողմից, որի հետ պաշտոնական հարաբերությունների մեջ էր և եղել է միշտ Վեհափառ Հայրապետը նրա տեղապահ ընտրությունից ի վեր: Դեռ ավելին. եթե իրապես անկեղծ և ռեալ էր Անթիլիասի համաձայնության գալու ցանկությունը, մի՞թե հնարավոր չէր տեղապահ Խորենն եպիսկոպոսի համար մասնավոր մի պատգամավորության գլուխ անցած, կողմերի ներկայացուցիչների և Կիլիկյան եպիսկոպոսների հետ գալ Ս. Էջմիածին, ինչպես հեռագրել էր Վեհափառ Հայրապետը հունիսի 9-ին, նման կարևոր հարցի շուրջ սպառնչկերպով խորհրդակցելու, մտքերի և կարծիքների ազատ փոխանակություն կատարելու Վեհափառ Հայրապետի հետ, և կամ դո՛ւն մի լիազոր ուղարկելու Մայր Աթոռ՝ ունենալու համար նաև Վեհափառ Հայրապետի կարծիքն ու թելադրանքը:

(Ծառումակերի)

2. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

(Պատմական գիտությունների
բեկնածու, հնագետ)

ԼՄԲԱՏԱՎԱՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

մբատավանքը գտնվում է Սուրբ-տական Հայաստանի այժմյան Արթիկի շրջանի Արթիկ քաղաքից մեկ կիլոմետրաչափ դեպի արևմուտք, բարձրավանդակի գոգավորության լանջի փոքրիկ հարթակի վրա, երբեմնի Շիրակի գավառի գեղեցիկ բնության գրկում, Դեռ հեռվից՝ կապույտ երկնքի և կանաչազարդ կամ ձյունապատ լանջերի ֆոնի վրա երևում է վառ կարմրագույն հանքաքարից կառուցված վանքի ուրվագիծը: Վանքն իր անունը ստացել է համանուն փոքրիկ շենից, որի տները ավերակների հետքերը՝ դար ու փոսերի ձևով մինչև այսօր էլ պահպանվել են վանքին կից:

Հայ հոգևոր կյանքի պատմության մեջ եղակի են այն մենաստանները, որոնց վանական կառուցվածքները բաղկացած են միայն մեկ եկեղեցուց. այդպիսին է նաև Լմբատավանքը՝ իր միակ եկեղեցու շենքով, որը վիմական արձանագրությունների մեջ հայտնի է Ս. Ստեփանոս անունով: Չնայած այն բանին, որ Արթիկի շրջանի 1948 թվականի հնագիտական հետազոտությունների ժամանակ այդ եկեղեցու արևմտյան կողմում նկատվեցին քարաշար պատերի հետքեր, որոնք հիշեցնում էին եկեղեցու արևելյան արսիղը՝ կից խորաններով, սակայն մինչև այժմ համապատասխան պեղումներ չկատարելու հետևանքով, այդ բանը վերջնականապես դեռ պարզված չէ:

Պատմական աղբյուրները ոչ մի հիշատակություն չեն պարունակում այդ մենաստանի մասին: Հայտնի չէ նաև, թե ե՛րբ է կառուցվել այն և ովքեր են եղել նրա կառուցողները: Վանքի անցյալի մասին միակ հիշատակարանները նրա վրա փորագրված արձանագրություններն են:

Այդ արձանագրությունների համաձայն, որոնք մեջ ենք բերում, ըստ հնարավորի, ժամանակագրական կարգով, ոմն Կարապետ ուխտի գալով Ս. Ստեփանոսի դուռը, տեսնում է, որ վանքը ջուր չունի և ընդառաջելով բնակիչների թախանձանքին, ջուր է բերել տալիս վանքը (արձանագրություն № 1): Արձանագրությունը տարեթիվ չունի. հավանաբար ամենահին արձանագրությունը լինի և, մեր կարծիքով, պետք է վերաբերի մինչև սելջուկյան արշավանքների ժամանակաշրջանին:

Հայոց Ուն (640, մեր թվագրության 1191) թվականը կողո մի արձանագրության մեջ ասվում է (արձանագրություն № 2), որ Տեր Բարսեղը անօրեններից գնում է վանքը և միաժամանակ վանքին է նվիրում Ցիյք գյուղը, ինչպես և վանքին է վերադարձնում ջուրը, որը դեռ հնուց նրան էր պատկանում:

Արձանագրությունից միանգամայն պարզ է դառնում, որ Լմբատավանքը նույնպես ենթարկվել է սելջուկների ասպատակություններին, որովհետև արձանագրության մեջ գործածած «անօրեն» խոսքը անկասկած վերաբերում է սելջուկներին և որ վանքն իր

կալվածներով սեփականված պետք է լինեն սելջուկ խաների կողմից: Արձանագրության մեջ հիշատակված Տեր Բարսեղը, որը, ինչպես հետո կտեսնենք, Վահրամ Պաշլուկունի իշխանի որդին է և, ամենայն հավանականությամբ, պետք է ստանձնած լինի նաև վանքի առաջնորդությունը: Իսկ դրանից էլ հետևում է, որ կաթողիկոսները, որը մինչ սելջուկյան արշավանքները հանդիսանում էր Պաշլուկունյաց տոհմի սեփականությունը, սելջուկյան արշավանքներից հետո էլ նորից դառնում է նրանց սեփական կալվածքը: Վանքին նվիրած Ցիցք գյուղը, ինչպես պարզել են հնագիտական հետազոտությունները, գտնվելիս է եղել կաթողիկոսներից կիս կիրոմետրաչափ դեպի հարավ-արևմուտք, սարահարթի վրա, այժմյան Պեմզաշեն գյուղը տանող կարճ ճանապարհի եզրին:

Շիրակ գավառի առաջնորդ և Անի քաղաքի եպիսկոպոս Գրիգոր արքեպիսկոպոսը, իր հորեղբայր Տեր Բարսեղի միջոցով կաթողիկոսությանը է նվիրում իր կողմից դրամով գնված Հայրենյաց Թաղք գյուղը (արձանագրություն № 3): Արձանագրության մեջ հիշատակված Գրիգոր արքեպիսկոպոսը նույնպես Պաշլուկունյաց նշանավոր ազգատոհմից է՝ Վահրամ Պաշլուկունի իշխանի թոռը, Ապուղումրի որդին: Այն փաստը, որ նվիրատվությունը կատարվում է Տեր Բարսեղի միջոցով, ինքնին վկայում է, որ վերջինս կաթողիկոսների առաջնորդն էր, որը նախորդ արձանագրության համաձայն վանքը գնում է սելջուկներից: Այդ արձանագրությամբ կրկին անգամ հաստատվում է, որ կաթողիկոսները հանդիսանում էր Պաշլուկունիների տան սեփականությունը: Վանքին նվիրված Հայրենյաց Թաղք գյուղը, համաձայն հնագիտական ուսումնասիրությունների, գտնվելիս է եղել այժմյան Արթիկ քաղաքից քիչ վերև, դեպի հարավ, տուֆի քարահանքերի սահմաններում: Արձանագրությունը տարեթիվ չունի, սակայն անկասկած է, որ նա նույնպես պետք է վերաբերի ԺԲ դարի վերջերին՝ 1191 թվականից հետո:

Անի քաղաքի այդ նույն եպիսկոպոս, Պաշլուկունի Ապուղումրի որդի Տեր Գրիգորը, կաթողիկոսության է նվիրում իր սեփական Արդիք գյուղը (արձանագրություն № 4): Այդ արձանագրությունը նույնպես տարեթիվ չունի, ամենայն հավանականությամբ այն պետք է վերաբերի ԺԲ դարի վերջերին կամ ԺԳ դարի սկզբներին: Արձանագրությունից հավանական է դառնում, որ Տեր Բարսեղը արդեն մահացած պետք է լիներ և վանքին առաջնորդ եղած լիներ մեկ ուրիշը: Վանքին նվիրված Արդիք գյուղը ներկայիս Արթիկ քաղաքն է:

Բշտկա թոռներ Գրիգոր և իր եղբայրները կաթողիկոսության է նվիրում Մուսեփանոսին են նվիրում Սառնաղբյուր գյուղը՝ Մուսեփանոսի վանահայրության և նրա եղբայրակից (վանքի միաբանության անդամներ) Առաքելի ու Վարդանի ժամանակ (արձանագրություն № 5): Այդ արձանագրությունը, որը նույնպես տարեթիվ չունի, պետք է փորագրված լինի ԺԳ դարի առաջին տասնամյակում և, որ Մուսեփան պետք է փոխարինած լինի Տեր Բարսեղին: Վանքին նվիրված Սառնաղբյուր գյուղը, ինչպես առիթ ենք ունեցել ցույց տալու մեր մի այլ աշխատության մեջ (տես «Եմիածին» ամսագիր, 1956 թ. № 8—9), գտնվելիս է եղել այժմյան Արթիկի շրջանի Հառիճ գյուղից ու Հառիճա վանքից մեկ ու կես կիրոմետրաչափ դեպի հարավ, սարահարթի վրա, ձորանցքի մոտ:

Ամիր սպասալար Զաքարեն կաթողիկոսության է նվիրում Ցիցք գյուղը՝ իր լեռներով, դաշտերով ու ջրով (արձանագրություն № 6): Արձանագրությունը տարեթիվ չունի, բայց որովհետև Զաքարեն վանքն սկսվել է 1213 թվականին, ապա այդ արձանագրությունը պետք է փորագրված լինի մինչև 1213 թվականը և 1191 թվականից ոչ շուտ, քանի որ այդ թվականին Տեր Բարսեղը նույն Ցիցք գյուղը նվիրում է կաթողիկոսին: Արձանագրության ժամանակը, մեր կարծիքով, պետք է համարել ԺԳ դարի առաջին տասնամյակի վերջերը: Արձանագրությունից հետևում է, որ այդ ժամանակ կաթողիկոսները իր կալվածներով այլևս չէին կազմում պաշլուկունիների սեփականությունը. այլ նրանք պատկանում էին Հյուսիսային Հայաստանի նոր տերերին՝ Զաքարյան իշխաններին:

Ոմն Սիմոն, Մատուրի որդին, իր բաժին այգին նվիրում է կաթողիկոս Ս. Ստեփանոսին (արձանագրություն № 7):

Մետրե Բարսեղը իր բաժին այգին տալիս է Ս. Ստեփանոսին (արձանագրություն № 8):

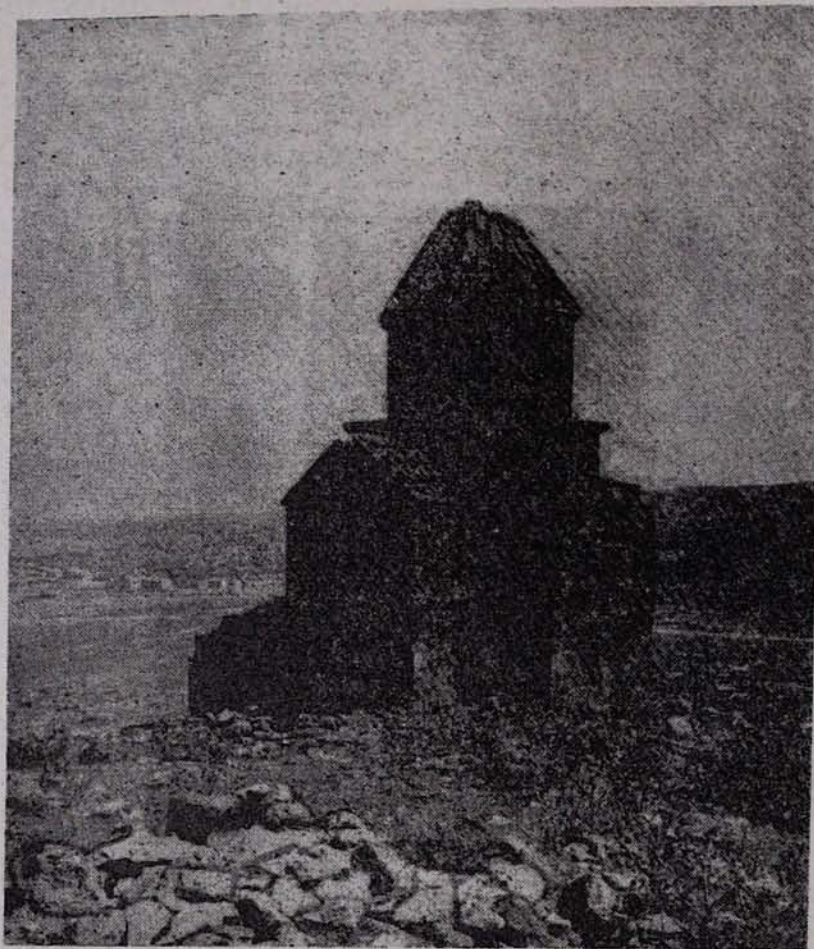
Ոմն իշխան 1251 թվականին իր հնձանը վաճառում է կաթողիկոսին Ս. Ստեփանոսի սպասալար (հավանաբար վանքի առաջնորդը) Խաչատուրին (արձանագրություն № 9):

Գրիգոր արքեպիսկոպոսի ընդարձակ արձանագրության վերջում հետագայում ավելացրած «զեբջանիկ հայր զԱռաքելալ...» ամենայն հավանականությամբ Բշտկա թոռների արձանագրության մեջ հիշատակված վանքի միաբանության անդամ Առաքելը պետք է լինի: Ուստի 1191 թվականից մինչև 1251 թվականը հայտնի են դառնում իրար հաջորդող կաթողիկոսների հետևյալ առաջնորդները՝ Բարսեղ, Մուսեփան, Առաքել և Խաչատուր:

Բացի վերը մեջբերված ինը արձանագրություններից, հուշարձանի վրա կան էլի մի քանի փոքր արձանագրություններ, որոնք խիստ հողմահարված, քայքայված լինելու պատճառով անընթեռնելի են: Մի ուրիշ, սև ներկով գրած ընդարձակ արձանագրություն էլ եղել է եկեղեցու ներսում, արևելյան արևի դիմացի հյուսիսային պատի ծեփի վրա, որից առանձին աննշան հետքեր են պահպանվել:

Սրանցով ավարտվում են վանքի վիժագրությունները և նրա մասին եղած հիշա-

վերջին՝ № 9 արձանագրությունը որոշակի կերպով ցույց է տալիս, որ 1251 թվականին դեռ կանգուն և շեն էր լմբատավանքը: Դրանից հետո նրա պատմությունը ծածկված է թանձր խավարով: Այնուամենայնիվ մի բան պարզ է ու հասկանալի, որ լմբատավանքը նույնպես, ինչպես Շիրակի ու Հայաստանի մյուս զավառների վանքերը, խիստ կերպով տուժեց մոնղոլական արշավանքների ժամանակ, քայքայվեց ու ամայացավ և այդ վիճակում էլ մնաց ու հասավ

ԼՄՐԱՏԱՎԱՆՔԻ Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՄԻՆՁ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԸ

տակությունները կատարված հնագիտական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նա հիմնական վերանորոգման ու որոշ փոփոխությունների և լրացումների է ենթարկվել, որոնք ամենայն հավանականությամբ կատարված պետք է լինեն ԺԳ դարի առաջին քառորդում, Ջաքարյան իշխանների կողմից:

մինչև մեր օրերը, մինչև սովետական կարգերի հաստատումը Հայաստանում:

Սովետական իշխանության տարիներին մեծ աշխատանքներ են կատարվել լմբատավանքի միակ եկեղեցուն՝ ճարտարապետական այդ հոյակապ կոթողի պահպանության և ուսումնասիրության ուղղությամբ: 1955 թվականին նախատեսվող հիմնական վերանորո-

գումների կապակցությամբ, 1954 թվականին անհրաժեշտ պեղումներ և լրացուցիչ ուսումնասիրություններ են կատարվել վանքի նկատմամբ, իսկ նշված ժամկետում ամբողջ

շուվին ավարտվել են հուշարձանի հիմնական վերանորոգման ու բարեկարգման աշխատանքները (այդ մասին ավելի մանրամասն կանդրադառնանք նկարագրությունների բաժնում):

ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

Այն կապակցությամբ, որ 1955 թվականին նախատեսվում էր հիմնական վերանորոգման ենթարկել կաթողիկոսական Ս. Ստեփանոս եկեղեցին, 1954 թվականին ան-

շերտի հաստությունը հասնում էր մինչև երկու մետրի:

Երկու շաբաթ տևող պեղման աշխատանքներից հետո պարզվեց հետևյալը.

ԼՄԲԱՏԱՎԱՆՔԻ Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒՄԻՑ ՀՆՏՈ

հրաժեշտ եղավ որոշ պեղումներ կատարել հուշարձանի նկատմամբ, որովհետև նրան մոտիկ գտնվող վանական միաբանության և շինականների բնակելի շենքերը քանդվելով մեծ չափով ծածկել էին եկեղեցու պատերի արտաքին երեսը, մանավանդ արևմտյան ու հարավային կողմերից, ուր փլվածքների

1. Եկեղեցու արևմտյան խաչքնի հարավային պատին կից բացվեց մի ուրիշ խորան՝ խաչքնի հյուսիսային պատին կից խորանի նմանությամբ: Պահպանվել էին խորանի պատերի ստորին երկու քարաշարերը, շարված կարմրագույն տուֆի սրբատաշ քարերով, իսկ ներսում, հողաշերտից հայտ-

նաբերված գողացվոր տաշված քարերը հաստատում էին, որ նա ունեցել է թաղակապ ծածկ:

2. Եկեղեցու արևմտյան կողմում, մուտքից հարավ, պատի ամբողջ երկարությամբ, բացվեց խաչարձանների ընդհանուր պատվանդանը՝ պատի ձևով, որի վրա պահպանվել էին երկու խաչքարերի ստորին մասերը՝ իրենց պատվանդանների հետ:

3. Եկեղեցու հյուսիսային կողմում, պատից մեկ մետր հեռու բացվեցին մի փոքրիկ կառուցվածքի մնացորդներ՝ սալահատակը և պատերի հիմքերը, որը հավանաբար պետք է դամբարան եղած լինի:

4. Այդ նույն հյուսիսային կողմում, գետնի մակերևույթից կես մետրաչափ խոր, բացվեց անասունների աղբի հավասար հաստությամբ շերտ, իսկ եկեղեցու ալյուրեղ մի պատի մեջ, քիչ վերև փորված էին ուլիղ գծով բազմաթիվ փոսեր, ինչ որ շենքի ծածկի փայտերի ծայրերը հենելու համար: Այդ մնացորդները վկայում էին, որ հետագայում այդտեղ բնակություն է հաստատված եղել, ուր եկեղեցու պատերն օգտագործել են շենքերի համար, ըստ որի հյուսիսային կողմինը եղել է անասնագոմը (մանր քարերով ու ցեխով շարված պատերի մնացորդներ երևացին նաև եկեղեցու հարավային ու արևմուտյան կողմերում): Այդ կառուցվածքները բոլորովին ուշ ժամանակի են և հավանական է, որ պատկանեն 1830 թվականների Կարսի ու Էրզրումի գաղթականությանը: Այդ հանգամանքը ինքնին վկայում է, որ այդ ժամանակ լուսառարկանքը գտնվում էր քայքայված ու լքված վիճակում:

5. Եկեղեցու հյուսիսային ու հարավային կողմերում, հուշարձանի հիմնապատերին

հավասար, բացվեցին մի քանի գերեզմաններ՝ հարթ-տափակ երես ունեցող գերեզմանաքարերով, որոնց մշակման ձևը բնորոշ է թ—ժ դարերին:

6. Մուտքի առջևում բացվեցին շրամուտքի հետքերը, որը վկայում է հուշարձանի ավելի վաղ շրջանին պատկանելու մասին:

7. Պեղումների հետևանքով երկու մետր տրամագծով մաքրվեց հուշարձանի շրջապատը, մինչև հիմքերը՝ խորությամբ: Հողաշերտերից, որոնք փրկվածքային էին ու լիցքային՝ հայտնաբերվեցին շենքին պատկանող բազմաթիվ բեկորներ՝ երեսապատման քարեր, քիվեր, տանիքի սալաձև ու կիսախողովակաձև կղմինդրներ, սալաքարեր, լուսամուտների շրջանակներ՝ քանդակազարդ պսակներով, ինչպես և կավե զանազան ամաններ, ոմանք գլազուրապատ-գունազարդ, մետաղյա գործիքներ, խաչքարերի քանդակազարդ բեկորներ և այլ իրեր, որոնք պատկանում են միջին դարերի տարբեր ժամանակաշրջաններին:

Հայտնաբերված ծածկի կղմինդրները, որոնք անկասկած պատկանում են այդ հուշարձանին, մի ավելորդ անգամ հաստատում են, որ նա պատկանում է վաղ շրջանում կառուցված շենքերի թվին: Պեղումներից ստացված մյուս իրերը վկայում են, որ ԺԴ դարից հետո այնտեղ բնակիչներ չեն եղել: Պեղումների ժամանակ հայտնաբերվեցին նաև կավե թրծած ջրատար խողովակների կտորներ, որն ապացույց է այն բանի, որ վանքն ունեցել է իր ջրմուղը: Այդ մասին վկայում է նաև հուշարձանի վրա փորագրված մի արձանագրություն (արձանագրություն № 1), որի համաձայն ոմն Կարապետ ջուր է բերել տալիս վանքը:

ՀՈՒՇԱՐԶԱՆԻ ԶԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կենտրոնագմբեթ, խաչաձև հատակագիծ ունեցող կառուցվածք է, խաչթևերն ուղղանկյուն են, արևելյան խաչթևը արսիդային է՝ բեմով: Գմբեթի թմբուկը ութակող է, սրածայր վեղարով և հիմքին փոխանցվում է տրոմպների միջոցով: Միակ մուտքն արևմուտյան կողմից է, քանդակազարդ պարակալով և շրամուտքով: Վերջինս ամբողջապես քանդակած է: Լուսամուտները յոթ հատ են՝ չորսը գմբեթի թմբուկի և մեկական արևելյան, արևմտյան և հարավային պատերի մեջ: Բոլորն էլ երկար ու նեղ, կամարակապ ու քանդակազարդ պսակներով: Գմբեթի թմբուկի լուսամուտների պսակների քանդակները գծավոր են, զբանաձև, արևմտյան լուսամուտի պսակինը կլոր, իսկ հարավային լուսամուտի պսակի քանդակները բուսական

ձևի: Առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում քիվերը, որոնք սալաձև են և ունեն կլոր զարդաքանդակներ: Ներսից պատերը ծեփված են, որը մեծ մասամբ թափված է: Մեփի պահպանված մասերի վրա նկատելի են որմանկարների հետքեր, որը պատկերում է ռոմանտիկական շրջանի կարերով: Նկատվում են հիմնական վերանորոգումների հետքեր, որի ընթացքում վերականգնված են պատերի թափված երեսա-

Շարված է վառ կարմրագույն տեղական հանքաքարի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով մածուցված: Տանիքը պատած է եղել կղմինդրով, որը փոխարինված է սալաքարերով: Նկատվում են հիմնական վերանորոգումների հետքեր, որի ընթացքում վերականգնված են պատերի թափված երեսա-

պատ քարերը, տանիքը պատած է սալաքարերով, վերականգնված են թափված քիվերը, սալահատակված է: Այդ վերանորոգումների ժամանակ, որը ամենայն հավանականությամբ պետք է կատարված լինի ԺԳ դարի առաջին քառորդում, եկեղեցու արևմտյան խաչթևի հարավային ու հյուսիսային պատերին կից ավելացված են փոքրիկ խորան-մատուռներ, որոնք շարված են տեղական տուֆի մաքուր տաշված քարերով և ունեն թաղակալ ծածկ: Այդ խորանների արտաքին պատերը դուրս են ընկնում եկեղեցու արևմտյան պատից, իսկ դրանց դռները բացվում են եկեղեցու դռան առջևում՝ իրար դիմաց: Հյուսիսային խորանի մուտքի ճակատին դրված է քառակող կոթողի մի մեծ բեկոր, որի մի կողի վրա կա մարդու բարձրաքանդակ, իսկ մյուս կողի վրա՝ խաղողի ողկուղաձև քանդակներ. մշակման այդ ձևերը բնորոշ են Ե—է դարերին: Այդ խորանների ավելացման հետևանքով քանդակ են եկեղեցու շքամուտքը: Մինչև վերը նշված պեղումները, հարավային կողմի խորանը չէր երևում, ուստի բոլոր ուսումնասիրողները, որոնք առիթ էին ունենում չափազորիլու այդ հուշարձանը, իրենց գծագրերում ցույց չէին տալիս նշված խորանը:

Բշտկա թոռների արձանագրության մեջ (արձանագրություն № 5) ասվում է, որ նրանց նվիրատվության դիմաց վանքի միաբանությունը խոստանում է նրանց հիշատակին պատարագ մատուցել երկու մատուռներում: Դրանից պարզ է դառնում, որ այդ ժամանակ արդեն գոյություն ունեին եկեղեցու արևմտյան խաչթևին կից կառուցված խորան-մատուռները: Եվ որովհետև այդ արձանագրությունը, որի մասին առիթ ենք ունեցել խոսելու վերևում, պետք է փորագրված լինի ԺԳ դարի առաջին տասնամյակում, ապա այդ

խորան-մատուռների կառուցումը, ինչպես և եկեղեցու հիմնական վերանորոգումը պետք է տեղի ունեցած լինի այդ նույն ժամանակում:

Հայտնի չէ այդ հուշարձանի կառուցման ճիշտ ժամանակը, բոլոր ուսումնասիրողները, հիմք ընդունելով նրա ճարտարապետական ձևերի մշակումը, միահամուռ կերպով այն վերագրում են է դարին: Եվ իրոք, այդ ժամանակին պատկանող իր տեսակների մեջ նա խիստ բնորոշ ու յուրահատուկ է, ուստի առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում հայ ճարտարապետության պատմության համար:

Հուշարձանն այժմ կանգուն վիճակում է. մինչև 1955—1956 թվականների հիմնական վերանորոգումները քանդված էին զմբեթի վեղարի վերին մասը, արևելյան խաչթևի արևելյան պատի հիմնապատը (ստիլոբատ), շքամուտքը. թափված էին տանիքի բոլոր սալաքարերը, քիվերի մի մասը և մուտքի վերևի երեսապատման քարերը: 1955—1956 թվականների հիմնական վերանորոգումների ժամանակ, ամբողջապես վերականգնված են նշված քանդված մասերը, բացառությամբ շքամուտքի, միաժամանակ շրջապատը մաքրված, հարթեցված ու բարեկարգված է:

Վանքին պատկանող փոքրիկ գերեզմանոցը սարածվում է եկեղեցու շուրջը: Բոլոր գերեզմանաքարերն էլ կարմրագույն հանքաքարից են և մշակված են տարբեր ձևով՝ ըստ իրենց ժամանակաշրջանի: Գերեզմանաքարերի մի մասը շարված է, ոմանք տեղահան արված, մի մասն էլ թաղված է գետնի մեջ: Որոշ գերեզմաններ բացված են, բայց նկատվում է քարե դազաղը՝ գլխի համար փորված հատուկ փոսով: Գրավոր հիշատակություններ չեն նկատվում:

ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ՀՅՈՒՄԻՍՏԱՅԻՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ՆԵՐՍՈՒՄ.

1. Կամալ բարեբաղին Աստուծոյ եւ Կարապետս եկի
2. Ի Սուրբ Ստեփանոսի դռունս եւ տեսայ որ ջու-
3. ր ոչ կայր ի սմայ եւ բնակչաց սորա թախանձեալ գի-
4. ս զինչ որ սմայ ունէի տփ յայսմս եւ բարէ-
5. խաւս կալայ ինձ գտուր Ստեփանոս առ Աստուած որ գիս յի-
6. շեն ի սուրբ Լեբաւին... Սուրբ... տաւինն առնեն ին-
7. ձ ժամ արարին. գաւր արդ եթէ ոք հակառ կայ այս բ-
8. անիս եւ գիս մոռանայ, մոռացեալ լիցի յՈրդոյն Աստուծոյ:

2. ԳՄԲԵԹԻ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՏՈՒՄԲԱՅԻ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՈՂԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՄՏ.

1. Թ. Ոս կամաւն Աստուծոյ եւ Տէր Բարսեղ որ
2. գնցի զվանքս եւ ազատցի յան—
3. արինաց եւ ետու գծիցքն վանիցս

4. եւ ջուրն որ իւրն էր ի հնոց լեալ՝
5. յիշատակ ինն եւ բարեխաւս առ Քրիստոս. երբէ
6. ոք գլխաւորապէս մեր խափանեցէ
7. նզովի յԱստուծոյ եւ յամենայն արքայս:

3. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Կամաք բարեբարին Աստուծոյ այս մեր արձան անջնջելի եւ յիշ-
2. առակ մշտնջենաւոր Տէր Գրիգորն արհիեպիսկոպոսի մայրաքաղա-
3. քիւն Անուոյ եւ նահանգիս Շիրակա ժողովարդի սեփական մերո
4. արքայոյս որ ետու նուէր յիմ հաւեղբարին՝ յաստուածապատի Տեառն
5. Բարսղի, հալալ արդեամբք ստացեալ սուրբ ուխտս լմբատ զնորին գանձ
6. ագին գեղս մերձ ի յԱրդիի որ կռիւ անուն Հայրանց Թաղի բնձ-
7. անցի զսա Սուրբ Ստեփանոսի հայրենիքի մինչ ի կատարած յախտենիս,
8. յաղագս յիշատակի մերոյ եւ արեւտառութեան եղբար իմոյ Ղարսիին եւ
9. հոգեւոր Տեառն Բարսղի՝ ստացողի սոցա եւ ծնողաց մերոց. եւ եղի լուծ ի
10. վերայ սպասատրաց սորա՝ ի տարին վեց ար պատարագ փոխարէնս
11. հատուցանել ի տանի Ղազարուն.— զերկուսն Տեառն Բարսղի, զերկուսն իմ
12. Հաւն Ապուղամբի, զերկուսն իմ մարն Մահմլլիքին՝ անխափան կատար-
13. են մինչ ի գալուստն Քրիստոսի. եւ մի ոք իշխեսցէ հակառակիլ եւ զիշատակս
14. խափանել, իսկ երբէ յանդգնի եւ զայս գեղս յայս վանիցս հանել կա-
15. մենա հանցէ զնա Աստուած ի կենացն անվախճանիցն հոգով եւ մարմնով. իսկ
16. որք հաստատուն պանեն զգրեալս մեր արհնուրիւն Աստուծոյ եղիցի ի հոգի եւ
17. ի մարմին նոցա ամէն: Զերջանիկ հայր զԱռաքեալն եւ զտանուտէր եւ
18. որ զարդին արար տանս զԹորէն յիշեցէք ի Քրիստոս Զիրգէսանամ:

4. ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Կամաքն Աստուծոյ եւ Տէր Գրիգոր, որդի Ապուղ-
2. ամբի Անուոյ եպիսկոպոս տուի զԱրդիի եւ
3. զԲորենոյ զիրիցութիւնն լմբատա իմ հայրէ-
4. նեացն. եւ նոքա տարին :Ա: ար պատարագ՝ ինն. հա-
5. ստատուն պահողին արհնին յԱստուծոյ եւ ի մէնջ: Երբէ
6. ոք հանել ջանա՝ կամ ի նախանձու կամ բռնութեամբ,
7. Զկանենին եւ զՅուդայի անցէ, :ՅԺԸ:-իցն նզով-
8. եալ լիցի եւ մեր մեղացն պարտական եղիցի:

5. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Շնորհին Աստուծոյ եւ Գրիգոր եւ իմ եղբարս՝ Բշտկա քոռ-
2. ներս տուաք զմեր հայրենիքս զՍտանաղրիւր ի Սուրբ Ստեփանոսս
3. ի հայրութեանս Մովսիսի եւ իւր օրեւի եղբարցս Առ-
4. աքելիս եւ Վարդանա, ի յիշատակ մեր ծնողացն եւ մեզ.
5. եւ սոքա սահմանեցին զՍուրբ Խաչին շարաքն արն :Բ:
6. մատառն պատարագել զՔրիստոս՝ :Ա: արն Միսիբարա,
7. :Ա: Հոգեվկա:

6. ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԽԱՉԹԵՎԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Կամա բարեբարին Աստուծոյ եւ Զաքարե ամիր սպասալար եւ Շահնշահ
2. եւ մանդատոր թախուցայս ետու զՅիցին իւր հողովն, ջրովն, լեռ-
3. նականաւ եւ դաշտականաւ ի Սուրբ Ստեփանոսս եղիցի յիշատակ ինն

4. Եւ եղբարն իմոյ Իսանէի եւ ծնողաց մերոց.... մեզ ի տանի
5. Սուրբ Խաչին յամենայն եկեղեցիս իմ ծնողաց կատարեսցեն....
6. Եւ Սարգսայ եւ զկնի կենաց իմոց՝ ինձ ի Հայրութեան ամեն:

7. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԽԱԶԹԵՎԻ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՊԱՏԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Շնորհիւն Աստուծոյ եւ Սիմեոն Մուպուլիս որ-
2. դիս, որ ետու զիմ այգին որ մատ Յանտեցն
3. է, զիմ բաժինն Լմպատայ Սուրբ Ստեփանոսի
4. եւ բարեխաւսն առ Քրիստոս. արդ եթէ ոք հակառակ կայ
5. այս բանիս, Քրիստոս Աստուած նզովէ զիւր մահն եւ զիւր կեան-
6. քն, եթէ ոք հակառակաբար ջնջել ջանա զսա,
7. ջն [ջես]ցէ զնա յափտենից կենաց:

8. ԳՄԲԵԹԻ ԹՄԲՈՒԿԻ ՀԱՐԱՎ-ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՈՂԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. Կաման Աստուծոյ եւ Բարսեղ Մե-
2. տրէ զիմ այգին զմասն
3. Սուրբ Ստեփանոս [էտու]
4. եւ սպասաւորք սորա պատ-
5. արագ արենն անխափան:

9. ԳՄԲԵԹԻ ԹՄԲՈՒԿԻ ՀՅՈՒՄԻՍ-ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՈՂԻ ՎՐԱ, ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

1. ԹՎ. Չ
2. Կաման Աստուծոյ եւ Իշխանս որ իմ կաման եւ իմ սրտի
3. յովարութեամբ զիմ ընծանն ծախեցի Լմբատայ Սուրբ
4. Ստեփանոսի ու յուր Խաչատուրոյ սպասաոր-
5. ի: ծախեցի, զվնար առի. ոչ ում արդաշ կայ յետ
6. Սուրբ Ստեփանոսի՝ ոչ իմոց եւ ոչ ատարաց եւ Յայր Ա.-
7. նեցի այ եւ Վանեցի Գեորգս գրեցի հրամանս Իշ-
8. Խանիս Զայէշահապս: ՅԺԸ: նզովեսցէ ով խափանէ:

Ս Փ Յ Ո Ւ Ռ Ք Ո Ւ Մ

ԶԵԿՈՒՅՑ ԳԱՆՈՒՍՏ ԿՅՈՒԼՊԵՆԿՅԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹՅԱՆ

(Հայկական գործեր)

Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկությունը 1960 թվականի հունվարի 15-ին, Նիսաբոնում, հրապարակել է պաշտոնական մի հաղորդագրություն, 1959 թվականի ընթացքում Սփյուռքի հայ բարեսիրական և կրթական հաստատությունների համար կատարված օժանդակությունների և հատկացումների մասին, որոնց ընդհանուր գումարը հասնում է 643 455 դոլլարի:

Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկությունը անցնող 1959 թվականին մինչև մայիս ամիսը կատարել է առաջին հատկացումները՝ 159 000 դոլլար, իսկ մինչև նույն տարվա վերջը՝ Վարչական խորհուրդը կատարել է նոր օժանդակություններ և հատկացումներ, որոնց գումարը հասել է 484 455 դոլլարի:

Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության կատարած հատկացումները և օժանդակությունները եղել են երկու ուղղությամբ.

1. Հատկացումներ ուսումնական ծրագրերի համար, որոնց թվում՝ օգնություն հոգևոր և աշխարհիկ դպրոցների, մանկապարտեզների և կարոտ ուսանողների, կառուցում արհեստանոցների, կրթաթղթակ հայ ուսանողների, օժանդակություն հայ մտավորականության և հրատարակություն հայագիտական երկերի:

2. Հատկացումներ վերաբնակության և բարեսիրական նպատակների համար, այդ

թվում՝ Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքության և Երուսաղեմի տարագիր հայերի բնակության, ինչպես նաև Կոստանդնուպոլսի հայոց Ս. Փրկիչ հիվանդանոցին կատարված հատկացումներ:

Այս երկրորդ զլխի տակ խոսվում է նաև Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնին կատարած հատկացումների մասին 1959 թվականի ընթացքում:

Էջմիածին ենթավերնագրի տակ Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության պաշտոնական ղեկույցի մեջ գրվել է հետևյալը.

«26 մայիս 1959-ի մեր ղեկույցին ի վեր հավելվածական 50 000 դոլլարի գումար մը փոխանցվեցավ Ս. Էջմիածին, 1959-ի հունիսին, և այսպիսով կատարված փոխանցումներուն գումարը հասավ 180 000 դոլլարի: 1959 հոկտեմբերի սկիզբը պր. Եղվարդ Ութույանի պաշտոն տրվեցավ կրկին երթալու Ս. Էջմիածին, քննելու համար կատարված նորոգությունները և անոնց մասին Վարչության ուղղված տեղեկագիր մը պատրաստելու համար»:

Ի նպաստ Ս. Էջմիածնի կատարված հատկացումները, որոնք մեր Հիմնադրին կտակին մաս կկազմեն, հայկական գործերու բյուջեին վրա հավելվածական հատկացումներ են»:

Մ Ա Յ Ր Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ի Ք Ո Ւ Մ

ԼՈՒՐԵՐ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ

ՀՈՐԵԼՅԱՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.— Լրանում է մեր ռեսպուբլիկայի 40 տարին: Հայաստանի պետական հրատարակչությունը պատրաստվում է արժանավայել դիմավորել այդ հոբելյանը: 1960 թվականի թեմատիկ պլանով նախատեսված է հրատարակել բազմաթիվ գրականություն՝ նվիրված Հայաստանի 40-ամյակին:

Պետհրատի քաղաքական գրականության խմբագրությունը հրատարակության է պատրաստում Գ. Հարությունյանի «Սովետական Հայաստանը 40 տարում» գիրքը: Գրքում ժամանակագրական կարգով շարադրված է Սովետական Հայաստանի համառոտ պատմությունը: Տպագրության են պատրաստվում նաև Զ. Գրիգորյանի «Հայ և ռուս ժողովուրդների բարեկամությունը» գիրքը, Ա. Գրիգորյանի «Հայաստանի բանվոր դասակարգը 40 տարում» աշխատությունը և այլն:

Հոբելյանական հրատարակությունների հարուստ ծրագիր ունի գիտատեխնիկական գրականության խմբագրությունը: Լույս կտեսնեն Վ. Համբարձումյանի «Սովետական Հայաստանը 40 տարում», «Գիտությունը Սովետական Հայաստանում», Զ. Սիմոնյանի «Մեքենաշինության և սարքաշինության զարգացումը Հայաստանում», Ա. Խրիմյանի «Առողջապահության նվաճումները Սովետական Հայաստանում», Գ. Բաղդամյանի «Քիմիական արդյունաբերության զարգացումը Հայաստանում» գրքերը, պատկերազարդ «Նրևան» ալբոմը և այլն:

«Հայաստանի գյուղատնտեսությունը 40 տարում» Այս վերնագիրն է կրում Ա. Այրումյանի և Մ. Շահբազյանի գիրքը, որը տպագրության է պատրաստում գյուղատնտեսական գրականության խմբագրությունը: Գրքում համառոտակի նկարագրված է Հայաստանի գյուղատնտեսությունը՝ Սովետական իշխանության հաստատումից առաջ, և նրա սոցիալ-քաղաքական վի-

րափոխումն ու զարգացման հեռանկարները Սովետական իշխանության տարիներին:

40-ամյակի պատվին Պետհրատի գեղարվեստական գրականության բաժինը նախապատրաստել է գեղարվեստական գրականության մի քանի ժողովածուներ: «Սովետահայ գրականության ընտիր էջեր» եռահատոր ժողովածուն ամփոփում է սովետահայ բանաստեղծների մի շարք ընտիր երկեր, իսկ «Սովետահայ դրամատուրգիայի ընտիր էջեր» ժողովածուում տեղ կգրտեն սովետահայ դրամատուրգիայի լավագույն պիեսները:

Լույս են տեսնելու նաև սովետահայ արձակի ընտիր երկերի ժողովածուներ, քուրդ գրողների երկերի ժողովածուն և «Գրական Հայաստան» (ադրբեջաներեն) ժողովածուն:

«Հուշարձան» վերնագրով հատուկ ժողովածու է հրատարակվելու՝ նվիրված քաղաքացիական կռիվների տարիներին զոհված բանաստեղծներին:

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԱՎՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ.— ՍՍՌՄ Գիտությունների ակադեմիայի Լեզվի ինստիտուտի հրատարակությամբ ռուսերեն լեզվով լույս է տեսել պրոֆ. Հ. Կուսիկյանի «Գրական հայերենի պատմական շարահյուսության ակնարկներ» աշխատությունը, որն իր տեսակի մեջ առաջինն է հանդիսանում:

Հեղինակը իր առաջ խնդիր է դրել ցույց տալ ժամանակակից հայերենի շարահյուսական կառուցվածքի զարգացման ուղին և որոշել այն ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որ երևան է հանում նա իր նախորդ շրջանների համեմատությամբ:

Աշխատությունն սկսվում է վիպասանական հայերենի (Գողթան երգերի), այսինքն հին հայ ժողովրդական բանահյուսության նմուշների շարահյուսական կառուցվածքի քննությամբ: Դրան հաջորդում է Ն դարի մա-

տենագրութեան լեզվի շարահյուսութեան քննութիւնը, որն իր արծարծած հարցերով, ճիշտ ու տեղին մեկնաբանութուններով կազմում է գրքի ծավալուն և ծանրակշիռ մասը: Այս հեղինակը զբաղւում է հունարեն գաղտնի և Զ—ԺԲ դարերի մատենագրութեամբ:

Նշելուց հետո միջին հայերենի շարահյուսական առանձնահատկութիւնները, Հ. Կուսիկյանն անցնում է ժամանակակից հայոց լեզվին: Նա արդարորեն ժխտում է այն կարծիքը, ըստ որում ժամանակակից հայերենի շարահյուսական կառուցվածքը ամբողջապէս հակադիր է գրաբարի կառուցվածքին: Իր աշխատութիւնը շարագրելիս պրոֆեսորը միանգամայն կանգնում է ճիշտ ուղու վրա, երբ հայերենի պատմական շարահյուսութեան հարցերը քննելով հաշիւ է առնում ոչ միայն հայերենի լեզվադարգացման շրջանների առանձնահատկութիւնները, այլև այն կրող ժողովրդի պատմական կյանքի պայմանները:

Պրոֆ. Հ. Կուսիկյանի այս աշխատութիւնը շատ շնորհակալ մի ներդրում է հայագիտութեան ասպարեզում, ողջունելի և գնահատելի մի ձեռնարկ, թե՛ իր տեսական և թե՛ իր գործնական արժեքով: Փափակելի է, որ այն հրատարակվի նաև հայերեն:

ՆՈՐ ԳՐՔԵՐ.— 1) «Հայ ժողովրդական ճեմարան», 2-րդ հատոր: Ընթերցող հասարակայնութեան շերտ ուշադրութեան էր արժանացել «Հայ ժողովրդական հերթաթերթ»-ի 1-ին հատորը, որին հաջորդում է այս 2-րդը: Այս գրքում տեղ են գտել անվանի բանահավաք Տ. Նավասարդյանի «Հայ ժողովրդական հերթաթերթ»-ի 1—10 գրքերում տպագրված և 11-րդ անսկզբ գրքում զետեղված Վաղարշապատի հերթաթերթերը: Դրանց շարքը՝ ճոխացված է բազմալատակ ազգագրագետ-բանահավաք Ե. Լալայանի հավաքած Վաղարշապատի հերթաթերթերով:

2) «Նրեանի պատմութիւն, 1801—1879 թ. թ.»։ Աշխարհի հնագույն քաղաքներից մեկն է մեր սիրելի մայրաքաղաք Նրեանը, որը հիմնված է մեր թվարկութիւնից մի քանի հազարամյակ առաջ: Հայաստանի երբեմնի հռչակված մայրաքաղաքներ ավերակ են այսօր կամ վերածված երկրորդական նշանակութիւն ունեցող քաղաքների, բայց Նրեանը գեղեցկանում, զարգանում ու զարդարվում է օրավուր, ու մեծանում, դառնում է հայութեան բաբախուն ու շին սիրտը: Նրեանի իր բացառիկ ծաղկման վերելքն է ապրում մանավանդ մեր այս օրերին: Թ. և. Հակոբյանի «Նրեանի պատմութիւն»-ը ընդգրկում է Նրեանի 1801—1879 թվականների պատմութիւնը: Գիրքը

լույս է ընծայել Նրեանի պետական համալսարանի հրատարակչութիւնը: Աշխատութիւնը բաղկացած է երկու մասից՝ ա) 1801—1828 թ. թ. պարսկական շրջան և բ) 1828—1879 թ. թ. ռուսական շրջան: Ցուրաքանչիւր գլխում խոսվում է վարչական կարգի, տնտեսական կյանքի, բնակչութեան, քաղաքի ներքին կյանքի ու մշակութի մասին: Գրքում ընդարձակ կերպով տրված է նաև 1828 թվականին Նրեանի ազատագրման պատմութիւնը պարսկական լծից:

ՀԱՆՈՐ ՄԵՆԴԱՊԱՐՏԻ ՔԱՆԴԱԿԱՐ.— 1512 թվականին լույս է տեսել առաջին հայ տպագիր գիրքը՝ ձեռագիր Մեղապարտ Հակոբի Համարյա ուշին չգիտենք նրա մասին: Հակոբ Մեղապարտի դիմակարը ավանդաբար հասել է մեզ մի քանի պղնձյա փորթիկ դիմաքանդակներով, որից մեզ նայում է փառահեղ ալեգորդ մի դեմք: Ներկա քանդակը գործն է Գրիգոր Ահարոնյանի, որը ցուցադրութեան է դրվելու Հայաստանում սովետական կարգեր հաստատվելու 40-ամյակին նվիրված ցուցահանդեսում, որից հետո տեղափոխվելու է իր հատուկ տեղը Մատենադարանի շէնքում: Արվեստագետը առաջին հայ տպագրիչին պատկերացրել է տպագրական մեքենայի առաջ կանգնած, առաջին տպագրական թերթիկը իր դողողուն մատների միջև սեղմած, հայացքում անսահման հետաքրքրութիւն, հուզում և հպարտութիւն: Նրա խելացի, պարզ ու խիստ հայացքը, թալ մորուքը, վաճառականի անպաճույճ հագուստները բարեկամ ու միջին տարիքի մի մարդ են ստեղծում մեր աչքի առաջ, իր գործի մեծութեան գիտակցութիւնից ճառագայթող լուսավորված դեմքով: Քանդակի տպավորչութիւնը ավելանում է դուստ և թեթև ընդգծված զարդաքանդակներով և առաջին տպագիր գրքից մի քանի տողի փորագրութեամբ: Այս արձանը մին է արձանների այն հոյակապ շարքից, որը զարդարելու է Մատենադարանը, ներկայացնելով հայ գրքի և մշակութի վաստակավորների՝ Խորենացու, Շիրակացու, Ռոսլինի, Գոշի և ուրիշների արձանների և քանդակների մի ամբողջութիւն:

ԿՈՒՆՏՈՒՐԱՅԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ ՆՐԵԱՆՈՒՄ.— Հունվար ամսին Նրեանի Դերասանի տանը, հանդիսավոր իրադրութեան մեջ, տեղի ունեցավ Կուստուրայի համալսարանի բացումը: Ներածական խոսքով առաջինը հանդես եկավ Կուստուրայի նորաստեղծ համալսարանի ղեկավար Ռուբին Զարյանը:

Համալսարանի գործունեութեան մասին ելույթ ունեցան թատրոնի և կինոյի գծով ղեկավար տեղակալ Գուրգեն Զանգրեկյանը, արվեստի դեմո տեղակալ Ա.

րա Սարգսյանը, ճարտարապետության գծով տեղակալ Միքայել Մազմանյանը:

Առաջին օրը դասախոսեց բանասիրական գիտությունների թեկնածու Սուրեն Հարությունյանը «Արվեստի խնդիրները» թեմայով: Կուլտուրայի համալսարանի առաջին և երկրորդ խմբերում ընդգրկված են 180 ունկնդիրներ: Պարապմունքները տեղի կունենան ամիսը երկու անգամ:

40-ամյակի առթիվ կազմակերպվող հոբելյանական ցուցահանդեսին Այս մեծ կտավին զուգընթաց նա աշխատում է նաև մի ուրիշ նկարի վրա, որը կուղում է «Մեր գյուղում», որի նյութը մեր օրերն են, սովետական գյուղը: Նկարիչը մտադիր է այդ նկարը ավարտել և ուղարկել Մոսկվա՝ առաջիկայում այնտեղ բացվելիք ցուցահանդեսի համար: Ա. Բեքարյանը վերջին շրջանում մեծ ներշնչումով աշխատում էր «Քաջ

ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐ ԶԻՎԱՆ ՏԵՐ-ԹԱԴԵՈՍՅԱՆԸ (ԿԵՆՏՐՈՆՈՒՄ) ԵՎ ԴԻՐԵԺՈՐ ՕԶԱՆ ԴՈՒՅԱՆԸ (ՁԱԽՈՒՄ) ԶՐՈՒՅՑԻ ԺԱՄԱՆԱԿ

ՆԿԱՐԻՉ ԱՐԱ ԲԵՔԱՐՅԱՆԻ ՆՈՐ ԿՏԱՎՆԵՐԸ.— Այս տարի մեծ շուքով պետք է տոնվի Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման 40-ամյակը: Այդ տոնը հաջող դիմավորելու համար եռանդուն կերպով նախապատրաստվում են նաև Հայաստանի նկարիչները, որոնց նպատակն է իրենց նոր կտավներում արտացոլել 40 տարիների ընթացքում կատարված վիթխարի տեղաշարժերը:

Նկարիչ Արա Բեքարյանի վերջին աշխատանքը կուղում է «1920 թվական—Հայաստան», որը պատկերում է Կարմիր Բանակի մուտքը Երևան: Այդ աշխատանքը նկարիչը ներկայացնելու է Սովետական Հայաստանի

Նաղար» հայկական ժողովրդական ստեղծագործական թեմայով կատարվող գրաֆիկական աշխատանքների սերիայի վրա, որն արդեն ավարտել է:

«ՄԱՐԴՈՒ ԾԱԿԱՏԱԳԻՐԸ» ՍԻՄՖՈՆԻԱՆ.— Երիտասարդ և շնորհալի կոմպոզիտոր Զիվան Տեր-Թադեոսյանի երկրորդ սիմֆոնիան գրված է Շոբյուսովի նույնանուն պատմվածքի թեմայով: Հայֆիլհարմոնիայի մեծ դահլիճում Հայաստանի պետական սիմֆոնիկ նվագախումբը, տաղանդավոր դիրիժոր Օհան Դուրյանի ղեկավարությամբ, հաջողությամբ կատարեց այս ուշաշագրավ ստեղծագործությունը, որն աչքառու մի հաջողություն էր որպես աշխատություն և որպես կատա-

բողական վարպետութիւն, արժանանալով ունկնդիր-ներէ անվերապա՝ գնահատանքին:

Սիմֆոնիան բաղկացած է հինգ մասից: Առաջին մասը նախերգանքն է, սովետական մարդու վառ հայրենասիրութեան նվիրված: Երկրորդ մասը նվիրված է սովետական մարդու խաղաղ, աշխատանքային սիրագործութիւններով լի առօրյային: Մարդիկ շնն էլ կասկածում միջ մեջ իրենց սպասող արհաւիրքների մասին: Երրորդ մասում պատկերվում են հերոսի ունեցած մտքումները և ապրումները Հայրենիքի ճակատագրի, նրա մարդկանց ու բնութեան մասին: Նվագախմբի հետ ջութակի մենանվագը հաջող կերպով տալիս է այն բարդ ապրումները, որոնք կուտակվել են հերոսի հոգում, բախտորոշ այդ օրերին: Զույգակի մենանվագը կատարեց Հայկական ՍՍՌ վաստակավոր արտիստ Բ. Չալքրանյանը: Զորքորդ մասը պատկերում է պատերազմի արհաւիրքները, ցնցող պատկերներով: Այս մասը սիմֆոնիայի դրամատիկական գագաթն է: Հինգերորդ մասը վերջաբանն է, լիրիկական մի էպիլոգ, հազեցված սովետական մարդու անհաղթահարելի լավատեսութեամբ: Դառնութիւնները ցմրուր քամած, բայց երբեք չհուսահատված, անհերք և միշտ լավագույնին ձգտող, իր Հայրենիքի հաղթանակին և լավագույն գալիքի նկատմամբ լիաճույս մարդու զգացմունքներն ու ապրումներն են խտանում այստեղ:

ԱՆՏՈՆ ՊԱՎԼՈՎԻՉ ՉԵԽՈՎԻ ՄՆԵՆԴԵԱՆ 100-ԱՄՅԱԿԸ.— Խաղաղութեան Համաշխարհային Խորհրդի որդի մամբ հունվարի 29-ին բոլոր երկրներում նշվեց ռուսականավոր գրող Անտոն Պավլովիչ Չեխովի ծննդյան 100-ամյակը:

Չեխովը, ինչպես բոլոր խաղաղասեր ժողովուրդների, այնպես էլ հայ ժողովրդի սիրելի գրողներից մեկն է:

1897 թվականին «Մուրճ»-ում առաջին անգամ լույս է տեսնում Չեխովի «Երկն» պատմվածքը: Հետագայ տարիներին այդ ամսագրի էջերում հրատարակվում են «Տանը», «Փորձանք», «Օտար երկրում», «Թշնամիներ» և ուրիշ ստեղծագործություններ: Չեխովի գործերը հայերեն ամենից շատ թարգմանվել և հրատարակվել են «Նոր-դար»-ում: 1900—1902 թվականներին այդ լրագրում հրատարակվել են Չեխովի 50-ից ավելի գրվածքները:

Առանձին գրքերով Չեխովի երկերը հայերեն սկսել են հրատարակվել 1902 թվականից: Սակայն նրա երկերը չքիչ ու ծավալուն հրատարակություն ունեցան սովետական տարիներին: Վերջին մի շարք տարիների ընթացքում հրատարակվել է մոտ 10 գիրք:

Գեղարվեստական խոսքի մեծ վարպետ Ա. Պ. Չեխովի ծննդյան 100-ամյակի առթիվ նրա գործերը պատ-րաստված են հայերեն տպագրութեան 5 հատորով: Հունվարի 29-ին Գ. Սունդուկյանի անվան պետական դրամատիկական թատրոնում տեղի ունեցավ հո-բնյանական հանդեսավոր ելույթ՝ նվիրված Ա. Պ. Չեխովի ծննդյան 100-ամյակին: Նիստը բացեց Հայաստանի Սովետական գրողների միության վարչու-թյան քարտուղար Հ. Հովհաննիսյանը: Ա. Պ. Չեխովի ստեղծագործության մասին զեկուցեց գրող Հրաչ-յա Փոշարը: Երեկոյի վերջում ներկայացվեցին Չեխովի «Բայելու ալգին» և «Երեք քույրեր» պիեսներից տեսարաններ:

ՊՐՈՖ. ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ՄՏԵՓԱՆԻ ՔՈՒՇՆԵՐՅԱՆԻ ՄԱՀԸ.— Հունվարի 25-ին, Լենինգրադում, հանկարծա-մահ եղավ սովետահայ երաժշտագիտության խոշորագույն ներկայացուցիչ, կոմպոզիտոր, երաժշտական-հասարակական գործիչ, երկարամյա մանկավարժ պրոֆ. Քրիստափոր Ստեփանի Քուշներյանը:

Հանգուցյալը ծնվել է 1890 թվականի հունիսի 5-ին Սիմֆերոպոլում: 1916 թվականին ավարտել է Պետեր-բուրգի համալսարանի բնական գիտությունների բա-ժանումները, իսկ 1925 թվականին՝ Լենինգրադի Կոն-սերվատորիայի ստեղծագործական դասարանը: Նա մանկավարժական բեղուն գործունեություն է ունեցել՝ որպես հմուտ տեսարան երաժշտության և կոմպոզի-ցիայի դասատու:

Պրոֆ. Քուշներյանի գրչին են պատկանում բազմա-թիվ երաժշտական ստեղծագործություններ: Նրա գի-տահետազոտական աշխատություններից է «Հայկա-կան մոնոտիկ երաժշտության պատմության և տե-սույան հարցեր» ծավալուն մենագրությունը, որտեղ, սկսած վաղ օրերից մինչև մեր օրերի հայ ժողովրդա-կան երաժշտության պատմությունը շարադրվեց, բազ-մաթիվ տեսանկյուններից լուսավորելով այն: Հարցե-րի ընդգրկման լայնությամբ և գիտական խորու-թյամբ աչքի ընկնող այս աշխատությունը բացառիկ մի երևույթ էր սովետական ողջ երաժշտության մեջ: Հարգելի արվեստագետը պատրաստել է խոստում-նալից երաժշտագետների մի նոր սերունդ:

Պրոֆ. Քուշներյանը Հայկական ՍՍՌ և Ուղբեկա-կան ՍՍՌ վաստակավոր գործչի կոչում ուներ, ար-ժանացել էր բազմաթիվ մեդալների և ջրանշանների: Նա ճանաչված հեղինակություն էր սովետական երա-ժշտական աշխարհում: Նա միաժամանակ մարդկա-լին բարձր առաքինությունների մարմնացումն էր, վերին աստիճանի սրտացավ և հոգատար ուսուցիչ,

երիտասարդության բարեկամն ու խորհրդատուն, բարության և ազնվության մարմնացումը, անկաշառ հայրենասեր:

Վերջին շրջանում պրոֆ. Ք. Քուշներյանը իր խորհուրդներով մեծապես օգտակար եղավ Վեհափառ Հայրապետի ցանկությանը Մայր Աթոռում կազմված հայ Շարականոց եվրոպական ձայնախմբի վերածնունդ և ապա հրատարակության պատրաստելու գործին, որպես նախագահ Շարականոցի հրատարակության կենտրոնական հանձնաժողովի:

ՈՒՇԱԳՐԱՎ. ԿԻՆՈՆԿԱՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔՐԴԵՐԻ ՄԱՍԻՆՁ.— Վերջերս Հայաստանում, այս է տիտղոսը Սովետական Հայաստանում ապրող քրդերին նվիրված գեղարվեստական գովումներում կինոժապավենի, որը պատկերում է քուրդ ժողովրդի 40 երջանիկ տարիները սովետական իշխանության ներքո Հայաստանում, հարազատ Արագածի գեղածիծաղ լանջերին:

Նկարը բացվում է քուրդ հովվի արտագրավ սրնգի դալալով, որը գալիս է Արագածի դուռի լանջերից, երգ, որը հյուսվել է վերածնված քուրդ ժողովրդի կողմից Արագածի արևաշող հովոցներում, նոր արևի հետ կյանք ստացած քուրդ երջանիկ ժողովրդի կյանքի 40-ամյակի արշալույսին:

Արագածի հմայիչ բնության ֆոնի վրա պատկերված

են աշխատասեր քուրդ ժողովրդի նվաճումները, նրա երջանիկ առօրյան:

Արագածի բարձունքին խաղաղ ու բարգավաճ կյանքով ապրող ընդունակ քուրդը հիմա հնարավորություն ունի աշխատելու գիտության և կուլտուրայի օջախներում, գործարաններում, նվաճելու փորձ ու արժեք կյանքի բազմաթիվ բնագավառներում: Երևանի և միութենական շատ ուրիշ քաղաքների բուհերում սովորում են բազմաթիվ ընդունակ և կենսուրախ քուրդ երիտասարդ աղջիկներ և տղաներ:

ԿԻՆՈՆԿԱՐ ՀԱՅՐԵՆԱԳԱՐՁՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ.— «Հայ-րենի հողի վրա» հատկանշական անունն է կրում վերջերս պատրաստված այն կինոնկարը, որը պատկերում է հայրենադարձության հուզիչ դրվագները և հայրենադարձների մասնակցությունը Հայրենիքի վերակառուցման աշխատանքներում: Կինոնկարի ռեժիսորն է Գ. Բալասանյանը, օպերատորը՝ Ն. Սիմոնյանը: Ակնարկը հետաքրքիր ու գրավիչ է, մանավանդ որ ֆիլմը գունավոր է:

Կինոնկարում պատկերված են գեղածիծաղ Երևանի նորագույն արվարձաններից կենսուրախ կերպով ծաղկող նոր Արենշը, Նոր Մարաշն ու Նոր Կլիկիան, որոնք կառուցվել են առավելապես հայրենադարձների ձեռքով: Ծուռով այս կինոնկարը կցուցադրվի մայրաքաղաքի կինոթատրոնների էկրանների վրա:

